

บทบาทสตรีในฐานะต่าง ๆ ตามพระไตรปิฎก

บทบาทสตรีในฐานะต่าง ๆ ตามพระไตรปิฎก

สตรีที่มีชื่อปรากฏในวรรณคดีบาลี มีประมาณ ๗๐๐ คน^๑ แต่ละคนนั้นมีใช้มีพฤติกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์นี้เท่านั้น แม้ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นก็ยังมีพฤติกรรมเหมือนกัน ที่เรียกว่า "บุพกรรม" พฤติกรรมนั้นจะเป็นจริงหรือไม่อย่างไร เป็นเรื่องที่ตัดสินได้ยาก ที่ผู้วิจัยจะกล่าวก็คือ พฤติกรรมเหล่านั้นแสดงให้เห็นวัฒนธรรม ประเพณี สิทธิ หน้าที่ต่าง ๆ ตลอดจนถึงอุปนิสัยใจคอของสตรีที่พบในหลักฐานอ้างอิงดังกล่าว พฤติกรรมหรือบทบาทสตรีในวรรณคดีบาลีที่เจ้านำมากล่าวานั้น จะแบ่งออกเป็นฐานะหรือหน้าที่ของความเป็นลูก, ภรรยา, สะใภ้, มารดา เป็นต้นคือ

๑. สตรีในฐานะเป็นลูก

เมื่อกล่าวถึงลูกตามสายเลือด หรือตามธรรมเนียมนับถือกันในความคิดเห็นของคนอื่นเพียงสมัยนั้น จัดลูกหรือบุตรเป็น ๓ ประเภท คือ ศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่าง ๆ หน้าที่อยู่ในสำนักอาจารย์ คอยปรนนิบัติพิทักษ์และรับใช้อาจารย์ อยู่กินกับอาจารย์เหมือนลูก มักจะพูดกันติดปากว่า "ลูกศิษย์" ลูกเหล่านี้มุ่งศึกษาหาความรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากอาจารย์อย่างเดียว มิได้มุ่งที่จะรับทรัพย์มรดกอันใดจากอาจารย์ นี้เรียกว่า "อันเตวาสิกบุตร"^๒ ทารกที่เขาให้เลี้ยงดูต่างลูก หรือทารกที่ขอเขามาเลี้ยงต่างลูก ไทยเรามักจะเรียกว่า "บุตรบุญธรรม"^{*} หรือ "ลูกบุญธรรม" ลูกประเภทนี้มีฐานะหน้าที่และสิทธิเหมือนลูกตัว นี้เรียกว่า "ทินนุกบุตร"^๓ และทารกที่ถือกำเนิดเกิดมาจากสายเลือดของตน นี้เรียกว่า "อัครบุตร"^๔

^๑ สืบมาจาก Dictionary of Pali Proper Names, 2 Vols. ของ

G.P.Malalasekera.

^{๒-๔} พ.ชา. ๒๗/๒๓๙๖/๕๑๗; ส่วน พ.อ. ๑/๒๐๖ กล่าวบุตรไว้ ๔ จำพวก คือ อัครบุตร, เขตรบุตร, อันเตวาสิกบุตร, ทินนุกบุตร, เฉพาะเขตรบุตร ได้ให้ความหมายว่า "บุตรที่เกิดในสถานที่เหล่านี้คือ ในที่นอน ในที่นั่ง ในอก เป็นต้น" อาจจะมีหมายถึงประจักษ์ราชูร์ที่เกิดในขอบเขตคหสิมาของพระราชา เป็นเหมือนกับโอรสของพระองค์ เพราะพระองค์ต้องทรงอภิบาลรักษาคคนเหล่านั้น (ผู้เขียน)

* ถ้าจะเขียนให้ถูกต้องน่าจะว่า "บุตรบุญทำ" คือบุญทำให้ได้มาเป็นบุตร

เมื่อนำบุตรทั้ง ๓ ประเภทนี้มาจำแนกออกไปตามระดับของความประพฤติปฏิบัติ จัดเป็น ๓ ประเภทเหมือนกัน คือ ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่ในทางประพฤติปฏิบัติ เรียกว่า "อริชาตบุตร"^๑ ลูกที่ประพฤติปฏิบัติเสมอเหมือนพ่อแม่ ไม่มีอะไรดีวิเศษยิ่งขึ้นไปจากที่พ่อแม่ประพฤติปฏิบัติมา เรียกว่า "อนุชาตบุตร"^๒ และลูกที่มีความประพฤติปฏิบัติเลวกว่าพ่อแม่ เรียกว่า "อวชาตบุตร"^๓ ในวิธานิพนธ์นี้จะกล่าวฐานะหรือหน้าที่เฉพาะสตรีที่เป็นอัครบุตรหรือลูกตัวเท่านั้น สตรีที่จะนำมากล่าวนี้ย่อมมีพฤติกรรมหรือบทบาทในฐานะที่เป็นลูกไม่เหมาะสม หรือเหมาะสมน่านิยมชมชอบของปวงชน และนำยึดถือ เป็นทิฏฐานุคติได้

สิ่งที่ไม่แตกต่างกันเท่าไรนักสำหรับสตรีที่เป็นลูกในสมัยนั้นกับสมัยนี้ นั่นคือการอ่อนวอนขอร้องหรือรบเร้า เข้าชี้พ่อแม่ให้ช่วยเหลือตนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ หากไม่ได้ดังประสงค์หรือพ่อแม่ไม่ยอมช่วยเหลือ ก็มองชีวิตตัวมีค่าน้อยกว่าสิ่งที่ตนต้องการนั้นเสียอีก เป็นการตามใจตัวเองมากกว่าที่จะคำนึงถึงความผิดถูกชั่วดีประการใด เช่น นางภัททาภุณฑลเกสา^๔ เป็นหญิงสาวแรกรุ่งครุณี พ่อแม่รักหวงปานดวงใจให้หล่อนอยู่อาศัยแต่ในท้องของปราสาทชั้นเจ็ด ให้คนใช้ผู้รับใช้ทำกิจทุกอย่างสำหรับหล่อน วันหนึ่งขณะที่หล่อนยืนเยื้องหน้าต่างอยู่มองไปเห็นลูกชายปุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าแผ่นดิน ที่ชาวเมืองเรียกชื่อเขาว่า "สัตตคุกะ"^๕ ถูกตำรวจหลวงจับกุมนำไปประหารชีวิต เพราะความผิดฐานปล้นสะดมคนเดินทาง ในหนทางเปลี่ยว และในทันทีที่เห็นนั้น หล่อนหลงรักเขา หากไม่ได้เขามาเป็นสามีก็จะไม่ยอมมีชีวิตอยู่ต่อไป พ่อแม่รักหล่อน หวังที่จะให้หล่อนมีชีวิตอยู่จึงติดสินบนตำรวจหลวงให้ปล่อยสัตตคุกะ แล้วนำเขามาให้เป็นสามีหล่อน แต่ไม่นานหล่อนถูกสัตตคุกะผู้ที่จะตั้งนิสยโจรที่เห็นทรัพย์สมบัติมีค่ากว่าชีวิตมนุษย์ไม่ได้หลอกให้ประดับประดาด้วยสิ่งของอันมีค่า และพาหล่อนไปบนเขาทั้งโจรหมายใจจะฆ่าหล่อน แล้วนำเอาเครื่องประดับเหล่านั้นไปเป็นของตน แต่ผลสุดท้ายหล่อนล่องลอยสัตตคุกะให้หลงเชื่อ แล้วผลักเขาตกเหวไปก่อน^๖ พฤติกรรมนี้สื่อถึงความเป็นลูกของสตรีในครั้งนั้นว่า มักเอา

^{๑-๓} พ.อิตติ. ๒๔/๒๕๒/๒๗๘; เฉพาะ อริชาตบุตร บางครั้งเรียกว่า "อริชาตบุตร"

^๔ พ. อป. ๓๓/๑๖๑/๓๓๐.

^๕ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (๓๓/๑๖๑/๒๕๓) แปลว่า "โจรผู้เป็นศัตรู" แต่ใน Dictionary of Pali Proper Names, Vol. II ของ G.P. Malalasekera P.355

กล่าวว่า "เขาเกิดภายใต้ฤกษ์หมู่ดาวโจรปล้นคนเดินทางจึงเรียกว่า สัตตคุกะ"

^๖ พ. อป. ๓๓/๑๖๑/๓๒๔-๓๓๐.

ความเป็นลูกมาอันวอน รังวอนขอความช่วยเหลือ เคสึอจากพ่อแม่ โดยมีใจคำนึงถึงความเสียหายประकर
 โศกคล้าย ๆ กับว่าเป็นต้นเหตุให้พ่อแม่สมยอมทำผิดกฎหมายบ้านเมือง โดยติดสินบนเจ้าหน้าที่
 เพื่อความสุขความพอใจของลูก และยังสะท้อนให้เห็นถึงสังคมในสมัยนั้นว่า การตามใจลูก หวงแหน
 ลูก ควบคุมจนกระทั่งลูกไม่เห็นโลกภายนอก ทำให้เกิดอารมณ์เป็ลี่ยว จิตใจมุ่งไปสู่ฝ่ายต่ำได้ง่าย
 แต่พฤติกรรมหรือบทบาทของสตรีบางคนในสมัยนั้น ย่อมแสดงให้เห็นความเคร่งครัดใน
 วัฒนธรรม ประเพณีของสตรีที่เป็นลูก เช่น

ก. นางอุบลวรรณ เศร้าสลดใจ ในการกระทำของมารดาที่ถูกอำนาจกิเลสครอบงำ
 ย่ำยีจิตใจจนล้มละอาย ถึงกับยอมอยู่ร่วมสามีคนเดียวกันกับหล่อนผู้เป็นลูกสาวได้^๑ หล่อนเห็นความ
 เลวร้ายของกิเลสนั้นจึงออกบวช^๒

ข. นางเสกขุ เคร่งครัดรักษาความบริสุทธิ์ของพรหมจรรย์ แม้จะถูกข่มขืนอย่างไร
 ก็ไม่ยอมเสียพรหมจรรย์ง่าย ๆ ทั้ง ๆ ที่นางดูเหมือนจะไร้เดียงสา ไม่รู้จักธรรมเนียมของชาวบ้าน
 (เมถุนธรรม) ถูกพ่อตัวต้องการสอนให้เธอรูจัก จะทลลงใจเธอลว่า เมื่อเธอตกอยู่ในภาวะคับขัน
 จะแก้ไขด้วยวิธีใด จึงพาเธอไปยังป่าชฎุ แสดงที่ท่าจะทำมิตีมีร้ายกับเธอ เธอจึงคร่ำครวญขอความ
 เห็นใจจากพ่อตัวนั้นว่า "คนที่พอจะเป็นที่พึ่งของลูกได้ กลับมาทำมิตีมีร้ายเสียอย่างนี้ ลูกจะรำไร
 ให้ใครมาเป็นที่พึ่งเล่า"^๓ แสดงว่าในสมัยนั้น สตรียังมีความละอายต่อการประพฤติดิถีวัฒนธรรม
 ประเพณี และรักษาความบริสุทธิ์สะอาดแห่งพรหมจรรย์เป็นชีวิตจิตใจ

ค. นางกามา เชื่อฟังคำมารดาที่ไม่ต้องการให้หล่อนมีมือเปล้ากลับไปบ้านสามี จนกระทั่ง
 ทั้งสามีให้คนตามหล่อนกลับถึงสามครั้ง เมื่อเห็นหล่อนไม่กลับ เกิดไม่พอใจ จึงหากรยาใหม่^๔

ง. นางภัททกาปัลลณี^๕ ธิดากบิลพราหมณ์ กับนางสุจิมติ ภรรยาของปีผลายนะ^๖
 บุตรพราหมณ์โกสิโคตร^๗ กับนางสมนเทวี หล่อนกับสามีไม่เคยรักใคร่กันมาก่อน เพียงพ่อแม่ทั้ง

^๑ ขุ. เถรี. ๒๖/๔๖๔/๔๗๑.

^๒ ขุ. อป. ๓๓/๑๔๔/๓๑๗; กล่าวว่า "เนื่องจากนางมีสิริรูปสมบัติและโภคสมบัติ พวก
 ลูกชายเศรษฐีหลายร้อยคนต้องการนาง บิดานางตัดสินใจไม่ได้ว่าจะให้ใครดี จึงให้นางออกบวช"

^๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๘๓-๒๘๔/๘๑; ขุ.ชา.อ. ๓/๒๓๘-๒๔๐ ด้วย

^๔ วินย. ๒/๔๔๔/๓๒๒-๓๒๔; ธ.อ. ๔/๓๗-๔๐; วินย.อ. ๒/๓๔๖.

^๕ ขุ. อป. ๓๓/๑๖๗/๑๕๖-๑๕๘; ขุ. อง. อ. ๑/๑๗๓-๑๗๔ ด้วย

^{๖-๗} ใน อง.อ. ๑/๑๘๔ ปีผลายนะ เป็น ปีผลิมานพ, โกสิโคตร เป็น โกสิโยโคตร.

สองฝ่ายตกลงกัน โดยมีได้ไต่ถามความสมัครใจของคู่บ่าวสาว เข้าทำนอง "คลุมถุงชน" แต่ก็น่ายก
ย่องที่นางภัททกาปิลาณียอมทำตามความประสงค์ของพ่อแม่โดยดี จนกระทั่งพ่อแม่ตายแล้ว นางกับสามี
จึงออกบวช

จ. นางปญฺญาจรรกา, นางสังจจา, นางโลลา และนางสิลาวตกา^๑ ทั้งสี่นางได้ศึกษาวาทะ^๒
จากบิดาท้าร้อยข้อ และจากมารดาท้าร้อยข้อจนชำخ่อง และทั้งสี่นางปฏิบัติตามเงื่อนไขที่พ่อแม่วาง
ไว้ว่า ให้นางทั้งสี่ยอมเป็นภรรยาของคนที่สามารถลบล้างวาตะของตน ๆ ได้ ถ้าผู้ที่ลบล้างวาตะ
เป็นบรรพชิต ก็ให้บวชเป็นศิษย์ของเขา^๓ สตรีเหล่านี้ก็สัญจรจาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ และไม่มีใคร
เอาขณะนางทั้งสี่ด้วยวาทศิลป์ได้ ในที่สุด นางทั้งสี่ไม่สามารถจะตอบปัญหาของพระสารีบุตรเถระ
จึงยอมบวชในพระพุทธศาสนา และเจริญวิปัสสนา สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทุกคน แสดงว่าสตรีที่ยึดมั่น
ถือมั่นในคำสั่งสอนของบิดามารดา รู้จักแพ้รู้จักชนะ รู้จักหลักนักปราชญ์ รู้อะไรควรอะไรไม่ควร ย่อม
ประพฤติปฏิบัติสิ่งที่น่าประยชน์สุขมาสู่ตนและสังคม.

ฉ. นางวิสาขามีการมารดา^๔ ธิดาของธณูชัย เศรษฐีชาวเมืองภัททิยะ นางมีความรู้สึก
นึกคิดว่า ตนนั้นเป็นเหมือนสิ่งของที่ควรขาย ไม่ควรจะรำเรงสนุกสนานกระโดดโลดเต้นจนทกล้ม
แขนขาหักขื่น เพราะจะตกเป็นภาระหนักของสกุลที่จะต้องเลี้ยงดูลูกหญิงพิการ นางไม่ยอมทำสิ่งที่
จะนำความทุกข์ยากลำบากให้พ่อแม่และสกุล นางกล่าวแก่พราหมณ์ ๘ คน ที่คอยดูลักษณะแห่งเบญจ
กัลยาณี^๕ ของนางว่า พระราชา, ข้างมงคลดัดถึ, บรรพชิต และสตรีรุ่งไม่งาม เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๘ คน

^๑ ม.อ. ๒/๓๖๑. แต่ใน J.III. p. 1 เป็น สังจจา, โลลา, อวาทกา, ปญฺญาจรรกา.
และใน ชา. อ. ๔/๒๒๔ เป็น สังจจา, โสภา, อธิวาทกา, ปญฺจฉรรา.

^๒ ราช..., พจนานุกรม..., เรื่องเดิม, หน้า ๘๓๑. ให้ความหมายว่า "คำพูด, ถ้อยคำ,
ลัทธิ, ความเห็น "ในที่นี้หมายถึงเอา คำพูด, ถ้อยคำ และความเห็น.

^๓ ม.อ. ๒/๓๖๒.

^๔ วินย. ๔/๑๔๒/๒๑๐.

^๕ ราช..., พจนานุกรม..., เรื่องเดิม, หน้า ๔๔๖. ให้ความหมายว่า "หญิงมีลักษณะ
งามห้าแห่ง คือ ผมงาม, เนื้องาม (คือเหงือกและริมฝีปากแดงงาม), ฟันงาม, ผิวงาม, รัยงาม
(คือดูงามทุกราย)"

เห็นลักษณะ เบญจกัณฐิกาของนางแล้ว ก็มอบพวงมาลัยที่มีคาร เศรษฐีให้ทำขึ้น เป็นของหมั้น สำหรับ
 ปลูกวัฒนธรรมลูกชายให้แก่ นาง เมื่อนางประดับพวงมาลัยแล้ว นางส่งข่าวให้บิดาส่งรถรับนางกลับบ้าน
 เพราะประเพณีของคนสมัยนั้นมีอยู่ว่า สตรีที่มีผู้หมั้นภายนอกบ้าน ถ้าเป็นลูกสาวผู้มีอันจะกินต้องกลับ
 บ้านด้วยรถ หรือยานพาหนะอื่น ๆ หรือบางทีก็ขี่ม้า หรือใบตาลกลับบ้าน ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่มี เอาชาย
 ผ้ามคลุมไหล่เดินกลับบ้านก็ได้^๑ แสดงว่านางปฏิบัติตามความรู้สึกในความเป็นลูกผู้หญิง และรู้จักรักษา
 วัฒนธรรม ประเพณีของลูกผู้หญิงที่รับหมั้นภายนอกบ้าน

บทบาทหรือพฤติกรรมที่สตรีแสดงออกในฐานะที่เป็นลูกมีทั้งฝ่ายที่ไม่ได้นิยมชมชอบ เช่นตาม
 ใจตัวเอง แสดงความโง่เขลาเบาปัญญาออกมาด้วยการกระทำสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดความ เสราโศกเสียใจ
 ในภายหลัง และฝ่ายที่น่ายกย่องสรรเสริญ เช่นละอายต่อการละเลยวัฒนธรรมประเพณี รักความ
 เป็นพรหมจารี เชื่อฟังคำพ่อแม่ รู้จักฐานะตนและพ่อแม่ ไม่ทะนงตนทำสิ่งที่เกินฐานะตนและพ่อแม่
 ยึดมั่นถือมั่นคำสั่งสอนของพ่อแม่ และรู้จักปฏิบัติตนตามระเบียบประเพณีที่ไม่ขัดต่อความนิยมของสังคม
 สมัยนั้น จากพฤติกรรมหรือบทบาทของสตรี เหล่านี้ทำให้มองเห็นจารีตประเพณีของสตรีที่เป็นลูกใน
 ครั้งกระโน้นว่าเป็นเช่นไร.

๒. สตรีในฐานะเป็นภรรยา

คำว่า "ภรรยา" ที่ไทยนำมาจากคำบาลีว่า "ภริยา" หรือจากคำสันสกฤตว่า "ภารฺยา"
 แล้วให้ความหมายในภาษาไทยว่า "เมีย" ซึ่งหมายถึง "หญิงที่อยู่กินกับชาย"^๒ ในวรรณคดีบาลีกล่าว
 ถึงสตรีที่บุรุษนำมาเป็นภรรยา หรือเมียนั้นมีอยู่ ๒๐ จำพวก^๓ มีสตรีที่มารดารักษาคุ้มครอง เป็นต้น
 และในสตรี ๒๐ จำพวกนั้นมีชื่อว่าจะเป็นภรรยาหรือทำหน้าที่ของภรรยาได้สมบูรณ์ทุกจำพวก วรรณคดี
 บาลีจัดภรรยาไว้ ๗ ประเภท^๔ และจัดภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง^๕ อาจจะต้องตามคำแปลว่าชื่อว่าภรรยา

^๑ ฐ.อ. ๓/๔๔.

^๒ ราช..., พจนานุกรม..., เรื่องเดิม, หน้า ๗๒๐.

^๓ วินย. ๑/๔๒๔-๔๓๐/๒๔๔. ภรรยา ๒๐ จำพวกดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๒ ข้อ [๔๔]

^๔ อัง. สดุดก. ๒๓/๖๐/๔๓-๔๕. ภรรยา ๗ ประเภท ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๕๑

ข้อ [๓๑]

^๕ ที.ปา. ๑๑/๒๐๑/๒๐๔. ทิศ ๖ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๔ ข้อ [๒๔]

เพราะบุรุษควรเลี้ยง^๑ หรือหญิงอันสามีพึงเลี้ยง^๒ เมื่อพิจารณาจุดสถาน ๔ ประการ^๓ ที่ภรรยาอนุเคราะห์ หรือช่วยเหลือสามี คือ จัดการงานดี, สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี, ไม่ประพฤตินอกใจ, รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ และขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวงดังนี้แล้ว เห็นว่าภรรยาמיใช่เป็นเพียง ทิศเบื้องหลังหรือผู้ตามเท่านั้น ควรจะเป็นเพื่อนที่ดีหรือมิตรสนิทใจของสามีด้วย ดังที่กล่าวไว้ว่า "ภรรยา เป็นเพื่อนสนิทใจ"^๔ เพราะ เมื่อพิจารณาอุลัษณะที่สามีบำรุงภรรยา และภรรยาช่วยเหลือสามีแล้วมีด้วยกันคนละ ๔ สถาน^๕ เท่ากัน ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ ข้อที่มีด้วยกันทั้งสองฝ่าย และทั้งสองฝ่ายจะ พึงตระหนัก นั่นคือ "ไม่ประพฤตินอกใจ" ซึ่งเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่ทั้งสองฝ่ายควรมีต่อกันนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึงสังคมในสมัยนั้นว่า มีความละเอียดลออสุขุมในการไม่ประพฤติดิตประเวณี และพรหมจรรย์ เป็นอย่างยิ่ง แม้คำสอนบางตอนในวรรณคดีบาลี ก็แสดงให้เห็นว่า ความประพฤตินอกใจหรือผิดประเวณี นั้น ทำให้โลกสับสนวุ่นวาย ดังที่กล่าวไว้ว่า

"หากสุกกรรม ๒ ประการ คือ หิริความละอายบาป และโอตตปะ ความเกรงกลัวบาป ไม่รักษาโลก คือหมุ่สัตว์^๖ ไว้ ก็จะไม่พึงปรากฏว่า ผู้นี้เป็นมารดา, น้า, ป้า, ภรรยา ครูอาจารย์, โลกมนุษย์ก็จะสับสนปะปนกันเหมือนโลกสัตว์ดิรัจฉาน เช่น แพะ แกะ ไก่ สุนัข และสุนัขจิ้งจอก แต่เพราะสุกกรรม ๒ ประการนี้คุ้มครองรักษาโลกคือหมุ่สัตว์ ไว้ โลกมนุษย์จึงไม่สับสนปะปนเหมือนโลกสัตว์ดิรัจฉาน"^๗

^๑ ด. นาคะประทีป, บาลีอภิธานปทีปิกา และสุจิ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ; โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๔), หน้า ๖๗๓.

^๒ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ, พานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (พระนคร; ห้างหุ้นส่วน จำกัด ศิวพร, ๒๔๑๓) หน้า ๔๗๓.

^๓ ที.ปา. ๑๑/๒๐๑/๒๐๔.

^๔ ส.ส. ๑๔/๑๖๔/๔๑.

^๕ ที.ปา. ๑๑/๒๐๑/๒๐๔. สามีบำรุงภรรยา ๔ สถาน และภรรยาช่วยเหลือสามี ๔ สถาน ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๖ ข้อ [๒๐] ข้อ [๒๑]

^๖ วสุทธิ. ๑/๒๖๒; ที.อ. ๑/๒๑๔; ม.อ. ๒/๒๖๔. โลกคือหมุ่สัตว์ ดูโลก ๓ ในภาค- ผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๓๔ ข้อ [๔]^๑, [๖]^๒, [๗]^๓

^๗ พ. อิติ. ๒๔/๒๒๐/๒๔๗.

คำสอนนี้มุ่งที่จะให้ตระหนักในการไม่ประพฤติดัดประเพณีและพรหมจรรย์ ทั้ง ๆ ที่สังคมนิยมชมชอบในเรื่องไม่ผิดประเพณีและพรหมจรรย์กันอย่างนั้น แต่สตรีหรือบุรุษบางคนยังจงใจฝ่าฝืน บางคนล่วงละเมิดเพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ยังมีปรากฏอยู่ในครั้งกระโน้น จะได้กล่าวถึงบทบาทหรือพฤติกรรมของสตรีที่มีทั้งส่วนเสีย และส่วนดีบรรดาเมื่ออยู่ครั้งกระโน้น ดังนี้

ก. พระนางกัณฑา^๑ เป็นชายาของเจ้าชายปาลกพพีณ้อง ๔ พระองค์ คือ อัชชชนะ, ภิรมเสนะ, นกุละ, ฤทธิฉิลละ และสหเทวะ แม้กระนั้น ยังไม่เพียงพอ พระนางยังมีอกุศลจิตประพฤติดัดทำอนาจารกับบุรุษเปลี่ยนคนใช้ของพระนาง.

ข. พระนางปิงคิยานี^๒ พระมเหสีพระเจ้าพรหมทัต ประพฤติผิด ทำอนาจารกับคนเลี้ยงม้าผู้ใกล้ชิดกับพระนาง และพระนางกรุงคเทวี^๓ พระชายาของพระเจ้าเอฬกุมารราชาแห่งโกศลรัฐ ประพฤติอนาจารกับฉฬงคกุมารเสนาบดี และกับชนันเตवासินรับใช้ของฉฬงคกุมาร

สตรีเหล่านี้ถูกอำนาจกิเลสชักจูงจิตใจให้ประพฤตินอกใจสามี เป็นการล่วงละเมิดประเพณีและพรหมจรรย์ด้วยเจตนาและจงใจ

แต่สตรีที่ประพฤติดัดเพราะความจำเป็นบังคับ เช่น

ก. พระนางกากาวดี^๔ บางแห่งเรียกชื่อนางว่า กากันตี อัครมเหสีพระเจ้าพรหมทัต (พระโพธิสัตว์) แห่งเมืองพาราณสี ถูกพระยาครุฑนามว่า เวินไตยโอบพาไปยังสิมพลีวิมาน อยู่กลางมหาสมุทร ตกเป็นภรรยาของพญาเวินไตย เพราะความจำใจ ครั้นพระยาเวินไตยออกจากสิมพลีวิมานแปลงร่างเป็นมาณพเล่นสกากับพระเจ้าพรหมทัต ขากลับ นัญญาเวรแปลงเป็นแมลงแอบอาศัยอยู่ที่ชนพระยาครุฑไปยังสิมพลีวิมาน เมื่อพระยาครุฑไม่อยู่ นัญญาเวรลอบกระทำชู้กับพระนางกากาวดี การประพฤติดอนาจารของพระนางกากาวดีเป็นไปด้วยความจำใจ ซึ่งเมื่อดูตามพฤติการณ์แล้ว พระนางไม่มีเจตนาจะทำเช่นนั้น

^๑ ขุ. ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๒; จุ. ชา. อ. ๘/๓๔๘-๓๖๐ ด้วย

^๒ ขุ. ชา. ๒๘/๓๐๘/๑๒๐.

^๓ ขุ. ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๒; จุ. ชา. อ. ๘/๓๔๘-๓๕๕ ด้วย

^๔ ขุ. ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๒; จุ. ชา. อ. ๘/๓๓๕-๓๕๒ ด้วย. เรื่องพระนางกากาวดีนี้

เป็นบ่อเกิดแห่งวรรณคดีไทย เรื่อง "บทมโหรีเรื่องกากี" หรือ "กากีกำกลอน" ของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ข. พระนางนพิติกากุมารี^๑ พระธิดาของพระเจ้าพาราณสี ยอมตัวไปเป็นภรรยาชั่วคราวของอัสสีสิงคดาบส เพราะถูกบังคับ และหวังประโยชน์สุขแก่ชาวเมืองพาราณสี เรื่องมีว่า เมื่อบัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกเทวราชสิ้นสละ เทือนด้วยอำนาจของอัสสีสิงคดาบส ท้าวเธอจึงบันดาลให้ฝนหยุดตกเป็นเวลา ๓ ปี จนชาวเมืองพาราณสีเดือดร้อน ท้าวสักกเทวราชก็ปรากฏพระองค์ให้พระเจ้าพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นพระองค์ ณ ท่ามกลางอากาศ แล้วทูลบอกอุบายที่จะบันดาลให้ฝนตก ครั้นพระเจ้าพาราณสีทรงทราบแล้ว จึงทรงบังคับพระนางนพิติกากุมารี พระธิดาของพระองค์ให้เสด็จไปทำลายคบะของอัสสีสิงคดาบสในหิมวันตประเทศ พระนางทำหน้าที่เป็นภรรยาของอัสสีสิงคดาบส เพียงเพื่อหวังประโยชน์สุขแก่ชาวเมืองพาราณสีเท่านั้น หากได้ทำด้วยความสมัครใจไม่

มีสตรีบางพวกจึงเกียดสามี เพราะสามีตกอยู่ในฐานะ ๔ ประการ^๒ ที่ภรรยาไม่พอใจดูหมิ่น คือ เพราะยากจน, เจ็บกระเสาะกระแสะ, แก่ชรา, มักเมาสุรา, ใจเขลาเบาปัญญา, มัวเมาสตรีอื่น ฯลฯ เช่น

ก. นางมุตตา^๓ ธิดาของโอรฆาคทพราหมณ์ผู้เชียวใจคนหนึ่งในโกศลรัฐ ถูกบังคับให้แต่งงานกับพราหมณ์หลังค่อมพิกลพิการคนหนึ่ง นางไม่พอใจอยู่ร่วมกับเขา เพราะคนพิการไม่ผิดอะไรกับคนเจ็บกระเสาะกระแสะ ทั้ง ๆ ที่นางไม่พอใจ แต่นางไม่ยอมประพฤตินอกใจสามี แต่นางทนอเนาะสามีให้อนุญาตนางให้บวช

ข. นางจาปา^๔ ภรรยาของอุปลาชิวก เห็นสามีเหี่ยวเร่ร่อนจรจัดจึงมาเป็นธิดา นางดูหมิ่นสามีด้วยคำพูดเยาะเย้ยสูกัทหะลูกชายกระเทบกระทั่งสามี จนอุปลาชิวกสามีไม่สามารถอดทนอยู่ได้ จึงออกบวช นางจาปาหาประพฤตินอกใจสามีไม่ นางบวชตามสามีไป และเจริญกบิัสสนาสำเร็จเป็นพระอรหันต์

สตรีเหล่านี้ไม่ประพฤติดิถีประเวณีและพรหมจรรย์ เพียงแต่ไม่พอใจและดูหมิ่นสามี เมื่อสามีตกอยู่ในภาวะ ๔ ประการนั้น ประการใดประการหนึ่ง ซึ่งสังคมสมัยนั้นไม่ประนามเท่าไรนัก

001748

^๑ พุ.ชา. ๒๔/๑-๑๔/๑-๑๑.

^๒ พุ.ชา. ๒๔/๓๐๓/๑๑๔. ภรรยาไม่พอใจดูหมิ่นสามีเพราะฐานะ ๔ ประการ

ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๔, ข้อ [๓๖]

^๓ พุ.เถรี. ๒๖/๔๑๒/๔๔๓-๔๔๔.

^๔ พุ.เถรี. ๒๖/๔๖๔/๔๔๑-๔๔๓.

เท่าที่กล่าวมานี้ คือ สตรีที่ทำหน้าที่ภรรยาไม่สมบูรณ์ เพราะไม่อนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ ตามที่กล่าวมาแล้ว ส่วนสตรีที่ไปเป็นภรรยาของบุรุษจะโดยวิธีใดก็ตาม หากความบกพร่องในหน้าที่ของภรรยาได้ยาก เช่น

ก. นางภัททกาปิลาณี^๑ แม้จะเป็นภรรยาของปีปผลายนมาดพโดยสมัครใจ แต่ทั้งสองครองเรือนโดยสันติสุขไม่ปรากฏว่านางบกพร่องในหน้าที่ของภรรยาแต่อย่างใด

ข. นางภัททาทุพพล เกสา^๒ อยู่ร่วมกับสามีที่บิดาได้ตัวมาจากการถูกประหารชีวิต นางทำตามและเชื่อฟังสามีทุกประการ แม้แต่สามีหลอกนางให้ประดับประดาด้วยสิ่งของอันมีค่า พาไปเพื่อจะฆ่านางบนเขาทั้งใจ นางก็ทำตามด้วยความสัตย์ซื่อ ถึงนางจะฆ่าสามีตายในที่สุด แต่ในสามีสามัญคนไม่น่าตำหนิเพราะนางทำเพื่อป้องกันตัว ในการกระทำของนางนั้น แม้แต่รุกขเทวดาก็ยังสรรเสริญว่า "มิใช่แต่บุรุษเท่านั้นฉลาด แม้สตรีที่ไตร่ตรองหาเหตุผลก็เป็นคนฉลาดได้"^๓

ค. นางปฎาจารย์^๔ แม้นางจะบกพร่องในฐานะที่เป็นลูก โดยที่นางหมิ่นพ่อแม่ไปอยู่กับสามี แต่เมื่อพูดถึงหน้าที่ของภรรยาแล้วนางไม่บกพร่อง เมื่อสามีออกไปทำงานนอกบ้าน นางก็ทำงานในบ้านเป็นประจำ ไม่ปรากฏว่าบกพร่อง

ง. นางอิลิทาสี^๕ ธิดาของเศรษฐีแห่งกรุงอุชเชนี นางอยู่กับสามีที่มีฐานะเท่าเทียมกัน นางเคารพนบถนอบพ่อแม่ผู้ยำเกรงที่หญิงน้องหญิง พี่ชายน้องชายของสามี ตลอดจนบ่าวไพร่ของสามี นางสงเคราะห์คนเหล่านั้นด้วยสิ่งของที่ควรสงเคราะห์ ลูกขึ้นแต่เช้าตรู่ทุกวัน เข้าไปเรียนสามี ล้างมือล้างเท้า จัดหวี เครื่องผัดหน้า ยาหยอดตา แวนส่องหน้า ตกแต่งสามีเหมือนสาวใช้ หุงข้าว ต้มแกงล้างภาชนะเอง ถึงกระนั้น สามียังทอดทิ้งนางหนีไป เมื่อเห็นสามีคนแรกไม่เอาด้วยโยคี นางก็มีสามีใหม่ที่มีฐานะด้อยกว่านาง นางก็ปรนนิบัติสามีคนนี้เหมือนกับคนก่อน สามีคนนั้นก็ทอดทิ้งหนีนางไปอีก นางมีสามีคนที่สามเป็นขอราน นางก็ปรนนิบัติอย่างคนก่อน ๆ แต่เขาก็หนีนางไปอีก การที่สามีเหล่านั้นหนีนางไปดุเหมือนไม่ใช่นางบกพร่อง อาจจะเป็นเพราะสบายเกินไป เหมือนนกที่ถูกขังกรงไว้ไม่ลำบากด้วยอาหารการกิน แต่มันพยายามที่จะหนีจากกรงอยู่รำไป

^๑ ชุ.อป. ๓๓/๑๖๗/๓๕๖-๓๕๘.

^๒ ชุ.อป. ๓๓/๑๖๑/๓๒๗-๓๓๐.

^๓ ชุ.อป. ๓๓/๑๖๑/๓๒๘; ชา. อ. ๕/๒๘๒-๒๘๓.

^๔ ชุ.อป. ๓๓/๑๖๐/๓๒๕. เป็นคนละครคนกับนางปฎาจารย์ ในหน้า ๑๑

^๕ ชุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๔๔-๔๔๘.

ง. นางอุบลวรรณา^๑ เมื่อสามีตนเอามารดานางเป็นภรรยาอีกคน นางก็ไม่ยอมประพฤติ
นอกใจโดยมีสามีใหม่ แต่นางออกบวช เพราะเห็นความเลวร้ายของกิเลสที่เข้าสิงจิตใจใครแล้ว
ทำให้ผู้นั้นลืมตัว ลืมจารีตประเพณีอันดีงาม ลืมแม้กระทั่งคำว่าละอาย

จ. นางสุภัททา^๒ เป็นภรรยาร่วมสามีกับนางภัททาพี่สาว นอกจากนางปฏิบัติต่อสามี
และไม่หึงหวงแล้ว นางยังสร้างสมความดีอื่น ๆ อีก เช่น ถวายทานแด่พระทักษิโณยบุคคล ๘ รูป
มีพระเรวัตเถระ เป็นประธาน

ฉ. นางยโสธราหรือราหุลมารดา^๓ เป็นหัวหน้าสตรี ๕๐,๐๐๐ นาง พระนางมิได้ทรง
หึงหวงสตรีเหล่านั้นกับเจ้าชายสิทธัตถะพระราชสวามี ทรงดำรงพระองค์ในธรรมสมาธิเสมอ ใน
ฐานะที่พระนางเป็นพระอัครชายาของพระสิทธัตถะราชาขุมาร.

ช. นางภัททา^๔ เกิด ณ กิมพิลนคร หล่อนเป็นภรรยาของนายโรหณะ หล่อนมีศิลาจาร
วัตร เนื่องจากความดีของหล่อน แมแต่เทพเจ้าย่อมชมเชย ในงานนักขัตฤกษ์วันหนึ่ง สามีนางไปธุระ
ยังดักกสิลา หล่อนปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะอยู่ร่วมกับสามี ปิศาจประจำบ้านนำหล่อนไปหาสามี
ณ เมืองดักกสิลา หล่อนจึงได้อยู่ร่วมกับสามี แล้วปิศาจนำนางกลับ หล่อนก็ตั้งครุฑและคลอลดลูก
หมู่ญาตินางสงสัยว่านางนอกใจสามี นางตั้งจิตอธิษฐานให้กระแสน้ำที่กำลังไหลหยุดลงด้วยอำนาจ
แห่งสังกิริยา ทำให้ญาติทั้งหลายรู้และเข้าใจนาง ครั้นสามีกลับจากเมืองดักกสิลา เห็นนางมีบุตร
ก็เกิดระแวงสงสัย นางทำให้สามีเข้าใจ โดยการแสดงแหวนประจำสกุลที่สามีให้นาง ณ เมือง
ดักกสิลา

ซ. นางภัททาอีกคนหนึ่ง^๕ ภรรยาของมอหาราชา มีความงามและความประพฤติดียิ่ง
จนกระทั่งเมื่อนางสิ้นชีวิตลง สามีไม่สามารถระงับความเศร้าโศก ความอาลัยได้ แม้อปิยะสหาย
ปลอบโยนสักเท่าไรก็ระงับไม่ได้ จนต้องนำไปหาพระนารทเถระที่กุกกุฏาราม ให้พระเถระช่วยระงับ
ความโศกเศร้าให้

^๑ พุ. เกรี. ๒๖/๔๖๔/๔๗๑.

^๒ พุ. วิมาน. ๒๖/๓๔/๔๔-๖๒.

^๓ พุ. อป. ๓๓/๑๖๘/๓๖๔-๓๖๗.

^๔ พุ. วิมาน. ๒๖/๒๒/๓๒-๓๓.

^๕ อง. ปญจก. ๒๒/๔๐/๖๔-๗๑.

ณ. พระนางอุพพรี^๑ พระอัครมเหสีของพระเจ้าจุฬินพรหมทัตตราชาแห่งกบิลนคร ใน อาณาจักรปัญจาละ พระนางเป็นลูกสาวของหญิงยากจนในหมู่บ้าน พระเจ้าจุฬินทรงพบนางขณะที่ พระองค์ทรงปลอมพระองค์ท่องเที่ยวไป เพื่อทรงทราบข่าวว่า ประชากราชภูมิจึงมีความคิดประการใด ต่อพระองค์ แล้วทรงอภิเษกนางเป็นพระอัครมเหสี พระนางรักพระเจ้าจุฬินเป็นอย่างยิ่ง เมื่อ พระเจ้าจุฬินสวรรคต พระนางเสด็จไปป่าช้าที่ฝังพระศพ ทรงรำพึงรำพันถึงพระสวามีทุกวัน ไม่ยอม ให้ใครปลอมโยน จนพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ ณ ภูเขาคีมาลัยส่งสารไปปลอบพระนาง ระวังดับความโศกพระนางได้ ให้พระนางอบรมเมตตาจิต ครั้นสิ้นพระชนม์ก็ไปเกิดในพรหมโลก

ญ. นางธรรมมา^๒ ธิดาของสกุลหนึ่งที่มีชื่อเสียงในเมืองสาวัตถี เมื่อนางมีสามีแล้วได้ฟัง พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ก็ใคร่จะบวช ขออนุญาตสามี แต่สามีไม่อนุญาต นางเชื่อฟังไม่ฝ่าฝืน เมื่อสามีถึงแก่กรรมแล้ว นางจึงบวช นางเองก็ขราภาพามากแล้ว เดินสิ้นลมลง นางยึดอาภรณ์นั้น เป็นอภรณ์เจริญวิปัสสนาสำเร็จอรหัตผล

ฎ. พระนางโสมมาและพระนางสกุลา^๓ เป็นพระกนิษฐกนิ์กัน ทั้งสองพระองค์เป็นพระ สนมของพระเจ้าปเสนทิ พระนางทั้งสองทรงอ้างพระองค์สม่าเสมอ และทรงประพฤติปฏิบัติเป็นที่พอ พระทัยของพระเจ้าปเสนทิ พระราชาไม่ทรงรังเกียจ แม้พระนางทั้งสองทรงฝากถวายความเคารพ ไปยังพระพุทธองค์ ณ อุทัญจนนคร

ฏ. พระนางเวลามิกา^๔ หัวหน้าสตรี ๘๔,๐๐๐ นาง มีความซื่อสัตย์สุจริต ทรงรอคอย พระเจ้ามหาสุทนต์แห่งกรุงกุสาวดีนคร ด้วยพระทัยแน่วแน่ มิได้เปลี่ยนแปลง

ฐ. พระนางสีตา^๕ ธิดาของท้าวทศรถ และเป็นพระกนิษฐกนิ์ของรามबंधิต และลักษณะ พระนางได้ทรงสละทุกอย่าง เพื่อรามबंधิตผู้เป็นพระสวามี^๖

^๑ ชุ. เปต. ๒๖/๑๑๐/๒๐๒-๒๐๔.

^๒ ชุ. เถรี. ๒๖/๔๑๘/๔๔๔-๔๔๕.

^๓ ม.ม. ๑๓/๕๗๒/๕๑๘.

^๔ ลี.ข. ๑๗/๒๕๑/๑๗๘; แต่ใน ที.ปา. ๑๐/๑๘๑/๒๑๖ เรียกพระนางว่า "สุภัททา"

^๕ ชุ.ชา. ๒๗/๑๕๖๔-๑๕๖๕/๓๑๗. น่าจะเป็นคนเดียวกันกับนางสีตาในเรื่อง "รามเกียรติ์" ของไทย.

^๖ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๔/๔๒๕.

ท. นางบุญลึกลับ^๑ ภรรยาของอนาถบิดทิก เศรษฐี สามารถรักษาลิขิตของ
อนาถบิดทิก เศรษฐีไว้ได้ เป็นเหตุทำให้อนาถบิดทิก เศรษฐีที่ตกยากลง กลับเป็นคนมั่งมีขึ้นตามเดิม

ณ. พระนางอุพทรี^๒ พระราชินีแห่งพระเจ้าอัสสกะ ณ โปตสินคร ในอาณาจักรกาสิ
พระนางมีความงามเป็นเลิศ แม้พระนางทิวงคแล้ว พระราชาก็ทรงครองพระสรีรกายของพระนาง
ไว้ภายใต้บัลลังก์เพื่อที่จะได้ทรงชมโฉมพระนางในเวลาที่พระองค์ทรงระลึกรถึง จนพระสรีรร่างกาย
นั้น เป็นหนอง

ฉ. พระนางอุพทรีอีกองค์หนึ่ง^๓ พระชายาของพระเจ้าพรหมทัต เป็นผู้มีความงามล้ำเลิศ
และมีความประพฤติเป็นเยี่ยม แม้บัลลังก์ที่พระนางทิวงคต ยังเป็นเครื่องเตือนให้เจ้าชายพรหมทัต
รำพึงถึงพระนาง และคำพูดอันแสนฉลาดของนาง

สตรีเหล่านี้ บางคนไม่เคยรักใคร่สามีมาก่อน เมื่ออยู่ร่วมกันจึงรักใคร่ บางคนหลงรักสามี
ฝ่ายเดียว ทำทุกอย่างเพื่อสามี บางคนรักใคร่กันมาก่อน และอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันจนกระทั่งชีวิตฝ่าย
ใดฝ่ายหนึ่งจะหาไม่ บางคนเมื่อสามีมีมากในกามคุณ ขาดสักกธรรม ยอมหลีกทางให้ โดยไม่ก่อการ
ทะเลาะเบาะแว้งกันแต่ประการใด บางคนมีความซื่อสัตย์สุจริตยกย่องสามี ทั้งขณะที่สามีอยู่หรือไม่อยู่
กระทำตนเสมอต้นเสมอปลาย บางคนรักสามีจนเมื่อสามีสิ้นชีวิตไป ก็เศร้าโศก ถึงกับไม่เป็นอันกิน
อันนอน บางคนเชื่อฟังสามี ไม่ยอมทำสิ่งที่สามีไม่อนุญาต แม้สิ่งนั้นจะดีกว่าเหนือกว่า บางคนรักษ
าลิขิตของสามีไว้ได้ อารังไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของสามี บางคนมีความงามเป็นบทบาทสำคัญต่อสามี

พฤติกรรมหรือบทบาทในความเป็นภรรยาของสตรีสมัยนั้นมีที่ปรากฏในเรื่องราวต่าง ๆ ใน
วรรณคดีมาลี พอจะรวมกล่าวได้ว่า ทำการงานในหน้าที่, มีความรักสามี, รู้จักประพฤติปฏิบัติต่อสามี
หรือมีความงามอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเหตุทำให้ครอบครัวดำเนินไปตามปรกติสุข ส่วนที่สามีบางคน
อยู่กับสตรีเหล่านี้ได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับอัธยาศัยของมนุษย์ปุถุชนแต่ละคน ซึ่งมีนิสัยไม่เหมือนกัน
สิ่งสำคัญบ่งพร่องหรือไม่ประการใด โดยเฉพาะในหน้าที่การงาน และความประพฤติของสตรีเท่านั้น

^๑ ชุ.ชา. ๒๗/๔๕๓/๑๑๘.

^๒ ชุ.ชา. ๒๗/๒๖๓-๒๖๔/๗๖.

^๓ ชุ.ชา. ๒๗/๗๑๖/๑๖๗.

๓. สตรีในฐานะเป็นสะใภ้

คนไทยมักมีทัศนะว่า สะใภ้กับแม่ผัวไม่ค่อยจะลงรอยกัน แต่ตามทัศนะที่ปรากฏในวรรณคดี บาลี บางแห่งกล่าวถึงสะใภ้เกรงกลัวพ่อผัว ครั้งที่พระอานนท์เถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย ในมัชฌิมนิกาย มูลปนิทาสกัว่า "ภิกษุระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ หากอุเบกขาธรรมไม่ตั้งอยู่ ด้วยดี ย่อมสลัดใจ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วสลัดใจ ฉะนั้น"^๑ การเปรียบเทียบอย่างนี้มีใช้นำมาใช้เฉพาะสตรีมนุษย์เท่านั้น แม้เทพธิดาที่อยู่ในสวรรค์ ก็เปรียบเทียบไว้เช่นเดียวกันดังที่กล่าวไว้ว่า "พวกเทพธิดาผู้บำเรอของท้าวสักกเทวราช เห็นพระโมคคัลลานะเดินมาแต่ไกล เกรงกลัวละอาย หลีกเข้าสู่ห้องเล็ก ๆ ของตนฯลฯ ล้ายกับว่าหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัว เกรงกลัวละอาย ฉะนั้น"^๒ แต่บางแห่งกล่าวพ่อผัวเป็นห่วงหญิงสะใภ้ กลัวหญิงสะใภ้ลำบากยากไร้ได้ทุกซัต่าง ๆ นานา ดังมีปรากฏอยู่ในชาดกขุททกนิกายว่า พระมหाराชาเสด็จดำเนินไปทรงจิงวอนพระสุณิสาว่า เจ้าอย่าทรงกลัวด้วยฐลีละองเลย เคยทรงผ้ากาสิแล้ว อย่าได้ทรงผ้ากากรองเลย การอยู่ป่าเป็นความลำบาก เจ้าอย่าได้ไปเลย"^๓ และว่า "ฟังพ่อก่อน เธออยู่ในนคร ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะทึงตกใจกลัวจนตัวสั่น เธอไปถึงป่าเขาวงกตเห็นสัตว์ร้ายต่าง ๆ จะทำอันตรายเธอ เธอจะทำอย่างไร เธอปรารถนาจะไปป่าใหญ่ทำไมเล่า?"^๔ นี้เฉพาะทัศนะในวรรณคดีบาลี กล่าวเปรียบเทียบว่า หญิงสะใภ้เกรงกลัวละอายต่อพ่อผัว แต่ในบางเรื่องหรือบางนิทานกล่าวแม่ผัวกับสะใภ้ไม่ลงรอยกัน ดังที่เทพธิดาได้เล่าถึงความเป็นมาของตน ให้พระโมคคัลลานเถระฟัง ดังนี้

ก. นางอุพาราเทพธิดาเล่าให้พระเถระฟังว่า เมื่อหล่อนอยู่ในมนุษยโลก เป็นบุตรสะใภ้ของสกุลที่ไร้ศีลธรรม พ่อผัวแม่ผัวตระหนี่ หล่อนมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ถวายขนมเบื้องแก่พระภิกษุที่เหี่ยวบิณฑบาต เพราะถวายขนมเบื้องนั้นเอง เป็นเหตุให้แม่ผัวตำเกี้ยวกราด เอาสาบทูบตีหล่อน หล่อนเจ็บกระเสาะกระแสะเพราะถูกตีด้วยสากนั้น มีชีวิตอยู่ไม่นานก็สิ้นชีวิตลง แล้วมาเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^๕

^๑ ม.ญ. ๑๒/๓๔๒/๓๕๖.

^๒ ม.ญ. ๑๒/๔๓๓/๔๖๗.

^๓ ชุ.ชา. ๒๘/๑๐๕๐/๓๘๔.

^๔ ชุ.ชา. ๒๘/๑๐๕๒/๓๘๔-๓๘๕.

^๕ ชุ.วิมาน. ๒๖/๒๘/๔๐-๔๑.

ข. นางอุจจุเทพธิดาเล่าให้พระเถระฟังว่า เมื่อหล่อนเป็นมนุษย์อยู่ ได้เอาท่อนอ้อยถวายพระภิกษุที่เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก ครั้นแม่ผู้ถามหาท่อนอ้อยนั้น หล่อนตอบตามความเป็นจริงว่า หล่อนได้ถวายพระภิกษุรูปหนึ่งไปเสียแล้ว แม่ผู้จึงคำบริภาษหล่อน เพียงแต่คำบริภาษยังไม่ทนทำใจ จึงคว่าได้ตั้งพาดลงบนศีรษะและร่างกายหล่อนจนถึงตาย หล่อนได้มาเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^๑

ตามเรื่องราว ในวรรณคดีบาลีที่กล่าวมานี้ แม่ผู้เป็นฝ่ายที่ประพฤติน่าไม่เหมาะสม และนำคำหนี แต่ก็มีนิทานบางเรื่องในวรรณคดีบาลีที่กล่าวคำหนีสะโก เช่น นางกัจจายณีชาว เมืองพาราณสีเป็นสตรีชราที่ถูกหญิงสะโกขับไล่จากบ้าน ต้องออกจากบ้านเที่ยวระเห่ ร้อนไปอาศัยชาวบ้านเลี้ยงชีวิตไปวัน ๆ^๒ นี้แสดงว่าระหว่างหญิงสะโกกับแม่ผู้ตามทัศนะในวรรณคดีบาลี ก็ไม่แตกต่างกับทัศนคติของคนไทยเท่าใดนัก เพราะคนไทยถือว่า สะโกกับแม่ผู้ ลูกเขยกับพ่อตา สามัคคีกันไม่สนิทใจ จะอย่างไรก็ตาม ในวรรณคดีบาลียังได้กล่าวถึงสตรีที่เป็นศรีสะโกไว้เหมือนกัน เช่น

ก. นางปติพพา เป็นผู้ถือสัจจะมั่นในสามี ไม่ประพฤตินอกใจ จงรักภักดีต่อสามีเหมือนมารดารักบุตร สงเคราะห์ผู้ใกล้ชิดสามี เช่นพ่อผู้แม่ผู้ ญาติพี่น้องตลอดถึงคนใช้ของสามีดี แม่โกรธเคืองบ้างในบางครั้ง นางก็ไม่กล่าวคำหยาบคาย ย่อมเป็นที่รักใคร่ของบรรดาญาติฝ่ายสามี^๓

ข. นางลดาบุตรสะโกของตระกูลมั่งคั่ง เป็นคนไม่ฉุนเฉียวเกรี้ยวกราด เป็นที่รักใคร่โปรดปรานของสามีพร้อมทั้งญาติผู้ใหญ่และพ่อผู้แม่ผู้ ตลอดจนคนใช้ชายหญิง^๔

ค. นางอนุสุยิกา เป็นสะโกที่ดี แม่ผู้แม่ผู้จะดูร้าย โกรธง่าย และมีอหิยาภัย หยาบคาย หล่อนก็ไม่คิดมุ่งร้าย คงตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของสะโกได้ดียิ่ง จึงกลายเป็นที่รักใคร่ยำเกรงของพ่อผู้แม่ผู้^๕

ง. นางเสลวดี ชาวบ้านนาหมกคาม ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของนครราชคฤห์ เป็นบุตรสะโกประจำสกุลของบ้านนั้น หล่อนสงเคราะห์อนุเคราะห์ผู้ใกล้ชิดของสามีอย่างดี สร้างกุศลกรรมไว้เป็นอันมาก ได้บูชาพระธาตุของพระธรรมเสนาบดีอุปติสสะ (คือพระสารีบุตร) นางตายแล้วไป

^๑ ชุ.วิมาน. ๒๖/๓๐/๔๑-๔๓ ; ชุ. วิมาน. ๒๖/๔๘/๘๓-๘๕.

^๒ ชุ.ชา. ๒๗/๑๑๒๔/๒๓๘-๒๔๐.

^๓ ชุ.วิมาน. ๒๖/๑๑/๑๕-๑๕.

^๔ ชุ.วิมาน. ๒๖/๓๒/๔๔-๔๗.

^๕ ชุ.วิมาน. ๒๖/๓๓/๕๔-๕๕.

เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้รับผลดีทั้งสองทาง คือเมื่อมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลกนี้ เป็นที่รักใคร่พอใจของสามี พ่อค้าแม่ค้า ผู้ใกล้ชิดของสามี ตลอดจนเพื่อนบ้าน และเมื่อละโลกนี้ไปก็ได้รับความบันเทิงในสวรรค์."

สตรีที่เป็นศรีสะเกษของพ่อค้าแม่ค้า ปฏิบัติตัวให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอของคนเหล่านั้น บ่มทำได้ตามที่อนุญาต เศรษฐีกล่าวสอนนางวิสาขา ก่อนที่จะส่งตัวนางไปอยู่กับพ่อค้าแม่ค้า ความว่า สตรีที่อยู่ในสกุลพ่อค้าแม่ค้า นั้นไม่ควรนำไฟข้างในออกไปข้างนอก, ไม่ควรนำไฟข้างนอกเข้าไปข้างใน ควรให้แก่ผู้ที่ให้เท่านั้น, ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้, ควรให้แก่ผู้ที่ให้และไม่ให้, ความนั่งให้เป็นสุข, การกินให้เป็นสุข, การนอนให้เป็นสุข, ควรบูชาไฟ และควรเคารพเทวดาประจำบ้าน^๒ โอวาททั้ง ๑๐ ข้อนี้อนุญาต เศรษฐีมุ่งที่จะให้นางวิสาขาได้ประพฤติปฏิบัติตัวเมื่ออยู่กับพ่อค้าแม่ค้า คนไทยบางคนมักจะเตือนลูกหลานที่ชอบนินทาว่าร้ายเพื่อนบ้านว่า "ไฟในอย่านำออก, ไฟนอกอย่านำเข้า" พุทธเตือนลูกหลานตามเค้าโอวาทของอนุญาต เศรษฐีนี้เอง นี้แสดงว่าบรรพตติบาลยังมีอิทธิพลต่อความรู้สึกของคนไทยอยู่ นางวิสาขาธิดาอนุญาต เศรษฐี อาศัยอยู่บ้านพ่อค้าแม่ค้า ปฏิบัติตามโอวาทบิดา ในตอนแรก ๆ พ่อค้าไม่เข้าใจนางวิสาขาหญิงสะกั ถึงกับขับไล่นางออกจากบ้าน แต่นางสามารถทำให้พ่อค้ารู้ และเข้าใจตัวนางได้ พ่อค้านางคือมิกคารเศรษฐี กลับยกย่องนางไว้ในฐานะมารดา นางจึงได้ชื่อเพิ่มขึ้นอีกว่า "วิสาขามิกคารมารดา"^๓

^๑ ข.วิมาน. ๒๖/๓๔/๖๒-๖๔.

^๒ คำอธิบายโอวาท ๑๐ ข้อนี้ปรากฏอยู่ใน ธ.ธ. ๓/๔๔-๖๐. ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๔ ข้อ [๔๕]

^๓ แปลว่า "นางวิสาขาผู้เป็นมารดาของมิกคาระ", ใน ธ.ธ. ๓/๖๒ และ อง. ธ. ๑/๔๔๔ กล่าวว่ "มิกคารเศรษฐีพ่อค้าตั้งนางไว้ในฐานะมารดาของตน"

๔. สตรีในฐานะเป็นมารดา

"มารดา" ได้แก่ "แม่"^๑ อันหมายถึง "หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูก หรือคำที่ลูกเรียกผู้ให้กำเนิดตน"^๒ มารดานั้นมักมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ตามลักษณะแห่งการกระทำที่ปรากฏแก่สตรีผู้เป็นมารดา ดังที่พระโพธิสัตว์นามว่าโสณันทบัณฑิต เมื่อจะประกาศคุณมารดาประกาศว่ามารดาทำสิ่งที่ทำได้ยาก จึงได้กล่าวขึ้นในท่ามกลางบริวารของตนว่า

"ข้าพเจ้าขอเรียกชื่อมารดาว่า "สุหทา"^๓ เพราะท่านมีฤทธิ์ไสสะอาดปราณา ลูก นอบน้อมเทพดา ถามหาฤกษ์ยามยามดี วัน เดือน ปีที่ตนจะคลอดลูกว่าดีหรือร้าย, เรียกว่า "ชนยันตี"^๔ บ้าง "ชเนตตี"^๕ บ้าง "ชนณี"^๖ บ้าง "ชนิกา"^๗ บ้าง เพราะท่านต้องประคับประคองรักษาครรภ์มาด้วยความทะนุถนอมจนกระทั่งคลอด, เรียกว่า "โตเสนตี"^๘ เพราะท่านปลอบประโลมลูกที่ร้องไห้ด้วยการให้ดื่มน้ำนม ชับกล่อม อุ้มแนบอก หรือวิธีอื่นใดที่จะทำให้ลูกเบาใจ, เรียกว่า "โปเสนตี"^๙ เพราะท่านหวั่นใจรีบเข้าไปรับขวัญลูกน้อย ไร้เดียงสา ซึ่งเล่นสนุกสนานอยู่ท่ามกลางสายลมแสงแดดอันแรงกล้า, เรียกว่า "โคปิกา"^{๑๐} เพราะท่านคุ้มครองรักษาทรัพย์สมบัติพลสถานของตนไว้ให้ลูกในอนาคต, เรียกว่า "สิกขาปิกา"^{๑๑} เพราะท่านให้

^๑ ราช..., พจนานุกรม..., เรื่องเดิม, หน้า ๗๑๖

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๗

^๓ พระอุตรคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ) และพระมหาจำลอง ฐริปัญโญ (สารพัดนึก), พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (พระนคร; โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๔๔๑. แปลว่า "ผู้มีใจดี".

^๔ แปลว่า "ผู้ให้บุตรคลอด"

^{๕-๗} พระอุตร..., พจนานุกรมบาลี..., เรื่องเดิม, หน้า ๖๔๔-๖๔๕. แปลว่า "แม่, ผู้ให้เกิด"

^๘ แปลว่า "ผู้ทำให้ลูกร่าเริง, ผู้ทำให้ลูกยินดี, ผู้ทำให้ลูกพอใจ"

^๙ แปลว่า "ผู้เลี้ยงดู"

^{๑๐} แปลว่า "ผู้คุ้มครองรักษา"

^{๑๑} แปลว่า "ผู้ให้ศึกษา"

ลูกศึกษาสำเหนียกมาตั้งแต่ลูกยังน้อยว่า อย่างนี้ชิลูก อย่างโน้นชิลูก ลูกควรเรียก
คนนั้นว่า "พ่อ" คนโน้นว่า "พี่" คนนี้ว่า "ป้า, น้า, อา" เป็นต้น, เรียกว่า
"วิหังญุตี"^๑ เพราะท่านได้รับความยุ่งยากลำบากใจ ในเมื่อลูกเจริญวัยขึ้นเป็นหนุ่ม
เป็นสาว มัวเมาหลงใหลในความรักความใคร่ ไม่กลับบ้านในเวลาค่ำคืน"^๒

ชื่อเหล่านี้เรียกมารดาตามกิริยาอาการที่มารดาอนุเคราะห์บุตร ตามที่เห็น ๆ กันอยู่ทั่ว
ไป เป็นพฤติกรรมหรือบทบาทของแม่ในฝ่ายคติโลก

เมื่อกล่าวในฝ่ายคติธรรม มารดามีชื่อว่า "พรหม"^๓ ของบุตร เพราะท่านไม่ละทิ้งภาวนา^๔
๔ ประการ คือมารดามีเมตตาจิตคิดถึงลูกที่อยู่ในครรภ์ว่า เมื่อไรหนอ เราจะได้เห็นลูกน้อยที่ไร้โรค
พาธ, มีกรุณาจิตในเมื่อลูกคลอดออกมาเป็นเด็กอ่อนนอนหงายแบเบาะ หุรนหุราย มารดาสงสารช่วย
เหลือ ทั้งนมมิให้โต ทั้งไรก็มีให้ตอม ตามปกติมารดาไม่เคยใจร้ายต่อเรือด ไร ยุง รัน ร่านเหล่านี้
แต่พอมารดามีลูกก็ใจร้ายต่อสัตว์เหล่านี้ เพราะรักและสงสารลูก, มีมุทิตาจิตในเมื่อลูกวิ่งเล่นไปมาได้
อยู่ในวัยที่น่ารัก มารดามองดูลูกด้วยจิตใจที่อ่อนไหว พลอยยินดีปรีดาในความสุขของลูก และมีอุเบกขา
จิตในเมื่อลูกมีคู่ครองมีเหย้ามีเรือน สามารถดำเนินชีวิตตามสมรรถภาพของตนได้ มารดาไม่ต้องพะวั
พะวนกับความเป็นอยู่ของลูก เพราะเหตุที่มารดามีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาต่อบุตร มารดาจึง
ได้นามเช่นนี้, เรียกว่า "บุรพเทพ"^๕ เพราะมารดาไม่คำนึงถึงความผิดพลาดที่ลูกทำแก่ตน ตาม
ปกติศีระมารดาใครจะกล้าแตะต้อง แต่ลูกน้อยชกด้วยตบตีเหมือนของเล่น มารดาหาโกรธไม่ กลับ
ยิ่งเพิ่มความรักขึ้นอีก ปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ลูกโดยส่วนเดียว อำนวยผลอันใหญ่หลวงแก่ลูก
เหมือนวิสุทธิ เทพคือพระชินาสพไม่คำนึงถึงความผิดที่คนพาลทำแก่ตน มุ่งแต่ผลประโยชน์และความปลอดภัย
ภัยแก่เขาถ้ายเดียวจะนั้น ลูกได้รู้จักเทพอื่น ๆ เพราะอาศัย เทพคนแรกคือแม่ ดังนั้น แม่จึงได้ชื่อว่า

^๑ แปลว่า "ผู้เคียดร้อน, ทุกข์หนัก"

^๒ พุ.ชา. ๒๘/๑๖๒/๖๔.

^๓ มงฺกล. ๑/๒๔๔/๒๘๐-๒๘๑

^๔ ธรรมขันธ์ มีชื่อเรียก ๓ อย่างคือ "ภาวนา" บ้าง, "อัปมัญญา" บ้าง "พรหมวิหาร"

บ้าง

^๕ มงฺกล. ๑/๒๔๔/๒๘๐-๒๘๑.

บุรพเทพ, เรียกว่า "บุรพาจารย์"^๑ เพราะท่านสอนลูกให้ศึกษาว่า นิ่งอย่างนี้ขี้ลูก ยืนอย่างนั้นนะลูก ควรพูดอย่างนี้กับ พ่อ, พี่, ป้า, น้า, อา เป็นต้น ครูอาจารย์อื่น ๆ สอนศิลปวิทยาอย่างอื่นให้ใน ภายหลังทั้งนั้น เพราะท่านสอนลูกก่อนครูอาจารย์อื่น ๆ จึงมีชื่อเรียกอย่างนี้ และเรียกว่า "โลกทัสเสตา"^๒ เพราะเป็นผู้แสดงโลกนี้ให้ลูกเห็น ถ้าเมื่อวันทีลูกเกิดมา มารดาจับโยนไปในป่า แม่น้ำลำคลอง หรือเหวผา เป็นต้น ลูกก็จะไม่ได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตลอดถึงความตระการของโลกนี้เลย แต่เพราะท่านไม่ทำอย่างนั้นด้วยเมตตาจิต เพราะอาศัยพฤติกรรมของมารดาจึงได้เห็นโลกนี้ ชื่อเหล่านี้ใช้เรียกมารดาในฝ่ายคหิธธรรม

สตรีที่เป็นแม่มีพฤติกรรมหรือบทบาทสำคัญต่อลูกตั้งแต่ลูกยังไม่มาถือปฏิสนธิ และจะไปสิ้นสุดลงเมื่อไรนั้นกำหนดไม่ได้ เพราะในวรรณคดีบาลี ยังแสดงคุณงามความดีของแม่ที่มีต่อลูกซึ่งทำกาล กิริยาตายไปสู่ปรโลกแล้วก็มีอยู่ เช่น มารดาของนางเสรีณี^๓ เรื่องมีว่า นางเสรีณีประพฤติกู้เมื่อ ยังเป็นมนุษย์อยู่ มารดาตักเตือนห้ามปรามก็ไม่เชื่อฟัง ครั้นนางตายไปด้วยโรคปัจจุบันทันด่วน ไปเกิด เป็นเปรตทนทุกข์ทรมานอยู่ในที่ห่างไกลจากหัตถิณีปุระ ในอาณาจักรกุรุ ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางเมื่อครั้ง เป็นมนุษย์ นางเปรตแสดงร่างกายให้ปรากฏแก่อุบาสกเพื่อนบ้านคนหนึ่ง ซึ่งได้ไปดื่มน้ำด้วยธุรกิจบาง อย่าง ได้เห็นและสนทนาด้วย เขานำความนี้ไปบอกเล่ามารดาของนางเสรีณีได้ฟัง ด้วยอำนาจ เมตตาจิตที่แม่มีต่อลูก มารดาของนางเสรีณีจึงทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งไปให้นางเสรีณี นางเปรตเสรีณี จึงได้เสวยสุขอยู่ในวิมาน เปรตจำพวกนี้เรียกกันว่า "เวมานิกเปรต"^๔ เพราะมารดามีอุปการคุณ แก่บุตรไม่มีที่สิ้นสุดอย่างนี้ จึงกล่าวกันว่า "แม่เป็นมิตรสนิทใจใน เรือนของตน"^๕

^{๑-๒} มงฺกอล. ๑/๒๔๔/๒๘๐-๒๘๑.

^๓ ชู. เปต. ๒๖/๑๑๖/๒๑๖-๒๑๗.

^๔ เปรตจำพวกนี้มีความเป็นอยู่เหมือนเทวดา แต่ยังคงไปรับทุกข์เป็นครั้งคราว เช่น กลางวันอยู่วิมาน กลางคืนไปทนทุกข์ทรมานอยู่ในป่า หรือกลางวันไปทนทุกข์ทรมานในป่า กลางคืน เสวยสุขในวิมาน.

^๕ ส.ส. ๑๕/๑๖๓/๔๐. คำบาลีว่า "มาตา มิตฺตํ สเก ชเร"

เพราะไม่มีใครสามารถพรรณานาบุญคุณมารดาที่มีต่อบุตรให้สิ้นสุดได้ และมารดาอนุเคราะห์บุตรด้วยน้ำใจที่ใสสะอาด เราจึงมักพูดกันติดปากว่า "เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตร" หรือ "เหมือนแม่รักลูก" ซึ่งเป็นการอนุเคราะห์และความรักที่บริสุทธิ์ ไม่มีมลทินใด ๆ มาเคลือบแฝง ความรู้สึกตระหนักในพระคุณของแม่ที่มีต่อลูกนี้ มิใช่มีเฉพาะแต่คนไทยเท่านั้น แม้นคนอื่นเคยในครั้งกระโน้นก็มีมาแล้วเหมือนกัน ซึ่งแสดงออกมาในรูปของวรรณคดีบางตอนอย่างเห็นได้ชัด เช่น จัมโปยนาคราช เมื่อได้รับการช่วยเหลือจากพระเจ้ากาลสิกราชแล้ว กราบหูลพระราชาด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณนั้นว่า "พระองค์ทรงอนุเคราะห์สกุลนาค เหมือนมารดารักบุตรสุดที่รักเพียงคนเดียว"^๑ บัษกรนาคราช เมื่อได้รับอนุเคราะห์จากพระยาครุฑ ซึ่งเคยเป็นศัตรูกันมา กล่าวแก่พระยาครุฑด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในบุญคุณนั้นว่า "ขอให้ท่านจงปรากฏแก่ข้าพเจ้าเหมือนมารดากกอกอดลูกอ่อนของตน ขอให้ท่านจงแผ่ร่างกายทุกส่วนปกป้องประคองขวัญพวกนาค เหมือนแม่สงสารลูกฉะนั้น"^๒ และมาตลีเทพสารก็ เมื่อจะเล่าบุพกรรมของนางพิริยเทพธิดาครั้ง เป็นทาสีของพราหมณ์ในโลกมนุษย์ ให้พระเจ้าเนมิราชได้สดับว่า "นางนิมนต์พระภิกษุที่ได้เวลาฉันให้นั่งใน เรือน ปีติยินดีเป็นที่ยิ่งต่อพระภิกษุนั้น เหมือนแม่ยินดีต่อลูกที่จากไปนานเพิ่งกลับมาถึง ฉะนั้น"

ความรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของแม่ที่คนอื่นเคยแสดงออกมาในรูปของวรรณคดีบางตอนนี้ แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมหรือบทบาทอันสำคัญของแม่มิใช่แต่เพียงเท่านั้น พฤติกรรมหรือบทบาทของมารดา ยังเข้าไปเกี่ยวข้องกับความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ของชาติ^๔ และวรรณะอีกด้วย ชาติและวรรณะสำคัญ ๆ ที่ถือกันว่าบริสุทธิ์ในสมัยนั้น เพราะลูกเป็น "อุกโตสุชาติ"^๕ ดังที่พวกพราหมณ์ห้ามโสถทัตพราหมณ์ ไม่ให้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ โดยยกเอาชาติมาเป็นข้ออ้างว่า "ท่านเป็นอุกโตสุชาติทั้งฝ่าย

^๑ ชุ.ชา. ๒๗/๒๑๘๗/๔๕๒

^๒ ชุ.ชา. ๒๗/๒๓๘๔/๕๑๖.

^๓ ชุ.ชา. ๒๘/๕๗๒/๒๑๓

^๔ ชาติ ในที่นี้ มิได้หมายถึงประเทศชาติบ้านเมือง แต่หมายถึงตระกูล

^๕ คือเกิดมาดีทั้งสองฝ่าย หมายความว่า "ฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา เป็นวรรณะสูงด้วยกัน"

บิดาและมารดา มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิมคจตลอดทั้งเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ^๑ ใครจะคัดค้านตีเถียนโดยอ้างถึงชาติไม่ได้"^๒ แม้พระพุทธองค์เมื่อจะทรงเปรียบเทียบธรรม ๔ ประการของภิกษุ^๓ กับ องค์ ๕ ประการของพระราชา^๔ ก็ตรัสถึงอุกโตสุชาติเหมือนกันว่า "พระราชาผู้ได้มรธาภิเษกแล้วในโลกนี้ ทรงเป็นอุกโตสุชาติทั้งฝ่ายพระบิดา และฝ่ายพระมารดา มีพระกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิมคจเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ เป็นผู้อันใคร ๆ จะคัดค้านตำหนิ โดยอ้างถึงพระชาติไม่ได้"^๕ ตามคำกล่าวนี้ย่อมแสดงว่าสตรีที่เป็นมารดานั้นมีส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จของชาติและวาระเวลาที่บรรดาคนสมัยนั้นยึดถือกันเป็นชีวิตจิตใจ บางคนถึงกับยอมฆ่าตัวตาย ไม่ยอมร่วมการกินอยู่กับคนมีชาติและวาระด่ำ เช่น พระเจ้ามทานามสากยะ ถูกพระเจ้าวิฑูทกะ^๖ จับได้แล้วทรงบังคับให้ร่วมเสวยพระกระยาหารกลางวันด้วยกัน แต่พระเจ้ามทานามสากยะตรัสบ่นเพียง โดยอ้างว่าจะสรงสนานน้ำในสระก่อนเสวยพระกระยาหาร แล้วเอาพระบาททั้งสองสอดเข้าไปในนมพระ เกศาที่ผูกไว้เพื่อทรงกระทำอัศวินบาตกรรมในสระนั้น ค่ายทรงเห็นว่าดีกว่าที่จะเสวยพระกระยาหารร่วมกับลูกของทาสี แต่พญานาคได้ช่วยพระองค์ไว้^๗ นี้แสดงถึงการยึดมั่นถือมั่นในชาติและวาระด่ำยิ่งกว่าชีวิตของคนในสังคมสมัยนั้น แต่สตรีที่เป็นมารดามาจากชาติและวาระด่ำสูง ย่อมช่วยให้ลูกพ้นจากการถูกตำหนิโดยอ้างถึงชาติตระกูลได้

^๑ คำว่า "เจ็ดชั่วบรรพบุรุษ" ในที่นี้หมายถึง นับย้อนขึ้นไปจนถึงเจ็ดบรรพบุรุษ เช่น พ่อ, ปู่, ทวด, พ่อของทวด, ปู่ของทวด, ทวดของทวด ฯลฯ ต่างจากคำว่า "เจ็ดชั่วโคตร"ซึ่งหมายถึง ทวด, ปู่, พ่อ, ตัวเรา, ลูก, หลาน, เหลน

^๒ ที.สี. ๔/๑๘๑/๑๔๕.

^๓ อญ. ปญจก. ๒๒/๑๓๔/๑๗๐. ธรรม ๔ ประการของภิกษุ คือ ศิล, พหุสุต, วัริยาภิรมะ, ปัญญา, วิมุตติ.

^๔ อญ. ปญจก. ๒๒/๑๓๔/๑๗๐. องค์ ๕ ประการของพระราชา คือ ชาติ, โภคทรัพย์, จตุรงคินีเสนา, ปริณายกบัณฑิต, พระยศ.

^๕ อญ. ปญจก. ๒๒/๑๓๔/๑๗๐ การเปรียบเทียบ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๗ ข้อ [๒๓]

^๖ พระโอรสของพระเจ้าปเสนทิ กับนางवासกชัตติยา ซึ่งเป็นธิดาของพระเจ้ามทานามสากยะ กับนางทาสี ชื่อ นาคมณฑา.

^๗ อ. อ. ๓/๒๒๒

คุณลักษณะของมารดาตามคติโลกและคติธรรม หรือตามวัฒนธรรมประเพณีที่เชื่อถือกันใน
 ครั้งกระนั้นจัดเป็นมารดาที่สมบูรณ์แบบ แต่สตรีที่ทำหน้าที่ของความเป็นแม่ไม่เหมือนกันทุกคน เพราะ
 ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสแก่อุคคตสรีรพราหมณ์ว่า "บุตรธิดา ทาส ทาสี กรรมกร หรือคนรับใช้
 เป็นคหปัตติ^๑ ของมารดา"^๒ พระพุทธพจน์ตอนนี้แสดงถึงสตรีที่ขาดคุณสมบัติของความเป็นแม่ บกพร่อง
 ในหน้าที่ของแม่ จึงถูกเพิกขแห่งความเป็นแม่บ้านผิด เผลอผลาญในภพนี้และภพหน้า คือในภพนี้ยอม
 ถูกดูหมิ่นเหยียดหยามของเพื่อนมนุษย์ในการกระทำของแม่ที่ขาดความรักใคร่สงสารลูกที่มาจากสาย
 เลือดของตน เพราะนักปราชญ์มักจะถือว่า ความรักระหว่างแม่ลูกนั้น เป็นสายสัมพันธ์อันแน่นเหนียว
 ไม่มีความคมใด ๆ ในโลกนี้จะมาบั่นทอนลงได้^๓ การที่แม่ขาดความรักอาลัยในลูก ไม่ให้ความอบอุ่น
 แก่ลูก เรียกได้ว่าขาดหลักนักปราชญ์ เท่ากับถูกนักปราชญ์ตำหนิ ซึ่งจัดเป็นการถูกตำหนิอย่างแท้จริง
 ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวไว้ว่า คนที่ถูกคนโง่ ไม่สามารถจะประมาณจำนวนได้ตำหนิ เขาหาได้
 ชื่อว่าถูกตำหนิไม่ เพราะคนโง่ตำหนิโดยมิได้ใคร่ครวญให้อ่องแท้ก่อน ส่วนนักปราชญ์เพียงผู้เดียว
 ตำหนิชื่อว่าถูกตำหนิอย่างแท้จริง เพราะนักปราชญ์ใคร่ครวญก่อนจึงตำหนิ^๔ สตรีที่เป็นมารดาถูก
 คหปัตติเผลอผลาญในภพนี้ด้วยอาการอย่างนี้ และในภพหน้า คือเมื่อทำกาลกิรียาตายไป ก็เกิดใน
 ทุกคติ วินิบาต^๕ และนรก เสวยทุกข์ทรมาน เหมือนอย่างสตรีเหล่านี้ คือ

^{๑-๒} อย. สุตตค. ๒๓/๔๔/๔๖-๔๗, คหปัตติ คือ ไฟกองหนึ่งในไฟ ๗ กอง ไฟกองนี้
 เผลอผลาญมารดา ถ้าปฏิบัติผิดในบุตรธิดา ไฟ ๗ กอง ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๕๒, ข้อ [๓๒]

^๓ ศักดิ์ศรี แย้มนัคดา, ผศ., ศักดิ์ศรีวรรณกรรม, (กรุงเทพมหานคร ; โพธิ์สามต้น
 การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๔๓๔

^๔ ธ.อ. ๖/๑๗๓-๑๗๔

^๕ ราช..., พจนานุกรม ..., เรื่องเดิม, หน้า ๔๓๔. ให้ความหมายว่า "การทำลาย,
 การฆ่า, เช่น อัฐวินิบาต, วินิบาตกรรม, ภพที่ต้องโทษ, ภพที่รับทุกข์" ในที่นี้ หมายถึงเอาภพที่รับทุกข์
 ผู้ที่ตกอยู่ในอบายหรือถูกทรมานอยู่ด้วยผลของกรรมชั่ว เรียกว่า "วินิบาตัก"

ก. นางอุตรมารดา^๑ ภรรยาของปuritจารย์ของพระเจ้าอุเทนแห่งเมืองโกสัมพี เมื่อ นายอุตรอุบาสก ลูกชายของนางทำความดีด้วยการบริจาคทาน นางตระหนักคำพินิจที่เขียน ดูหมิ่นทาน ของลูกชายว่า ทานที่เจ้าถวายแต่ภิกษุนี้ จะกลายเป็นสายเลือด เพราะคำหยาบที่นางได้ตำลูกชาย เป็นผลส่งให้นางไปเกิดเป็นเปรตเมื่อตายไปแล้ว แต่ด้วยผลแห่งความพอใจในทานที่ทายก ทายิกา ตักไว้ที่ขนอ่อนของปีกนกยูงที่สร้างขึ้นในงานฉลองวิหาร เกิดขึ้นแก่นาง ครั้นนางเป็นหญิงมนุษย์ ผมของนางเปรตนั้นจึงยาวสลวยสวยงามน่ารัก ครั้นนางเปรตนั้นก้าวไปจะดื่มน้ำในแม่น้ำสายใด ๆ ก็ตาม น้ำในแม่น้ำปรากฏแก่สายตาของนางเป็นโลหิตไปหมด^๒ เป็นอยู่อย่างนี้หลายปี จนกระทั่ง วันหนึ่ง นางเห็นพระเวศเดระ จึงปิดกายอันเปื่อยเปล่าด้วยผมอันยาวสลวยเข้าไปหาท่าน ขอน้ำ ดื่ม พระเดระจึงจัดอาหาร เครื่องดื่ม และเครื่องนุ่งห่มถวายแก่ภิกษุสงฆ์ อุทิศส่วนกุศลส่งไปให้นาง นางจึงพ้นทุกข์ทรมาน ได้รับสุขอันยิ่งใหญ่ กลายเป็นนางเปรตที่สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้^๓

ข. นางปัญจปุตตชาติกา^๔ เมื่อนางมีสามีแล้ว พอตั้งครรภ์ขึ้นคราวใด นางทำแท้งเสีย ทุกครั้งไป ครั้นสามีผู้ประสงค์จะมีบุตรตามนาง นางก็สวดสาบานว่า ถ้านางทำแท้งตามที่สามีเข้าใจ นั้น เมื่อนางเกิดชาติหนึ่งภพใด ขอให้กินเนื้อลูกเป็นอาหาร ครั้นนางตายไปก็เกิดเป็นนางเปรต ทนทุกข์ทรมาน โดยวิธีนี้คือ ตอนเช้า นางคลอดลูก ๕ คน ตอนเย็นคลอดอีก ๕ คน แล้วนางก็กินลูก เหล่านั้นหมดทั้ง ๑๐ คน ถึงกระนั้น ลูกทั้ง ๑๐ คนนั้นไม่สามารถจะบรรเทาความหิวกระหายของ นางลงได้ รุ่งขึ้นวันใหม่ นางก็ต้องประสบกับพฤติกรรมของตนเองเหมือนกับวันก่อน ๆ เพราะผล กรรมตามสนอง

ค. นางสาวปุตตมาตุเปตี^๕ เคยเป็นมารดาของพระสารีบุตรเถระในหลายชาติมาแล้ว ไม่เอาภาระธูระกับลูกของตัวเอง คลอดแล้วก็ทอดทิ้งมิได้อาลัยดีกับเลือดเนื้อเชื้อไขของตน ขาด วัฒนธรรมและคุณสมบัติของความเป็นแม่ ครั้นนางตายไปเกิดเป็นนางเปรต เทียวกินน้ำมัน น้ำลาย เสลดที่เขาอมทิ้ง กินมันเหลวของซากศพ กินโลหิตของหญิงที่คลอดลูก กินเลือดหญิงชายที่ถูกตัดมือ

^๑ พ. เบต. ๒๖/๑๐๗/๑๔๗-๑๔๘.

^๒ เพราะนางตำลูกชายว่า ทานของเขาจะกลายเป็นโลหิต

^๓ วัสุทธี. ๒/๒๑๐^๒

^๔ พ. เบต. ๒๖/๔๑/๑๖๐-๑๖๑.

^๕ พ. เบต. ๒๖/๔๔/๑๗๓-๑๗๔.

เท้า ศีรษะ กิ่งทุก ๆ อย่างที่พบ จนนางไปแสดงตัวให้ปรากฏแก่พระสารีบุตรเถระผู้เคยเป็นลูกของนางมาในชาติหนึ่ง บอกให้ท่านทราบ ท่านสารีบุตรเถระทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งให้นาง นางจึงได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาในสวรรค์

ตามเรื่องทีกล่าวนานี้ แสดงถึงมารดาที่มีน้ำใจหยาบช้ำทารุณ ไม่รักลูก ไม่ปรารถนาลูก ทำลายลูกที่มาถึงปฏิสนธิในครรภ์ เช่นนี้ย่อมเป็นที่ติฉินนินทาของสังคมอินเดียสมัยนั้น อันไม่แตกต่างกันกับสังคมไทยในอดีตและปัจจุบันนี้ ความไม่นิยมชมชอบมารดาฆ่าบุตรของคนอินเดียแสดงออกให้ประจักษ์แก่ตาโลกในรูปของวรรณคดี เป็นอันว่าวรรณคดีบาสิย้อมตำหนิสตรีที่เป็นมารดา แต่ปฏิบัติผิดหน้าที่ของมารดา ซึ่งแปลว่า "ผู้นับถือบุตร, ผู้เลี้ยงดูบุตร, ผู้ให้บุตรตั้งนาม"^๑ และสตรีที่เป็นแม่ปฏิบัติผิดหน้าที่ของแม่ย่อมได้รับผลสมควรแก่การกระทำนั้นตามกล่าวนานี้แล้ว แต่ในทำนองเดียวกันวรรณคดีบาสิยกย่องสตรีที่ปฏิบัติตามหน้าที่ และถูกต้องตามความหมายของคำว่า "มารดา" นั่นคือสตรีที่มีคุณลักษณะของมารดาสมบูรณ์แบบ เป็นมารดาที่ชาวโลกยกย่องและต้องการ ในรียานพนธ์นี้มุ่งที่จะกล่าววาทหรือพฤติกรรมของสตรีในฐานะเป็นมารดาที่มีคุณสมบัติมากมายจนไม่สามารถจะพรรณนาให้หมดได้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "มารดามีอุปการะมาก"^๒ แล้วพระองค์ทรงย่อลงตรัสให้สั้นมีเพียง ๓ ประการ^๓ อันแสดงว่าแม่ให้ทุกอย่างแก่ลูก จากคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนั้น สตรีที่เป็นแม่ย่อมประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ^๔ อีกด้วย เพราะพระพุทธองค์ตรัสว่า "แม่เป็นมิตรสนิทใจในเรือนของตน"^๕ และมารดาเข็ญยังนำไปเปรียบกับบ่ออะไรหลายอย่างที่เป็นคุณประโยชน์แก่บุตร เช่น เป็นพรหม บุรพเทพ บุรพจารย์ของบุตร เป็นต้น แต่ในวรรณคดีบาสิไม่ปรากฏลักษณะที่มารดาให้โทษแก่ลูก มีเฉพาะแต่เมื่อลูกประพฤติปฏิบัติผิดต่อมารดา ผลร้ายจะเกิดขึ้นแก่ลูกด้วยอำนาจอกุศลกรรมที่ตนทำไว้เท่านั้น ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า

^๑ ต. นาคะประทีป, อภิธานปทีปิกา..., เรื่องเดิม, หน้า ๗๑๒-๗๑๓.

^๒ อง. ทฎ. ๒๐/๒๗๔/๗๔.

^๓ คัมภีร์ฉ. เล่ม, ข้อ และหน้าเดียวกัน คุณสมบัติของมารดา ๓ ประการ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๓๔, ข้อ [๑๐]

^๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๓. องค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๔

ข้อ [๓๓]

^๕ ส. ส. ๑๕/๑๖๓/๕๐.

"มารดาเป็นอาหุไนยคติ^๑ ของบุตรธิดา"^๒ ที่ท่านเปรียบมารดาไว้กับไฟ เพราะมารดาให้คุณอนันต์ หากบุตรประพฤติปฏิบัติชอบต่อท่าน และให้โทษมหันต์หากบุตรประพฤติผิดต่อท่าน เหมือนไฟให้คุณมากมายแก่ผู้ใช้เป็น และให้โทษเหลือหลายแก่ผู้ใช้ไม่เป็น ฉะนั้น และโทษที่ลูกได้รับนั้นมิใช่เกิดขึ้นจากการกระทำของมารดา แต่เกิดขึ้นจากการกระทำผิดของลูกเอง จริงอยู่ บางครั้ง มารดาเป็นเหมือนมารดาบุตรอย่างเจ็บแสบ แต่จิตใจของท่านหาได้เป็นเหมือนคำคำนั้นไม่ จะเห็นได้จากมารดาของเด็กผู้หญิง^๓ เห็นลูกจะไปเที่ยวป่า ห้ามไม่ฟัง จึงโพล่งคำออกไปว่าให้ควายป่าขวิดให้ตายเสียในป่า เด็กคนนั้นเดินไปในป่า พบควายป่าปรากฏขึ้นตรงหน้าจริง ๆ เขาได้สติจึงนั่งลงตั้งจิตอธิษฐานว่า "สิ่งที่แม่พูดอย่างบังเกิดมี สิ่งที่แม่คิดจงบังเกิดมีเถิด"^๔ ควายป่าก็ยืนนิ่งเหมือนถูกผูกไว้จะนั้น^๕ แม่คำลูกด้วยจิตใจที่หวังประโยชน์สุขแก่ลูก จิตใจของแม่หาได้หยาบไปตามคำคำไม่ เข้าทำนองว่า "ควายขวิดลูกไม่ถูกปลายเขา" พฤติกรรมหรือบทบาทของสตรีในฐานะเป็นมารดาที่มีคุณลักษณะดังกล่าวนี้ต่อไปนี้

ก. พระนางราหุลมารดา^๖ ชื่อของพระนางเรียกต่าง ๆ กันว่า "ยโสธรา"^๗ บ้าง, "พิมพาสุนทร"^๘ บ้าง, ไทยเรามากเรียกว่า "ยโสธรา" หรือ "พิมพา"^๙ จะเรียกขานกันอย่างไรก็ตาม แต่พระนางองค์นี้คือสตรีที่ประสูติในโกถิสสกุล เป็นธิดาของพระเจ้าสุปพุทธะ กับพระนางอมิตา

^๑ แปลว่า "ไฟคืออาหุไนย, ผู้ที่ควรเคารพบูชาเป็นเสมือนไฟตามเผาผลาญเมื่อผู้เคารพบูชาปฏิบัติไม่ถูกต้อง" จัดเป็นไฟกองหนึ่งในไฟ ๗ กอง.

^๒ อญ. สุตตค. ๒๓/๔๔/๔๖-๔๗.

^{๓-๕} มงค. ๑/๒๑๔/๒๑๗-๒๑๘.

^๖ วินย. ๔/๑๑๘/๑๖๗.

^๗ ชุ. อป. ๓๓/๑๖๘/๓๔๔

^๘ ชา. อ. ๘/๔๕๖.

^๙ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗, (กรุงเทพฯ ; มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๔๔), หน้า ๒๒.

เป็นกนิษฐภคินีของเทวทัตกุมาร^๑ และเป็นอัครมเหสีของเจ้าชายสิทธัตถะนั่นเอง พระนางทรงมีพระประสงค์จะให้ราหุลกุมารพระโอรสได้สืบราชสันตติวงศ์ โดยรับเป็นรัชทายาทของพระบิดาทรงปรารภนาให้ลูกมีความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ^๒ จึงตรัสบอกราหุลกุมารให้ทูลพระเนตรดูพระพุทธรองค์ (พระราชบิดา) ทางพระแกล แล้วตรัสให้พระกุมารไปทูลขอขมุทรพีย์ที่หายไปพร้อมกับเวลาที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ เพราะพระนางทรงเข้าพระทัยว่า พระพุทธรองค์ทรงนำเอาขมุทรพีย์นั้นไปกับพระองค์ด้วย ครั้นพระราหุลกุมารเสด็จไปตามขอขมุทรพีย์จากพระพุทธรองค์ แต่พระพุทธรองค์ทรงประทานอริยทรัพย์ให้พระกุมาร โดยรับสั่งให้พระสารีบุตรเถระบวชเณรให้พระกุมาร ปรากฏว่า พระราหุลกุมารเป็นสามเณรคนแรกในพระพุทธศาสนา ตอนแรกมีปัญหาคือว่า พระสารีบุตรเถระไม่สามารถจะบวชพระราหุลกุมารได้ เพราะอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี ครั้นพระพุทธรองค์รับสั่งให้บวชเป็นสามเณร ปัญหาเกิดขึ้นแก่พระสารีบุตรเถระอีกว่า การบวชสามเณรนี้ไม่เคยมีตัวอย่างมาก่อน ไม่รู้จะบวชให้ด้วยวิธีใด พระพุทธรองค์จึงรับสั่งให้บวชด้วย ศีลธมมยุปสัมปทา^๓ ซึ่งพระพุทธรองค์ได้ทรงประกาศยกเลิกไม่ให้บวชภิกษุมาตั้งแต่เกิดเรื่องขึ้น เพราะไม่มี

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน, แสดงว่า เทวทัตกุมารเป็นเชษฐภคินีของพระนางพิมพา แต่ ธ.อ. ๑/๑๒๔ กล่าวว่า พระเทวทัตทูลขอบริหารคณะสงฆ์แก่ พระพุทธรองค์ว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชราภาพแล้ว ขอทรงมีกนน้อยเกิด ข้าพระองค์จะปกครองคณะสงฆ์แทน ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมอบคณะสงฆ์ให้ข้าพระองค์เถิด" ดังนี้ ส่อว่าพระเทวทัตอ่อนกว่าพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าเป็นสหชาติกับพระนางพิมพา ฉะนั้น พระเทวทัตน่าจะ เป็นกนิษฐภคินีของพระนางพิมพา

^๒ อง. จตุกก. ๒๑/๖๒/๔๐, สุขคฤหัสถ์ ๔ ประการ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๒
ข้อ [๑๓]

^๓ วินย. ๔/๑๑๘/๑๖๘ คือการบวชด้วยการเปลื้องวาจาว่าจะถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่ระลึก อุปสัมปทา ๘ อย่าง ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๘ ข้อ [๓๗]

ภิกษุรูปใดบวชให้ราธพราหมณ์ผู้ยากจน โดยที่พระองค์ทรงเห็นว่า การมอบอำนาจให้บุคคล (ภิกษุรูปเดียว) บวชกุลบุตรกุลธิดา ก็จะคงอยู่ได้ชั่วอายุของบุคคลนั้นเท่านั้น แต่การมอบอำนาจให้สงฆ์ (ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป) บวชกุลบุตรกุลธิดา การบวชให้แบบนี้จะคงอยู่ได้ตลอดไป เพราะอำนาจอยู่แก่สงฆ์^๑ การที่พระนางราหุลมารดาทรงประสงค์จะให้พระโอรสได้ครอบครองเป็นเจ้าของชุมชนพระทัยนั้น เป็นคุณสมบัติของมารดาประการหนึ่ง ที่มุ่งประโยชน์สุขแก่ลูก แม้เหตุการณ์กลับกลายเป็นจนถึงกับทำให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงร้อนพระทัย ด้วยไม่มีใครจะครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ จนพระองค์ตัดสินพระทัยเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ แล้วทูลขอร้องมิให้ภิกษুবวชกุลบุตรกุลธิดาที่บิดามารดา ยังมีได้อนุญาต^๒ ก็จริง แต่พระนางราหุลมารดาหาได้ชื่อว่าทำผิดหน้าที่ของมารดาไม่ เพราะพระนางทรงหวังประโยชน์สุขแก่บุตรในทางโลก แต่บุตรกลับได้รับประโยชน์สุขในทางธรรม อันเป็นสุขที่ยิ่งกว่าสุขทางโลก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "สุขอื่นยิ่งกว่าสันติธรรมไม่มี"^๓

ข. พระนางมัทรีเป็นมารดาที่รักห่วงลูก แม้พระเจ้าสฤษดิ์พระสสุระขอพระนางให้เอาพระนัดดาทั้งสองไว้ในวัง มิให้นำไปกับพระนางที่ในป่า แต่พระนางไม่ยอมให้ลูกทั้งสองอยู่ในวัง แม้จะทุกข์ยากประการใด พระนางก็ยอมนำเอาพระชาลีกุมาร และพระนางกัณฑาชีนาไปกับพระองค์ เมื่อพระนางเสด็จเข้าป่าแสวงหาผลาผลเอามาถวายพระเวสสันดรราชสวามี และพระโอรสทั้งสอง พระนางถูกราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองขวางทางมิให้พระนางเสด็จกลับถึงอาศรมในเวลาเย็น ก่อนที่ชุกจะนำเอาสองกุมารกุมารีไปพันอาศรมแล้ว นางคร่ำครวญถึงลูกน้อยทั้งสองว่า คงหิวกระหายจะตีแม่^๔ เมื่อพระนางเสด็จกลับถึงอาศรมแล้วไม่เห็นลูกทั้งสอง ก็ทรงกรรแสงให้ ทรงค้นหาทุกแห่งหนในปริณทลใกล้พระอาศรม ทูลถามพระราชสวามีก็มีได้รับคำบอกเล่าแต่ประการใด กลับได้คำประณามว่าพระนางไปประเวณีหลงกำขาบรุษที่ในป่า ถึงกลับอาศรมผิดเวลา ซึ่งคำเหล่านี้สตรีที่มีคุณสมบัติของลูกผู้หญิงไม่ปรารถนาจะได้ยินได้ฟัง พระนางคร่ำครวญพลาถเสด็จเลาะเสี้ยวเที่ยวหา

^๑ วินย. ๔/๘๕/๑๐๑-๑๐๔

^๒ วินย. ๔/๑๑๘/๑๖๔

^๓ ชุ.ธ. ๒๔/๒๔/๔๒

^๔ ชุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๔/๔๒๕

หาแต่ผู้เดียวจนสลบวิสติญาณ^๑ ด้วยทรงเป็นห่วงพระลูกน้อยทั้งสอง

ก. นางวิสาขามหาอุบาสิกา ธิดาชนอุทัยเศรษฐี กับ นางสมนา ชาวเมืองภัททนคร ภายหลังจากย้ายตามบิดาไปอยู่ที่เมืองสาเกตตามคำเชิญของพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งทรงปรารถนาจะให้เศรษฐีมหาศาลมีอยู่ในเมืองสาเกต เช่นกับเมืองราชคฤห์บ้าง จึงได้ทูลขอจากพระเจ้าพิมพิสารไป ครั้นนางมีสามีก็ไปอยู่กับสามีในเมืองสาเกต นางมีลูก หลาน หลาน หลาน ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของนาง นางเลี้ยงดูให้มีสุขภาพอนามัยเป็นอย่างดี นางเอาใจใส่ ไม่ทอดธุระ นางเองมีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปี และในชั่วอายุของนาง ลูก หลาน หลาน หลานของนางเสียชีวิตเพียงคนเดียว^๒ และในกรณีที่นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นสตรีที่ประกอบด้วยลักษณะเบญจกัลยาณี นางเดินร่วมกับลูก หลาน หลาน ผู้ที่ได้พบเห็นปรากฏเหมือนกับนางเป็นพี่สาวของลูก หลาน หลานเหล่านั้น อันแสดงถึงสุขภาพกับวัยของนางยากที่จะมีสตรีใดเทียบ และสตรีปัจจุบันนี้ น้อยคนที่จะมีอายุยืนถึงกับได้เลี้ยง ลูก หลาน หลาน หลาน

ข. นางอุพพิรี^๓ ธิดาของสกุลมั่งคั่งสกุลหนึ่งในเมืองสาเกต ได้อภิเษกกับพระเจ้าโกศล มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่งชื่อว่า "ชีวา" เมื่อพระราชธิดานั้นสิ้นชีวิตลง พระนางเสด็จไปรำพึงรำพัน อยู่ ณ ที่เผาศพในป่าช้าทุกวัน ด้วยทรงอาลัยอาวรณ์เป็นอย่างยิ่ง แสดงถึงน้ำใจของแม่ที่มีต่อลูก มีใช้น้อย แม่รักลูกสงสารลูกจนลืมทุกสิ่งทุกอย่าง ลืมจนกระทั่งความทุกข์ยากลำบากของตนที่ต้องไปทรมานรำพึงรำพันถึงลูก แม้การร้องไห้รำไรนั้นจะไม่ใช่ประโยชน์อะไรแก่ลูกก็ตาม แต่ความเศร้าโศกเสียใจย่อมมีแก่แม่เมื่อสูญเสียลูกไป

ง. นางกิสสาโคตมี^๔ ธิดาเศรษฐีกษัตริย์ในเมืองสาเกต เมื่อนางมีลูกชายคนแรกพอร้องได้ ทรมานน่ารักน่าใคร่ยิ่งนัก ดูเหมือนว่านางจะคลุ้มคลั่งด้วยความรักอาลัย เมื่อลูกชายตายไป อุทิศพลูกเที่ยวหาพยาบาลรักษาคนตายให้ฟื้นขึ้น นั่นคือความรักอาลัยของแม่ที่มีต่อลูกไม่สามารถจะเอาเครื่องวัดใด ๆ มาวัดได้ สายสัมพันธ์ที่แม่มีต่อลูกยากที่จะขาดลงได้ แม้ลูกจะตายไปแล้ว

^๑ พ. ขา. ๒๘/๑๑๘๔/๔๒๕

^๒ พ. ข. ๒๕/๑๓๖/๒๒๓-๒๒๖ ; กล่าวไว้ว่า "หลานของนางวิสาขามหาอุบาสิกาตาย ๑ คน คือ นางหัตตมา"

^๓ พ. เถรี. ๒๖/๔๓๔/๔๕๐

^๔ พ. อป. ๓๓/๑๖๒/๓๓๒-๓๓๓

แม้ยังอาศัยการรักษาพยาบาลให้กลับฟื้นคืนชีพขึ้นมา เพราะสายสัมพันธ์อันแน่นเหนียวนั่นเอง แม้จึงคิดในสิ่งที่ไม่สามารถจะเป็นไปได้

จ. นางโสณ^๑ ธิดาเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ มีลูกชายหญิงรวม ๑๐ คน คนมักจะเรียกชื่อนางว่า "พหูบุตริกา"^๒ เมื่อสามีนางออกบวช นางเห็นว่าลูกทุกคนสมควรจะครองเรือน จึงมอบทรัพย์สมบัติให้ลูกทุกคนมิได้เก็บไว้สำหรับตัวเลยแม้แต่ชิ้นเดียว แสดงว่าแม่รักลูกยิ่งกว่าตัวเอง ไม่เข้าลูก ๆ ก็เลิกเคารพนับถือนาง ทั้ง ๆ ที่มนุษย์ในอินเดียสมัยนั้น มีระเบียบประเพณีอยู่ว่า "ลูกที่เอาทรัพย์มรดกของบิดาหรือมารดาใช้สอยแล้ว ไม่ยอมเลี้ยงดูบิดาหรือมารดา จะถูกประหารชีวิต"^๓ แต่นางไม่ประสงค์อย่างนั้น เพราะมุ่งความสุขความเจริญแก่ลูก ๆ นี้แสดงว่า แม่รักลูกสงสารลูกไม่มีอามิสใด ๆ เจือปนอยู่ รักลูกด้วยน้ำใจใสสะอาด

ฉ. นางสุปปาวสา^๔ ธิดาของพระเจ้าโกลิยะ^๕ เป็นชายาของพระเจ้าลิจฉวีมหาสี^๖ นางตั้งครรภ์พระสิวลีเป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วัน^๗ นางอดทนต่อความเจ็บปวดเป็นอย่างยิ่ง นางคลอดบุตรออกมาไร้โรคพาธ นางได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัส เนื่องจากต้องอุ้มท้องอยู่ถึง ๗ ปี ๗ เดือน และ ๗ วัน หลังที่มีครรภ์หลงอยู่นั้น นางแทบจะเอาชีวิตไม่รอด หากนางขาดคุณสมบัติของความ เป็นแม่ นางอาจจะทำแท้งเสียก่อนกำหนดคลอดก็ได้ เพราะเหลือทนที่จะอุ้มท้องอยู่นานอย่างนั้น นางอาศัยอยู่ในหมู่บ้านโกลิยะนั้น พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมนาง ทรงแสดงธรรมเทศนาเกี่ยวกับผลแห่งการถวายอาหาร^๘ ให้นางฟังตามพฤติการณ์ที่นางประสบมานั้น แสดงให้เห็นว่านางต้องการบุตร ปรารถนาจะเห็นบุตรที่อยู่ในครรภ์นานแสนนาน ไม่ยอมทำลายเพื่อความ สุขความสบายของนาง

^๑ ชุ. เถรี. ๒๖/๔๔๖/๔๔๖-๔๔๗; ชุ. อป. ๓๓/๑๖๖/๓๕๐.

^๒ แปลว่า "หญิงมีลูกมาก"

^๓ ธ.อ. ๗/๑๒๔

^๔ ชุ. อป. ๓๓/๑๓๓/๒๒๗-๒๒๘.

^๕ ชา.อ. ๒/๒๕๗

^๖ ชุ. อป. ๓๓/๑๓๓/๒๒๗; แต่ใน อง. อ. ๑/๔๔๔ ได้กล่าวว่ามีของนางเป็น

ขุนนางศากยะ (ปาลี: สว วูปุตตา เอกสุส สกยุมารสุส เคห์ คตา)

^๗ บางที ๗ ปี อาจจะมีหมายถึง นางแท้งลูกติด ๆ กัน ๗ ครั้ง

^๘ อง. จตุกก. ๒๑/๔๗/๔๒.

ข. นางสังคาลมารดา^๑ ธิดาตระกูลกษัตริย์ในกรุงราชคฤห์ นางเห็นสังคาลกะลูกชาย
บุษยามัถสการทิส ๖ ตามคำสั่งของบิดาที่สั่งไว้ก่อนตายไป^๒ แต่สังคาลกะปฏิบัติคลาดเคลื่อนจากความ
ประสงค์ของบิดา นางตั้งเตือนให้ลูกชายเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ทูลถามการณมัทสการทิสที่ถูกต้อง
แต่สังคาลกะไม่เชื่อฟัง จนวันหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จไปบิณฑบาตในตอนเช้า ทอดพระเนตรเห็นเขา
มัทสการทิส ๖ อยู่ จึงทรงแสดงทิส ๖ ในพระพุทธศาสนาให้เขาฟัง เขาเข้าใจแล้วจึงปฏิญาณเป็น
อุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต^๓ พฤติกรรมของนางที่แนะนำลูกนั้น เพราะนางไม่ต้องการให้ลูกเดิน
ทางผิด อันไม่เป็นประโยชน์แก่ตนและครอบครัว

ข. นางมันตานีพราหมณี^๔ ภรรยาทศกพรหมณ์ มารดาของขุนโจรอกุสิมมาล นางยอม
เสี่ยงชีวิตเพื่อลูก เล่ากันว่าเมื่อนางทราบเหตุที่พระเจ้าปเสนทิรับสั่งกองทหารให้ตามล่าชีวิตลูก
จึงเที่ยวตามหาองคุลิมาล เพื่อบอกเหตุให้ลูกทราบ ทั้ง ๆ ที่องคุลิมาลต้องการนี้ว่ามีมนุษย์ให้ครบ
จำนวนพันแล้วจะได้เรียนมนต์พิเศษจากอาจารย์ทศปาโมกข์ ในขณะที่มารดาเที่ยวตามหา นั้น เขา
ได้นี้ว่ามีไว้ ๔๔๔ นี้ว ถ้าเขาพบมารดาตนในขณะนั้น เขาต้องฆ่ามารดาตนเป็นแน่ เพราะเขากำลัง
คลุ้มคลั่งในการฆ่ามนุษย์เหมือนผักปลา เนื่องจากต้องการเรียนมนต์พิเศษ แม้นางรู้ยู่อย่างนี้ นาง
ก็ยอมเสี่ยงชีวิตฝ่าเข้าไปในที่มอันตรายเช่นนั้น ในการเสี่ยงของนางนั้น เปรียบเหมือนกับตกอยู่ระ
หว่างเขาควางทั้งคู่ เพราะถ้านางไปพบองคุลิมาล จะถูกฆ่าตัดเอาหัวมือไป และถ้านางไปพบกอง
ทัพทหารของพระเจ้าปเสนทิเข้าก็就会被จับประหารชีวิต ในฐานะคบคิดกับโจรผู้ขบถ แต่นางมันตานี
พราหมณีมีความรักลูกเหนือความกลัวใด ๆ ทั้งสิ้น มุ่งแต่จะให้ลูกพ้นจากภัยอันตรายและมีชีวิตอยู่
แม้ยอมประารถนาความสุขแก่ลูกอยู่เสมอ ไม่ว่าลูกนั้นจะตกอยู่ในภาวะใด

^๑ ขุ. อป. ๓๓/๑๗๔/๓๘๖-๓๘๘.

^๒ ที. ปา. ๑๑/๑๔๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖. ทิส ๖ คือ ทิสเบื้องหน้า, เบื้องขวา, เบื้องซ้าย,
เบื้องหลัง, เบื้องล่าง, เบื้องบน, อุกาสมนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๔ ข้อ [๒๔]

^๓ ที. ปา. ๑๑/๒๐๖/๒๐๗ ; แต่ใน ขุ.อป. ๓๓/๑๗๔/๓๘๖-๓๘๘ กล่าวว่า "สังคาลกะ
ฟังทิส ๖ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแล้วยังไม่เลิกละการบูชาทิสแบบเดิม"

^๔ ม.ม. ๑๓/๔๒๔/๔๔๓.

การที่แม่รักลูกสงสารลูก มิใช่มีเฉพาะแม่ที่เป็นมนุษย์เท่านั้น แม่อมมนุษย์คือนางยักษ์ยักษิณีที่เรา
เข้าใจกันว่าหาเมตตาธรรมมิได้ ก็ยังรักลูก ยอมทุกข์ยากเพราะลูก เช่น นางยักษ์ยักษิณีปุณฺโพนพสมุทรดา^๑
อาศัยอยู่ในเมืองสาวัตถี เย็นวันหนึ่ง นางจึงปุณฺโพนพสุลูกชาย และอุ้มอุตตราลูกหญิงน้อยเที่ยวเสาะหา
อาหาร เดินผ่านวัดเชตวัน เห็นประชาชนประชุมกันฟังธรรม นางวางอุตตราลง ให้ปุณฺโพนพนั่งลงฟัง
ธรรมอย่างเงียบ ๆ เมื่อจบธรรมเทศนา นางกับปุณฺโพนพสุบรรลุโสดาปัตติผล ส่วนอุตตราลูกน้อย ยังเล็ก
มากเกินไปที่จะเข้าใจพระธรรมเทศนาได้ ทันทีทันใดนั้นนางปุณฺโพนพสุมารดาพ้นจากความเป็นนางยักษ์ยักษิณี
ได้รับพรไปอยู่ในสวรรค์

ตามเรื่องทีกล่าวนานี้ แสดงถึงมารดาที่รักบุตรปรารถนาบุตรตั้งแต่บุตรยังไม่มาปฏิสนธิ
ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์เมื่อจะทรงแสดงคุณสมบัติอันเป็นสัญลักษณ์ของแม่ จึงรวมลักษณะทุกประการ
มารวมตรัสไว้โดยย่อเพียง ๓ ประการ คือ ประการแรก แม่ให้ชีวิตแก่ลูก โดยที่แม่ทะนุถนอมประคับ
ประคองชีวิตลูกตั้งแต่มาริปฏิสนธิ มิฉะนั้นเมื่อลูกคลอดมาแล้ว แม่ก็ประคับประคองลูก โดยเอา
ชีวิตแม่เข้าแลก เพื่อปกป้องอันตรายต่าง ๆ ที่จะกล้ากรายเข้าไปทำร้ายชีวิตร่างกายลูก จึงเรียก
ว่า "อาปาทกา"^๒ ประการที่สอง แม่ให้ร่างกาย ด้วยการบำรุงรักษาลูกมาตั้งแต่เกิดแต่อดโดยการ
ให้น้ำนมและอาหาร มิฉะนั้น ก็ด้วยการที่แม่ยอมอดอมด้วยตนเอง เพื่อให้ลูกมีกินมีใช้ ลักษณะนี้
เรียกว่า "โปสกา"^๓ ประการสุดท้าย แม่ให้โลกนี้แก่ลูก กล่าวคือลูกจะมาเห็นโลกนี้ ได้ศึกษาโลกนี้
ด้วยการที่แม่ไม่ทำลายลูกตั้งแต่มาริปฏิสนธิ หากแม่ใจร้ายทำลายชีวิตลูกแต่พอปฏิสนธิหรือยังเป็น
ขึ้นเนื้อ หรือแรกคลอดออกมา ที่ไหนเลยลูกจะได้มาเห็นความตระการของโลกนี้เล่า ลักษณะเช่นนี้
เรียกว่า "อิมสุส โลกสุส ทสุเสตา"^๔ เมื่อมาพิจารณาคุณลักษณะของแม่ทั้งสามประการนี้ จะเห็น
ได้ว่า "แม่ให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่ลูก"

^๑ ส.ส. ๑๔/๘๒๒-๘๒๔/๓๐๘-๓๑๐.

^๒ แปลว่า "ผู้ให้ชีวิต"

^๓ แปลว่า "ผู้ให้ร่างกายด้วยการเลี้ยงดูรักษา"

^๔ แปลว่า "ผู้ให้โลกนี้, ผู้แสดงโลกนี้แก่ลูก"

๕. สติในฐานะเป็นผู้ประกอบสัมมาชีพ

คำว่า "อาชีพร" หมายถึง "การเลี้ยงชีวิต, การทำมาหากิน"^๑ ตรงกับคำบาลีว่า "อาชีวะ" หมายถึง "ความเป็นอยู่, การทำมาหากิน"^๒ ตามความหมายนี้เป็นกลาง ๆ ไม่ชั่วและไม่ดีเหมือนอย่างอาชีพหรือการทำมาหากินที่พระเจ้าอชาตศัตรูทูลถามพระพุทธองค์ ๒๕ ประการ^๓ แสดงว่าอาชีพยังมีอีกมาก ศาสต้ามักขลิโศบาลกล่าวปฏิเสศผลแห่งอาชีพตั้ง ๔,๕๐๐ อย่าง^๔ แต่พระเจ้าอชาตศัตรูอาชีพดังกล่าวจะเจริญรุ่งเรือง เพราะความหมั่น ความขยัน ความเพียรพยายาม ไม่ใช่เพราะผลแห่งบุญ^๕ ไม่ใช่เพราะสิริคือความเป็นใหญ่^๖ แม้พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "สิริเป็นที่มารวมแห่งโภคทรัพย์"^๗ ดังนี้ก็ตาม แต่ในพระคำรสนั้น หมายถึง โภคสมบัติที่เกิดขึ้นเพราะผลบุญ หรือเพราะสิริคือความเป็นใหญ่ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอาชีพ อาชีพจึงหมายถึง เฉพาะการทำมาหากิน มิได้หมายถึงความร่ำรวยเพราะบุญบันดาล หรือยากจนเพราะบาปกรรมซ้ำเติม แต่หมายถึงร่ำรวยเพราะความขยันหมั่นเพียร อาชีพต่าง ๆ ในชมพูทวีปสมัยนั้น ย่อมเป็นเครื่องแบ่งชั้นวรรณะของบุคคลด้วย เช่น วรรณะพราหมณ์ มีหน้าที่สอนหนังสือ (พระเวท), สวคอันวอน, ทำการบูชาัญญ, ทำพิธีสวดต่าง ๆ, เครื่องครัดต่อระเบียบ, ยึดถือระเบียบเป็นต้นฉบับ ปฏิบัติตามวรรณะและจตุราศรม^๘

^๑ ราช..., พจนานุกรม..., เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๑๔

^๒ พระฤดร..., พจนานุกรมบาลี..., เรื่องเดิม, หน้า ๒๖๐.

^๓ ที.ส. ๔/๔๓/๖๖; อุภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๘๓ ข้อ [๔๔]

^๔ ที.ส. ๔/๔๔/๗๐; ตรงนี้ ฉบับบาลีอักษรไทย เป็น "เอภูนปญญาส อาชีวกสเด"

แต่ใน D.I. ๔๔ เป็น "เอภูนปญญาส อาชีวกสเด" ในที่นี้แปลตามฉบับอักษรโรมัน

^๕ จภ. ป. ๓๖/๑๒๔/๒๐๐

^๖ ส.อ. ๑/๑๒๑; กล่าวว่า "สิริตี อัสสุริย"

^๗ ที.ส. ๑๔/๒๑๖/๖๑

^๘ Benjamin Wolker, Hindu World an encyclopedic survey of

Hinduism, Vol. I,, (London; George Allen & Unwin Ltd., 1968),

P. 166-167. จตุราศรมมี ๔ คือ พุรหมจาริน, กฤทศฤ วนปฺรสุถ, สนนฺยาสินฺจติไว้อาศรมละ

๒๔ ปี ครบ ๑๐๐ ปีพอดี.

แต่สมัยพุทธกาล พระพุทธองค์มิได้ทรงเอาระดับอาชีพเหล่านั้นมาเป็นเครื่องแบ่งชั้นของบุคคล ทรงเอา การกระทำมาเป็นเครื่องจำแนกชั้นของบุคคล ดังที่ตรัสไว้ว่า คนจะเลวหรือประเสริฐ เพราะชาติกำเนิด (วรรณะ) หามิได้ แต่เลวหรือประเสริฐเพราะการกระทำ^๑ ตามความหมายในพุทธคำรัสนี้ มิได้มุ่งเอาความต่ำสูงของอาชีพตามวรรณนิยมมาเป็นเครื่องวัดระดับบุคคลว่าชั่วหรือดี แต่เพื่อจะแสดงให้เห็นความแตกต่างของคำว่า "มีจฉาชีพ" กับ "สัมมาชีพ" เพราะอาศัยการทำชั่วและทำดี จากคำสอนบางส่วนในวรรณคดีบาลีไม่แสดงให้เห็นความต่างของคำทั้งสองนี้อย่างชัดเจน เพียงแต่กล่าวไว้ว่า พระอริยสาวกละมีจฉาชีพ ดำเนินชีวิตด้วยสัมมาชีพ^๒ มิได้บอกความแตกต่างว่ามีจฉาชีพคืออะไร สัมมาชีพเป็นประการใด บางแห่งกล่าวแสดงผลของการประกอบมีจฉาชีพว่า สมณฑพราหมณ์พวกหนึ่งดำเนินชีวิตด้วยมีจฉาชีพ เป็นเหตุให้ไม่สง่า ไม่รุ่งเรือง ไม่ไพโรจน์ เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ ถูกความมืดปกคลุมดวงจิต เป็นทาสของตัณหา^๓ บางแห่งกล่าวถึงมีจฉาชีพเป็นต้นเหตุแห่งการทำลายพรรคพวกว่า ภิกษุลามกมีความเป็นอยู่ผิด ดำเนินชีวิตด้วยมีจฉาชีพ มาปริวิตกว่า หากพวกภิกษุรู้ว่าเรามีความเป็นอยู่ผิด ดำเนินชีวิตด้วยมีจฉาชีพ จะพร้อมกันนาสนะ^๔ เราเสีย แต่พวกภิกษุไม่นาสนะ จึงเห็นว่ามีจฉาชีพเป็นประโยชน์ย็นตีทำลายหมู่คณะ^๕ มีจฉาชีพ หรือมีจฉาอาชีพ เรียกตามคำบาลีว่า "มีจฉาอาชีพะ" จัดเป็นข้อที่ ๔ แห่งมีจฉัตตะ ๘^๖ และมีจฉาฉัตตะ ๑๐^๗ ท่านแสดงการกระทำอันเป็นมีจฉาชีพไว้พอเห็นได้ว่า มีจฉาชีพคืออะไรว่า "โกงด้วยตาชั่ง โกงด้วยของปลอม, โกงด้วยเครื่องตวงวัด, โกงด้วยการรับสินบน, หลอกหลวงตลบตะแลง, การตัด, การฆ่า, การจองจำ, การตีชิง, การปล้น

^๑ พุ. สุ. ๒๔/๓๐๖/๓๔๒.

^๒ ที.ม. ๑๐/๒๔๔/๓๔๘.

^๓ อง. จตุกก. ๒๑/๔๐/๖๕.

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ (กรุงเทพฯ; มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๓), หน้า ๒๒๘ ให้ความหมายว่า "ให้ฉิบหายเสีย"

ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๑ ข้อ [๔]

^๕ อง. จตุกก. ๒๑/๒๔๔/๓๒๔-๓๒๖.

^๖ ที. ปา. ๑๑/๓๔๐/๒๖๗; "มีจฉัตตะ" แปลว่า "ความผิด" ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๖ ข้อ [๔๑]

^๗ ที. ปา. ๑๑/๔๖๔/๓๓๗; ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๗ ข้อ [๔๔]

การกรรโชก, นี้เป็นมิจฉาชีพ"^๑ การเลี้ยงชีพผิด การดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เป็นอาชีวะวิบัติ"^๒ ส่วน การเลี้ยงชีพชอบ การดำเนินชีวิตด้วยสัมมาชีพ เป็นอาชีวะสมบัติ"^๓ สัมมาชีพหรือสัมมาอาชีวะนี้ท่าน แสดงว่า "การงด, การเว้น, การเลิกละ, เจตนาเครื่องเว้นจากมิจฉาชีพ, กิรยาไม่ทำ, การไม่ ทำ, การไม่ล่วงละเมิด, การไม่ล้ำเขต, การกำจัดต้นเหตุมิจฉาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์ ของมรรค^๔ จัดเข้าในมรรค^๕ เรียกว่าสัมมาชีพ หรือสัมมาอาชีวะ"^๖ อีกอย่างหนึ่ง สัมมาชีพจะมีได้อย่างไร ท่านกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าครั้นทรงบรรพชาแล้ว ทรงเว้นบาปกรรมทางกาย (กายทุจริต) ทางวาจา (วจีทุจริต) ทางใจ (มโนทุจริต) ทรงชำระอาชีวะให้หมดจด"^๗ พระตถาคตเจ้ามีศีล มีอาชีวะ มีธรรมเทศนา มีการชี้แจง (ไวยากรณ์) มีความรู้ความเห็น (ญาณทัศนะ) บริสุทธิพร้อมแล้ว ไม่เศร้าหมอง พวกสาวกไม่ต้องรักษาพระองค์ และพระองค์ไม่ทรงหวังให้พวกสาวกรักษาพระองค์ โดยภาวะ ทั้ง ๔ นั้น"^๘ พระองค์มีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร และอาชีวะบริสุทธิ์ ไม่มีกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และมิจฉาชีพ จึงไม่ต้องปกปิด กลัวคนอื่นจะรู้เรื่องเช่นนั้น ภาวะเหล่านี้ล้วน แสดงให้เห็นว่า อาชีพที่บริสุทธิ์หรือสัมมาชีพนั้น ผู้ประกอบไม่ต้องปกปิดเอง และไม่ต้องขอร้องให้ใคร ช่วยปกปิดให้ กล่าวที่จะต่อสู้กับความจริงเสมอ ถ้าอยู่ในกลุ่มชนที่รักษาความจริง เพราะมีภาวะที่เป็น ความจริงอยู่ในตัว โดยมีได้สร้างสรรค์ขึ้นเอง หรือให้ใครสร้างสรรค์ขึ้น จึงเป็นองค์หนึ่งของ อริยมรรค ๘ องค์"^๙ ผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยสัมมาชีพ จัดว่าเดินตามทางสายหนึ่ง"^{๑๐} ในทาง ๘ สายนั้น"^{๑๑}

^๑ ที. ปา. ๑๑/๑๓๐/๑๔๑.

^๒ อง. ติก. ๒๐/๕๔๔/๓๔๕.

^๓ อง. ติก. ๒๐/๕๔๔/๓๔๕.

^{๔-๕} คือเป็นข้อหนึ่งของอริยมรรค มี ๘ องค์, ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๐ ข้อ [๔๐]

^๖ อภิ. วิ. ๓๕/๕๔๔/๓๒๐.

^๗ พุ. ส. ๒๕/๓๕๔/๔๐๕-๔๐๖.

^๘ อง. ปญจก. ๒๒/๑๐๐/๑๔๒-๑๔๓.

^๙ อง. สุตตก. ๒๓/๕๔๔/๕.

^{๑๐} วินย. ๔/๑๓/๑๘; ส. ม. ๑๘/๑๖๖๔/๕๒๘; อง. จตุกก. ๒๑/๔๘/๑๑๓

^{๑๑} หมายถึง สัมมาอาชีวะ อันเป็นองค์หนึ่งของ อริยมรรค ๘ องค์

^{๑๒} หมายถึง อริยมรรค คือทางที่ใจเดินมี ๘ สาย

สัมมาชีพตามที่กล่าวมานี้ มิได้หมายถึงอาชีพที่มีตำแหน่งหน้าที่สูงส่งแต่อย่างใด หากแต่ว่าเป็นอาชีพที่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม เป็นต้น นั่นคืออาชีพที่บริสุทธิ์ อาชีพบริสุทธิ์หรือไม่ขึ้นอยู่กับกระทำการเพื่อดำรงชีพ ถ้าดำรงชีพด้วยการหลอกลวง เป็นต้น เป็นมิฉฉาชีพ เช่น

ก. นางทิฏฐมั่งคลิกา^๑ ธิดาพ่อค้าร่ำรวยคนหนึ่งในเมืองพาราณสี วันหนึ่งนางไปสวนพบนายมาตังคะลูกชายคนจัดทาลในระหว่างทาง คิดว่าการพบนี้ไม่เป็นสวัสดิมงคล จึงเอาน้ำหอมล้างนัยน์ตาแล้วกลับบ้าน เพื่อน ๆ ของนางโกรธนายมาตังคะที่เป็นต้นเหตุทำให้พวกตนหมดโอกาสสนุกสนานในการเที่ยวสวน จึงรุมกันตีนายมาตังคะจนสลบ พอนายมาตังคะฟื้นขึ้นคิดจะเอานางทิฏฐมั่งคลิกาทำภรรยาให้ได้ จึงไปนอนขวางประตูบ้านนาง บอกความประสงค์ว่า ถ้าไม่ได้นางทิฏฐมั่งคลิกาเป็นภรรยาจะไม่ลุกขึ้นจากที่นั่น เจ็ดวันล่วงไปแล้ว เขาไม่ยอมย้ายไปไหน พวกญาตินางกลัวนายมาตังคะตาย ณ ที่นั้น แล้วจะเกิดเป็นอัมมมงคล จึงยอมยกนางให้เป็นภรรยาของเขา เมื่อนางเป็นภรรยาของเขาแล้ว นายมาตังคะทราบว่า นางหยิ่งยโสที่ได้รับการทรมานเช่นนั้น เขาตัดสินใจที่จะนำเกียรติยศ ชื่อเสียงอันยิ่งใหญ่ให้แก่ นาง เขาจึงไปขออนุญาตอยู่ป่า เป็นเวลา ๗ วัน พอได้อ่านาจนสูงส่งตามธรรมชาติ เขาจึงกลับมาหานาง บอกให้หล่อนป่าวประกาศให้ประชาชนรู้ทั่วกันว่าสามีของนางหาใช้คนจัดทาลไม่ แต่เป็นท้าวมหาพรหม จะปรากฏตัวมาหา นางในคืนวันมีพระจันทร์เพ็ญ โดยออกมาจากดวงจันทร์ นางทำตามที่เขาสั่ง ด้วยหวังใจจะดำเนินชีวิตแบบนั้น ประชาชนหลงเชื่อ ให้เกียรตินางในฐานะเป็นเทพธิดา น้ำที่นางล้างเท้า ประชาชนได้นำไปใช้สำหรับพิธีราชาภิเษก ในวันสำคัญวันหนึ่ง ๆ นางได้รับเงิน ๑๕๐,๐๐๐,๐๐๐ กหาปณะ^๒ จากประชาชนที่ได้รับสิทธิพิเศษให้ได้เข้าทำความเคารพนาง การกระทำของนางเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง เพราะเป็นเหตุให้นางดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่นางใช้โอสนากรรม^๓ มาเป็นเครื่องดำเนินชีวิต หรือจะเรียกว่ามิฉฉาชีพ เพราะเป็นการหลอกลวงให้ประชาชนหลงเชื่อ นำเอาสิ่งของต่าง ๆ แม้กระทั่งเงินทองไปสักการบูชา นาง นี้แสดงถึงว่า ประชาชนในสมัยนั้นยังหลงมกมาย เชื่อง่ายในสิ่งที่เห็นไปได้ยาก

^๑ พ. ขา. ๒๗/๒๐๓๓-๒๐๔๓/๔๐๔-๔๑๓; ดู ขา.ธ. ๗/๑-๒๐ ด้วย

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพฯ; มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๔), หน้า ๒๓๔ เทียบมาตรฐานเงินไทยกับเงินอินเดียสมัยนั้นว่า "๔ บาท เป็น ๑ กหาปณะ"

^๓ สมเด็จพระ..., วินัยมุข เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ; มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒), หน้า ๑๒๔. ให้ความหมายว่า "กิริยาแสวงหาเลี้ยงชีพในทางไม่สมควร"

ยังไม่เข้าใจหลัก ๑๐ ประการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในเกสบุตตสูตร^๑ ซึ่งเป็นคำสอนที่ไม่ให้ประชาชนปลงใจเชื่ออย่างมง่าย

ข. นางชชชุตตรา^๒ เป็นอุบาสิกาสาวิกาของพระพุทธเจ้า ได้รับการยกย่องว่ายอดเยี่ยมทางพหุสุต นางเกิดจากแม่มนในเรือนของโฆสิตเศรษฐี นางดำเนินชีวิตด้วยเป็นสาวใช้ของนางสามาวดี อัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน ตอนแรกนางยักยกเงินค่าดอกไม้ไว้เป็นของส่วนตัววันละ ๔ กหาปณะ จากเงิน ๘ กหาปณะที่พระราชาทรงประทานให้เป็นค่าดอกไม้สำหรับพระนางสามาวดี อาจจะเรียกว่า นางดำเนินชีวิตหรือเลี้ยงชีพด้วยมีจลาชีพก็ได้ แต่ภายหลัง นางชชชุตตราได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา ที่บ้านของนายสมณมาลาการ^๓ ได้บรรลุโสดาปัตติผล^๔ จึงในวันนั้นเอง นางซื้อดอกไม้จากนายสมณมาลาการนั้นทั้ง ๘ กหาปณะ นำไปถวายแด่พระนางสามาวดี ทำให้พระนางสามาวดีตำริว่า พระราชาทรงเพิ่มค่าดอกไม้ให้ เพราะทรงเห็นดอกไม้มากกว่าเดิมเท่าตัว จึงตรัสถามนางชชชุตตรา นางสารภาพความผิดของตนที่ได้ยักยกค่าดอกไม้ไว้เป็นส่วนส่วนตัววันละ ๔ กหาปณะ พระนางสามาวดีมิได้ทรงเคี่ยวเข็ญให้นางชชชุตตราจ่ายค่าดอกไม้ที่ยักยกไปนั้นคืนให้พระนาง กลับทรงแต่งตั้งนางชชชุตตราไว้ในตำแหน่งอาจารย์ผู้สอนธรรมให้พระนาง และสตรีบริวารของพระนาง นางชชชุตตราจึงดำเนินชีวิตด้วยการไปฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ แล้วกลับมาแสดงแด่พระนางสามาวดีและบริวารอีก เป็นอันว่าตอนแรก นางดำเนินชีวิตด้วยมีจลาชีพ เพราะยักยกทรัพย์ผู้อื่นมาเป็นของตน ตอนหลังนางดำเนินชีวิตด้วยสัมมาชีพ เพราะไม่ยักยกหลอกลวงใคร เข้าทำนอง "คันคดปลายตรง" นางชชชุตตรามีปรากฏในที่ต่าง ๆ^๕ แสดงว่านางชชชุตตรา

^๑ อญ. ติก. ๒๐/๕๐๔/๒๔๑-๒๔๓; สูตรนี้มักเรียกกันว่า "กาลามสูตร" โดยเอาเผ่าชนที่รับการแสดงนั้นมาเป็นชื่อสูตร แต่ในที่นี้ เอานิคมที่กาลามชนอาศัยอยู่นั้นมาเป็นชื่อสูตร ฎภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๖ ข้อ [๔๗]

^๒ อญ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔; อญ. อ. ๑/๔๕๑-๔๕๑; และ ธ.อ. ๒/๒๕-๕๔

^๓ นิยมแปลกันว่า "ช่างร้อยดอกไม้ชื่อสมณ"

^๔ หมายถึง "ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน, ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย" เป็นผลอันดับแรกของอริยมผล ๔. ออริยมผล ๔ ฎภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๕๓ ข้อ [๑๔]

^๕ อญ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔; อญ. เอก. ๒๑/๑๗๖/๒๒๒; ส.นิ. ๑๖/๕๗๒/๒๗๗; พุ.ชา. ๒๗/๑๔๔๑/๓๔๑; อญ. ชา.อ. ๔/๔๓๘; ชา.อ. ๗/๔๕๕; ชา.อ. ๖/๑๗๘ ด้วย

เป็นสาวใช้ที่มีบทบาทคนหนึ่งในวรรณคดีบาลี

อาชีพของสตรีทั้งสองที่กล่าวมานี้เป็นมีจฉาชีพตลอด และเป็นมีจฉาชีพบางตอนเป็นสัมมาชีพบางตอน ส่วนสัมมาชีพหรือการดำเนินชีวิตตามคลองธรรม เช่น

ก. นางกาฬี^๑ ชาวเมืองสาวัตถี นางประกอบอาชีพเป็นสัปเทร้อ (ฉวีทาสิกา) อาศัยรางวัลที่ได้จากการจัดการฝังหรือเผาศพเลี้ยงชีพ เลี้ยงครอบครัว นางอาศัยอยู่ในป่าช้า ทำหน้าที่เฝ้ารักษาป่าช้าด้วย วันหนึ่งนางเห็นสถานที่ที่พระมหากาฬเถระ เดินจงกรมทำกรรมฐานในป่าช้า ครั้นตอนกลางคืน พระเถระก้าวลงสู่ที่จงกรม นางเข้าไปหาท่านชี้แจงถึงกิจวัตรของภิกษุที่ถือโสภานิสังคตุงค^๒ เมื่อนางต้องการให้พระเถระพิจารณาอุสภกรรมฐาน^๓ นางจึงพิจารณาของยากหฟที่ตายใหม่ ๆ ใส่ภาชนะเหมือนนมส้ม แล้วนำไปแสดงให้พระมหากาฬเถระพิจารณา ด้วยการกระทำเช่นนี้ของนาง พระมหากาฬเถระสำเร็จจอร์หัตผล แสดงว่า อาชีพของนางกาฬมีใช่เป็นเหตุเพียงเพื่อให้นางครองชีพ และเลี้ยงครอบครัวเท่านั้น ยังช่วยให้พุทธสาวกบรรลุคติอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือพระนิพพานอีกด้วย

ข. นางวิสาขามิคารมารดา^๔ เป็นอุบาสิกาสาวิกาของพระพุทธองค์ มีอุดมคติในการถวายทานเป็นเลิศ นางเป็นธิดาของชนอุชยเศรษฐี กับนางสุนณา เมื่อนางได้ทำอาวาทวิวาหมงคลกับนายปุนณวัณณะลูกชายของมิการเศรษฐีแล้ว นางได้รับทรัพย์มรดกจากบิดาหลายอย่างเช่น เงิน ๕๐๐ เล่ม เกรียน หม้อทองคำ ๕๐๐ หม้อ, หม้อเงิน ๕๐๐ หม้อ, ทองแดง, ผ้านุ่งห่มชนิดต่าง ๆ, เนยใส, นมส้ม, ข้าวเปลือก, ข้าวสาร, ไข่, เครื่องอุปการณโถ, เครื่องมือเครื่องใช้ทำสวนอื่น ๆ เป็นต้น, เกรียน ๕๐๐ เล่ม แต่ละเล่มมีทาสีประจำเล่มละ ๓ คน, รั้ว ควายเต็มคอกยาวประมาณ ๓ ไมล์ กว้าง ๔๔ หลา ยืนเบียดเสียดกันแน่นชนิด และยังมีวัวผู้หกหมื่นตัว แมโคนมหกหมื่นตัว กระโถดเข้าไปรวมกับวัวควายในคอกนั้น^๕ นางวิสาขามิคารมารดา จะเลี้ยงชีพด้วยทรัพย์สิน

^๑ ขุ.เถร. ๒๖/๒๗๓/๒๕๒; ดู ธ.อ. ๑/๖๐-๖๒ ด้วย

^๒ วิสุทฺธิ. ๑/๑๐๐ แปลว่า "องค์คุณกำจัดกิเลสด้วยการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร" ส่วนกิจวัตรของภิกษุถืออุตุงคที่นางอธิบายให้พระมหากาฬเถระฟัง ดูใน ธ.อ. ๑/๖๖

^๓ ราช..., พจนานุกรม..., เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๐๑ ให้ความหมายว่า "กรรมฐานที่ปิดเอาซากศพเป็นอารมณ์"

^๔ อง. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔; ดู ธ.อ. ๓/๔๓-๗๔ ด้วย

^๕ ธ.อ. ๓/๕๒-๕๓.

เหล่านี้แทบจะไม่หมดในชีวิตนาง แต่นางยังทำธุรกิจอื่น ๆ อีก จะเห็นได้จากคราวหนึ่งที่นางโต้เถียงกับพนักงานที่ทำหน้าที่เก็บภาษีในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นของชีวิตที่บิดานางมอบให้ เมื่อวิวาทมงคล นางไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลหลายครั้ง พยายามจะให้พระองค์จัดการเรื่องหมู่บ้านนั้นให้ แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่มีเวลาที่จะกระทำให้นางทุกข์ใจ จนพระพุทธรูปทรงปลอบนางด้วยพระคำที่ว่า "ประโยชน์ทั้งหมดอยู่ในอำนาจผู้อื่นทำให้เกิดทุกข์ เป็นใหญ่เองในประโยชน์ที่ต้องการทำให้เกิดสุข (ของชาวโลก) ความเพียรพยายามที่สำเร็จได้ยาก ทำให้เดือดร้อน เมื่อมีประโยชน์เฟื่องกับผู้อื่น"^๑ และนางยังทำงานด้วยตนเอง เมื่อเห็นไม่มีใครสนใจงานนั้น ครั้งหนึ่งนางเห็นคนในบ้านพ่อสามีมีใครสนใจแม้ม้าที่กำลังตก ลูก นางพร้อมด้วยคนใช้ในบ้านไปพยาบาลแม่ม้าที่ตก ลูก เป็นม้าอาชาไนย หลังบ้านพ่อสามี^๒ เพราะเรื่องนี้เรื่องหนึ่งด้วยที่พ่อสู้นางยกขึ้นอ้างเป็นเหตุในการขับไล่นางออกจากบ้าน^๓

ค. นางมัลลิกา^๔ ธิดาช่างร้อยพวงมาลัยสำหรับสวมศีระคนสำคัญแห่งโกศลรัฐ ดำเนินชีวิตตามแบบของบิดาอันเป็นสัมมาชีพ คือเฝ้าสวน และร้อยพวงมาลัยเลี้ยงชีพ จนครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงระทมทุกข์ เพราะทรงพ่ายแพ้สงครามต่อพระเจ้าอชาตศัตรู เสด็จกลับผ่านสวนนางเสียงเพลงขับร้องของนางเป็นที่ต้องพระทัยของพระองค์ พระองค์จึงเสด็จเข้าไปในสวน นางเห็นพระองค์ทรงอ่อนเพลีย จึงรับเสด็จตามประสาช้าวสวน แต่เป็นที่พอพระทัยพระองค์ยิ่งนัก จึงทรงอภิเษกนางขึ้นเป็นอัครมเหสี พระนางจงรักภักดีต่อพระราชาร ทรงช่วยเหลือพระราชารหลายครั้งหลายหน จะเห็นได้จากเมื่อพระราชารได้สดับเสียง พุ. ส. น. โส. ในตอนศึกของคืนหนึ่ง ทรงตกพระทัยด้วยเกรงว่าอันตรายจะมีมาถึงราชสมบัติ หรือพระชนมชีพของพระองค์ จึงรับสั่งให้จัดพิธีบูชาด้วย

^๑ พุ. อ. ๒๔/๖๓/๔๔-๔๕.

^๒ ธ. อ. ๓/๔๖.

^๓ ธ. อ. ๓/๕๘.

^๔ ชา. อ. ๕/๒๓๗-๒๓๘.

ข้าง ม้า รั้ว แพะ แกะ ทาสชาย ทาสหญิง กรรมกร อย่างละ ๕๐๐^๑ ตามคำพยากรณ์
ของปุโรหิตาจารย์ประจำราชสำนัก พระนางมัลลิกาทรงเห็นว่า การเอาชีวิตผู้อื่นมาเป็นสินจ้าง
รางวัลแก่ชีวิตตนไว้นั้น มิใช่เป็นการครองชีพที่บริสุทธิ์ จึงพาพระราชโอรสไปเฝ้าพระพุทธองค์ให้ทรง
ดับความหวาดหวั่นพระทัยของท้าวเธอลงได้^๒ จราวหนึ่ง เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงระทมทุกข์
เพราะไม่สามารถเอาชนะมหาชนในการจัดหานถวายพระพุทธองค์ได้ พระนางมัลลิกาทรงปลดเปลื้อง
ความโหม่นสยองของท้าวเธอได้ ด้วยการจัดอสถิสถาน ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ก็กล่าวไว้ว่า "มีผู้จัดอสถิส
ถานนี้ถวายพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ๆ เพียงครั้งเดียวเท่านั้น"^๓ พฤติกรรมของพระนางมัลลิกาที่
ระงับความตั้งพระทัยของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่จะบูชายัญด้วยชีวิตมนุษย์นั้น เป็นที่ฐานาคติของชาว
พุทธแม้ในปัจจุบันนี้ไม่มีการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยเอาชีวิตผู้อื่นมาไถ่ชีวิตตนไว้

๗. นางบุณณทาสี^๔ สาวใช้ของพราหมณ์ปุโรหิต ดำรงชีวิตด้วยการรับใช้พราหมณ์โดย
สุจริต เมื่อพระราชดำตรัสถามนางว่า ต้องการอะไร นางได้กราบทูลพระราชโอรสว่า นางต้องการครก
สาก และกระตัง ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่จะนำไปประกอบสัมมาชีพ แบบชาวไร่ชาวนา นางจะได้นำไปใช้
ในกรรมวิธีที่จะให้ได้อาหารซึ่งข้าวสาร แสดงให้เห็นว่านางรักที่จะประกอบสัมมาชีพนั่นเอง

อาชีพอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสมัยโน้นเป็นที่นิยมกันทั่วไป นั่นคือ การพ้อนรำขับร้อง อย่างที่เหล่า
สตรีประจำราชสำนัก บริวารของเจ้าชายสิทธัตถะ และเหล่าสตรีบริวารของยสกุลบุตร ล้วนดำเนิน
ชีวิตด้วยการพ้อนรำขับร้อง กล่อมเกลารามณ์ของปางชนได้ อาชีพแบบนี้มิใช่เพียงแต่กล่อมเกลา
อารมณ์คนให้รื่นรมย์อย่างเดียวนั้น บางครั้งบางคราวยังขัดเกลาก็เลสนุกตลกให้กลายเป็นพระ
อริยเจ้าก็มี เช่น พระนางกัสาโคตมีชัตติยภิกษุญา^๕ ทรงระบำอารมณ์เช่นสมุทรรชาด้วยการขับร้อง
ทำนองเพลง แต่เนื้อเพลงเกี่ยวกับ "นิพพาน"^๖ ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะขณะที่เสด็จกลับจากพระ
ราชอุทยานได้สดับแล้วเกิดพอพระทัย ทรงรับสั่งมุกดาหารสร้อยพระศอ ราคาแสนค่าสิ่งส่งให้

^๑ ส.ส. ๑๕/๓๔๔/๑๐๕.

^๒ ชุ.เปด. ๒๖/๑๓๔/๒๕๗; ชุ.ธ.อ. ๓/๙๖-๑๑๐ ด้วย

^๓ ธ.อ. ๖/๔๗-๕๒; "อสถิสถาน" แปลว่า "ถานที่ไม่มีมีทานใดเหมือน"

^๔ ชุ.ชา. ๒๗/๔๖๖-๔๖๘/๑๒๐.

^๕ ชา.อ. ๑/๙๖.

^๖ ธ.อ. ๑/๗๔.

พระนางเป็นรางวัล และในคืนวันนั้นเอง เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ หนึ่ง เหล่า
 นาฎกิตถิบริชน^๑ ของยสกุณฑลบุตร พ้อนรำบ่ารุงบ่าเรอยสกุณฑลบุตร จบเขาหลับไป แล้วพวกนางก็หลับ
 ลง ปรากฏแก่ยสกุณฑลบุตรผู้ตื่นขึ้นก่อนในตอนดึกเหมือนป่าช้าที่ตั้งซากศพดับ ยสกุณฑลบุตรจึงเปล่งอุทานว่า
 ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ^๒ หนีออกจากบ้านในตอนดึก ไปพบพระพุทธองค์ตอนใกล้รุ่ง ได้ฟังธรรม
 ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่บิดาที่ตามมาถึงตอนสว่างแล้ว เป็นครั้งที่สองก็สำเร็จอรหัตผล^๓ หนึ่ง
 มหรรสพที่แสดงบนยอดเขาคิชฌกูฏทำให้อุปพิณสะระ(สาริบุตร) และโกสิท (โมคคัลลานะ) เกิดสลดใจ
 หลีกออกไปจากบ้าน แสวงหาโมกขธรรม^๔ ตามเรื่องทั้งสามนี้แม้ไม่ทำให้ผู้ผู้ฟังสำเร็จเป็นพระ
 อริยเจ้าก็จริง แต่เป็นต้นเหตุให้บุคคลเหล่านั้นต้องหลีกออกค้นหาโมกขธรรม จนในที่สุดได้สำเร็จ
 อรหัตผลทั้งสิ้น ที่เพลงขับก่าจัดกิเลสได้ในทันทีที่ฟัง เช่น เด็กหญิงตักน้ำคนหนึ่ง^๕ เธอจะดำเนิน
 ชีวิตด้วยอาชีพอันใดไม่ปรากฏชัด แต่เธอเก็บดอกบัวพลางร้องเพลงพลาง ซึ่งเนื้อเพลงของเธอ
 เกี่ยวกับความแก่ว่า "ดอกบัวบานตอนเช้า เพราะถูกแสงอาทิตย์แผดเผาเยื่อเยียวแห้งไป ฉันทใด
 เพราะอำนาจของความแก่ สัตว์ทั้งหลายจึงเยียวแห้ง ฉันทนั้น"^๖ จากเนื้อเพลงและการขับร้องของ
 เธอทำให้พระตีสสะผู้บ่าเพียรเพียรแรงกล้า เดินทางไปใกล้สระประทุมไต้ย่นเข้า พิจารณาสังขาร
 ตามเนื้อเพลง สำเร็จอรหัตผล และในพุทธันดรที่ล่วงมา^๗ สตรีคนหนึ่ง^๘ กำลังตำข้าวพลาง ขับ
 เพลงแกชี่เกียจพลาง เนื้อเพลงเกี่ยวกับร่างกายของมนุษย์นี้เอง ทำให้บุรุษคนหนึ่งกับลูกชายเจ็ดคน
 ไต้ย่นเพลงที่นางขับ สำเร็จปัจเจกโพธิญาณ^๙ ทุกคนเป็นอันว่า อาชีพที่ไม่มีใครคิดว่าเป็นอาชีพ

^{๑-๒} วินย. ๔/๒๔/๒๔-๓๐.

^๓ วินย. ๔/๒๖/๓๐-๓๑; ดู ขา.อ. ๑/๑๒๗; ธ.อ. ๑/๗๖ ด้วย

^๔ แปลว่า "ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากกิเลส" หมายถึง "นิพพาน"

^{๕-๖} มงค. ๑/๒๔๔-๒๔๕/๒๗๑; ดูเนื้อเพลงภาษาบาลีในภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๓๔

ข้อ [๑]

^๗ หมายถึง "เวลาที่ว่างพระพุทธเจ้าหรือยังไม่มีพระพุทธศาสนา"

^๘ มงค. ๑/๒๔๔-๒๔๕/๒๗๑; ดูเนื้อเพลงภาษาบาลีในภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๓๔

ข้อ [๒]

^๙ Rhys Davids and Stede, Pali-English Dictionary, (London;

กลับมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับสังคมในสมัยนั้นทั้งสอง คือทางโลก ทำให้ประชาชนได้รับความรื่นเริง และทางธรรม คือ เป็นแรงผลักดันผู้มีอุปนิสัยแก่กล้าให้หนีพ้นจากโลก ได้แก่เป็นพระอริยเจ้านั่นเอง แสดงว่าการฟ้อนรำขับร้องนี้เป็นสัมมาชีพประการหนึ่ง เพราะเป็นอาชีพที่อาศัยศิลปศาสตร์ และฝึกฝนมาอย่างชำนาญ นักแสดงย่อมได้รับรางวัลเป็นจำนวนมากจากผู้ชม ไม่แพ้อาชีพอื่น ๆ

อาชีพอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งในสมัยนั้นแตกต่างกับสมัยนี้ เพราะในสมัยนั้นประชาชนแต่งตั้งให้ประกอบอาชีพนี้ ได้แก่อาชีพหญิงนครโสเภณี หรือแพศยา สตรีประเภทนี้พระอนุรุทธอาจารย์ได้นำไปเปรียบเทียบกับโอดกัปะ^๑ อันเป็นธรรมข้อที่สอง ที่รักษาผู้ประพฤติปฏิบัติมิให้ตกไปในทางชั่ว เช่นว่า "ศิริ เปรียบเหมือนหญิงสาวมีสกุล เพราะเกลียดชัวด้วยเคารพต นโอดกัปะ เปรียบเหมือนหญิงแพศยา เพราะกลัวชัวด้วยเคารพผู้อื่น"^๒ อาชีพนี้ในสมัยนั้นมักจะปรากฏอยู่ในหมู่ผู้มีเงิน อย่างเช่น

นางอัชฌกาสิ^๓ เกิดในตระกูลเศรษฐีแคว้นกาสิ มีรูปงามดังเทพอัปสร แมบิดานางเป็นเศรษฐีมีเงิน แต่นางมีอาชีพเป็นหญิงนครโสเภณี ซึ่งเป็นที่รู้จักในหมู่คนชาวเมืองราชคฤห์ ที่นางได้ชื่อว่า "อัชฌกาสิ"^๔ เพราะนางได้รับเงินรางวัลจากผู้มาอุทหนนคืนละ ๔๐๐ กหาปณะ ภายหลังกนางได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแล้วบวชเป็นสามเณรี เมื่อนางใคร่จะไปบวชที่เมืองสาวัตถี ถูกพวกนักเลงชัฒขวาง นางจึงส่งทูตไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้นางอุปสมบทด้วยทูต^๕ ซึ่งเป็นการอุปสมบทแบบหนึ่งในอุปสมบท ๘ อย่าง^๖ อีกนางหนึ่งชื่อสิริมา^๗ น้องสาวของหมอชิวากโกมารภัจ อาศัยอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ เป็นธิดาของอภัยราชกุมาร กับนางสาลาวดี ซึ่งเป็นหญิงประจำราชสำนัก และนางสิริมาเป็นสตรีประจำราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร โดยสืบเชื้อสายจากนางสาลาวดี

^{๑-๒} สงคท. ฎีกา. หน้า ๑๐๕

^๓ ขุ. อป. ๓๓/๑๗๗/๓๔๔-๓๔๖.

^๔ คำว่า "อชฌ" แปลว่า "ครึ่ง", คำว่า "กาสิ" แปลว่า "พื้น" รวมกันเป็น "อชฌกาสิ" แปลว่า "ครึ่งพื้นคือห้าร้อย"

^๕ วินย. ๗/๕๔๕/๓๖๕-๓๖๖.

^๖ วินย. อ. ๑/๒๔๕-๒๔๖; อุภาคผนวกเล่มนี้ หน้า ๒๕๔ ข้อ [๓๗]

^๗ อัง. อฎฐก. ๒๓/๒๐๐/๓๕๙; ขุ. วิมาน. ๒๖/๑๖/๒๒-๒๔; พุ. ธ.อ. ๕/๔๖-๕๐; ธ.อ. ๖/๑๕๔-๑๖๓ คิว

ครั้งหนึ่ง นางรับค่าจ้างจากนางอุตตรา แล้วไปทำหน้าที่ภรรยาแทนนางอุตตรา เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุที่ทำให้นางสิริมากลายเป็นพุทธสาวิกา ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นอุบาสิกายอดเยี่ยม นางอัมพปาลี อีกนางหนึ่ง^๑ เป็นสตรีประจำราชสำนักแห่งเมืองเวสาลี เล่ากันว่านางมาด้วยตนเองอาศัยอยู่ในราชอุทยาน ณ เมืองเวสาลี นางกล่าวในโอกาสหนึ่งว่า นางเป็นอุบาสิกสัตว^๒ ชาวสวนพบนางที่โคนมะม่วง จึงได้เรียกชื่อนางว่า "อัมพปาลี" นางมีความงามและคุณสมบัติเป็นเลิศ จนกระทั่งเจ้าชายเป็นอันมากประกวดประชันความงามกันและกัน เพื่อจะให้เกียรตินาง ในที่สุดเพื่อจะยุติการถกเถียงและแย้งชิงกัน เจ้าชายเหล่านั้นจึงแต่งตั้งนางให้เป็นสตรีประจำราชสำนัก นางมีลูกชายชื่อวิมลโกณฑัญญะ ผู้ซึ่งได้บวชเป็นพระเถระยอดเยี่ยมองค์หนึ่ง นางได้ฟังพระวิมลโกณฑัญญะแสดงธรรม นางสละโลกออกบวชบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานบรรลุถึงฐานะอันไม่หวั่นไหว (อรหัตผล)^๓ บรรดาอาชีพของนางเหล่านี้ในสมัยนั้น ได้รับการแต่งตั้งจากประชาชนบ้าง สืบสกุลจากมารดาบ้าง เจ้าชายแต่งตั้งบ้าง และเป็นที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่ง คือว่า หญิงนครโสเภณีเหล่านี้ปรากฏอยู่ในวงการของชนชั้นราชกุมาร และเศรษฐีบุตร เพราะพวกหล่อนเป็นดอกไม้ประดับเมืองให้งาม จึงเรียกกันว่า นครโสเภณี หรือ นครโสภณี.

^๑ วินย. ๔/๗๗/๔๔-๔๗; ที.ม. ๑๐/๔๑-๔๓/๑๑๓-๑๑๔.

^๒ ชุ.อป. ๓๓/๑๗๔/๕ ๔; หมายถึง "สัตวที่ผิดเกิดขึ้น"

^๓ ชุ.อป. ๓๓/๑๗๔/๓๔๕.

๖. สตรีในฐานะเป็นอริยสาวิกาในพุทธศาสนา

คำว่า "อริยะ" ในที่นี้ ใช้เป็นคุณศัพท์ แปลว่า "ประเสริฐ" เช่น อริยศีลชั้น^๑ อริยจักรพรรดิวัตร^๒ อริยทริฎี^๓ อริยสัง^๔ อริยภูมิ^๕ อริยธรรม^๖ เป็นต้น เหล่านี้ล้วนทำหน้าที่ขยาย คำหลัง คำที่มีอริยนำหน้าข้างต้นนั้น หมายความว่า กองศีลที่ประเสริฐ, ธรรมเนียมของพระเจ้า จักรพรรดิที่ประเสริฐ, ความเห็นอันประเสริฐ, ความจริงอันประเสริฐ, ภูมิอันประเสริฐและธรรม อันประเสริฐ ล้วนแปลเป็นคุณศัพท์ของคำหลัง ส่วนคำว่า "สาวิกา" ใช้เรียกผู้หญิงที่เสื่อมใส่ นับถือ พระพุทธศาสนา ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่สามเณรจนทว่า

"... ภิกษุทั้งหลายที่เป็นสาวกของศาสดานั้น... ภิกษุทั้งหลาย ที่เป็นสาวิกาของ พระศาสดานั้น... อุบาสกทั้งหลายที่เป็นสาวกของพระศาสดานั้น... อุบาสิกาทั้งหลาย ที่เป็นสาวิกาของพระศาสดานั้นที่เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาวหนุ่มสาว ประพฤติพรหมจรรย์ ก็มีอยู่ อุบาสิกาทั้งหลายที่เป็นสาวิกาของพระศาสดานั้นที่เป็นคฤหัสถ์หนุ่มสาว บรโหมคคามก็มีอยู่ และพรหมจรรย์ของพระศาสดานั้นก็เป็นปาพจน์^๗ สำเร็จแพร่หลาย กว้างขวาง ชนเป็นอันมากรู้ได้เป็นปึกแผ่นพอที่เทพตามนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี และถึงความเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยยศแล้วอย่างนี้ เมื่อนั้นพรหมจรรย์นั้นย่อมบริบูรณ์ ด้วยองค์นั้น"^๘

^๑ ที่.ลสิ. ๕/๑๒๑/๕๓.

^๒ ที่.ปา. ๑๑/๓๔/๗๐.

^๓ ที่.ปา. ๑๑/๓๗/๒๕๗-๒๕๘.

^๔ ลสิ.ม. ๑๔/๑๖๘๔/๔๓๕; อริยสัง ๔ คือ ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค.

^๕ ชุ.ธ. ๒๕/๒๘/๔๖.

^๖ ที่.ม. ๑๐/๑๐๔/๑๔๒-๑๔๓; ม.มู. ๑๒/๒/๑; อริยธรรม ๔ คือ ศีล, สมาธิ, ปัญญา, วิมุตติ.

^๗ ที่.ม. ๑๐/๑๔๑/๑๗๘. ปาพจน์ ได้แก่ วจนะอันเป็นประธาน, พุทธพจน์หลัก, คำสอนหลักใหญ่ มี ๒ คือ ๑) ธรรม คือคำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติ และ ๒) วินัย คือข้อบัญญัติที่วางไว้เป็นหลักกำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอ

^๘ ที่.ปา ๑๑/๑๐๔/๑๓๕-๑๓๗.

คำว่า "สาวก" เป็นคำเรียกบุรุษทั้งที่เป็นภิกษุและอุบาสก ส่วนคำว่า "สาวิกา" เป็นคำเรียกสตรีทั้งที่เป็นภิกษุณีและอุบาสิกา "อริยสาวิกา" มีตั้งแต่ชั้นต่ำถึงชั้นสูง และจะเห็นได้ว่า อริยสาวิกานั้น มิได้หมายถึงผู้ที่ปลงผมโกนหนวดบวชตนด้วยการครองผ้ากาสาฬสตรีเท่านั้น แม้ผู้ที่มีได้ครองผ้ากาสาฬสตรี ท่านก็เรียกว่า "อริยสาวิกา" ได้

คำว่า "อริยสาวิกา" หมายความว่า "สาวิกาผู้ประเสริฐ" ได้แก่สาวิกาที่บรรลุผลขั้นต่ำ^๑ ขึ้นไป ดังนั้น จะเรียกสตรีที่บรรลุมรรคผลขั้นต่ำว่า "อริยสาวิกา" แท้จริง ความแตกต่างระหว่าง อริยสาวกและอริยสาวิกาที่เป็นบรรพชิต กับ อริยสาวกและอริยสาวิกาที่เป็นคฤหัสถ์นั้นเพียงอย่างเดียวคือเพศ สตรีที่ถือเพศเป็นบรรพชิต แต่จิตใจยังหมักหมมด้วยกิเลสหาใช่อริยสาวิกาไม่ เช่น

ก. อุลลติสสาวิกษุณี^๒ คำนิพนธ์มหาภัสสปเถระ เมื่อท่านไปเยี่ยมพวกภิกษุณี และแสดงธรรมแก่พวกภิกษุณีบริษัทของพระอานนทเถระว่า "พระมหาภัสสปเถระ เปรียบเหมือนพ่อค้าเข้ม พยายามที่จะขายเข้มให้แก่ช่างทำเข็ม" พระอานนทเถระขอร้องพระมหาภัสสปเถระมิให้เอาใจใส่ต่อคำพูดของนาง ภายหลังนางลาสิกขาออกไปเอง โดยมิได้สำเร็จมรรคผลขั้นใดเลย

ข. อุลลันทาทิกษุณีบวชพร้อมกับพี่น้องสาว ๓ คน คือ นันทาทิกษุณี นันทวตีกษุณี และสุนทรันทาทิกษุณี และอุลลันทาทิกษุณีนับกับพี่น้องสาวปรากฏมีภาระหน้าที่เกี่ยวกับภิกษุณีจำนวนมาก ซึ่งภิกษุณีส่วนมากประพฤติดามนางในทางเสีย^๓ นางเป็นคนแต่งบทกวีนิพนธ์คือร้อยกรอง เกี่ยวกับธรรม ได้เป็นอย่างดี เป็นนักเทศน์ที่ฉลาด กล่าวกันว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จมาฟังนางแสดงธรรมถึง

^๑ ธ.อ. ๒/๔๔. กล่าวว่า "กาจิ หุตียลล, กาจิ ตติยผล ปาปุณิสฺส" หมายความว่า "สตรีบางพวกบรรลุผลที่ ๒ บางพวกบรรลุผลที่ ๓" เพราะผลที่ ๑ สตรีเหล่านั้นบรรลุมาแล้ว

ดู ธ.อ. ๒/๔๕. กล่าวว่า "ตสฺสา ธมฺมกถิ สุตฺวาตา สพพาปิ โสตาปตฺติผล ปตฺติภูมฺหิสิ" หมายความว่า "สตรีเหล่านั้นทั้งหมดฟังธรรมกถาของนางชชุตตรามันแล้วดำรงอยู่ในโสตาปัตติผล" เพราะฉะนั้นในที่นี้ "ผลขั้นต่ำ" หมายถึง "โสตาปัตติผล"

^๒ ส.น. ๑๖/๕๑๔/๒๕๕.

^๓ วินย. ๓/๑-๒๔/๑-๑๔, ๓/๗๗/๕๓-๕๔; ๓/๒๓๑/๑๓๕.

สองครั้ง ทรงพอพระทัยกับคำพูดโน้มน้าวใจ จนกระทั่งพระองค์ทรงอนุญาตให้นางแนะนำพระองค์ และ
 ถวายพวงมาลัย ที่พระองค์ทรงสวมอยู่แก่นาง^๑ ต่อมานางถูกใส่ความว่า ยักยอกลาภที่เขาถวายภิกษุ
 เหล่าอื่นมาเพื่อตน^๒ นางพอใจกับพวกบุรุษ มักไปเดินตามตรอก และยืนที่ทางสี่แยกบ่อย ๆ นางไม่ยอม
 อยู่หลังใครในการคบคิดติดต่อกับบุรุษ^๓ นางดูเหมือนจะเอาใจใส่สตรีที่น่าเห็นอกเห็นใจ ซึ่งพ่ายแพ้การ
 ยั่วชวนใจมา นางพยายามปกปิดสตรีเหล่านั้นมิให้ใครจับความผิดได้^๔ นางเคยคิดลอบฆ่านักพ่อนราชยุ
 ธิ์องให้ขับร้องยกย่องนาง นางไม่ยอมให้คู่แข่งขึ้นหน้า นางเกลียดพระภิกษุทศกัณฐ์ที่เฝ้าโดยเฉพาะ
 ซึ่งนางได้รังแกมากกว่าหนึ่งครั้ง^๕ นางช้อน ดื้อดึง โมโหร้าย ต้องการอะไรบางอย่าง เมื่อคนจัด
 สิ่งนั้นให้ นางบอกว่านางต้องการสิ่งอื่น^๖ นางเป็นเพื่อนกับจัณฑกาสีภิกษุ ผู้ซึ่งเป็นต้นบัญญัติสิกขาบทของ
 ภิกษุทั้งหลายสิกขาบทเหมือนกับนาง^๗ นางยกย่องพระอนนทเถระอย่างเห็นได้ชัด ชื่นเคืองพระมหากัสสป
 เถระที่เรียกพระอนนทเถระว่า "เด็ก" ท้าว่าพระมหากัสสปเถระถืออภิสิทธิ์ และจากนั้นไม่นาน นาง
 ก็ลาสิกขา^๘ นางทำตัวเป็นเพื่อนกับอริฏฐภิกษุ เมื่อเขาลาสิกขาไป^๙ นางมีพฤติกรรมเหมือนภรรยาของ
 พรหมณ์ ในสุวรรณหังสาตก^{๑๐} นี้แสดงว่า แม้สตรีที่ถือสมณเพศ แต่ไม่ใช่อริยสาวิกา เพราะจิตใจยัง
 แกลือกกลัวด้วยกิเลส มีพฤติกรรมไม่แตกต่างจากสตรีที่ถือเพศคฤหัสถ์ เปรียบเหมือนไม้สดที่ข่มด้วยยาง

^๑ วินย. ๓/๑๓๔-๑๔๖/๘๖-๘๓.

^๒ วินย. ๓/๑๐๒-๑๑๗/๖๘-๗๗; ๓/๑๓๔-๑๔๖/๘๘-๘๓.

^๓ วินย. ๓/๑๘๔-๑๘๖/๑๑๖-๑๑๘; ๓/๒๐๑-๒๐๔/๑๒๐-๑๒๒.

^๔ วินย. ๓/๑๒-๑๗/๑๑-๑๔; ๓/๓๕-๓๘/๒๖-๓๐; ๓/๔๗-๕๑/๓๕-๓๘.

^๕ วินย. ๓/๒๓๘-๒๔๑/๑๓๘-๑๓๙; ๓/๒๔๖-๒๔๘/๑๔๑-๑๔๒; ๓/๒๕๓-๒๕๗/๑๔๕-๑๔๗;

๓/๒๖๔-๒๖๘/๑๕๐-๑๕๑; ๓/๒๗๒-๒๗๕/๑๕๓-๑๕๖.

^๖ วินย. ๓/๑๑๐-๑๑๗/๗๓-๗๗.

^๗ วินย. ๓/๔๗/๓๕; ๓/๖๑/๔๔; ๓/๖๘/๔๘; ๓/๓๗๖/๑๕๖.

^๘ ส.นิ. ๑๖/๕๓๒-๕๓๓/๒๕๘-๒๕๙.

^๙ วินย. ๓/๑๘-๒๕/๑๔-๑๘.

^{๑๐} ชา.อ. ๒/๒๖๐.

แม้จะอยู่ไกลน้ำ แต่ไม่สามารถจะก่อไฟติดได้^๑ ส่วนบุรุษและสตรีที่เป็นคฤหัสถ์สามารถอบรมจิตใจจน บรรลุอรหัตผลก็มี เช่น พระเจ้าสุทโธทนะ^๒ และพระพาทิยทวารุจิริยะ^๓ เป็นต้น โดยเฉพาะพระพาทิยทวารุจิริยะ เป็นเอตทัคคะทางชิปปาภิญญา^๔ นี้ที่เป็นบุรุษคฤหัสถ์ ส่วนสตรีที่สำเร็จอรหัตผลเมื่อยังถือเพศคฤหัสถ์ เช่น พระนางเขมาสนมเอกของพระเจ้าพิมพิสาร^๕

๑) ภิกษุณีอริยสาวิกา

อริยสาวิกาที่เป็นบรรพชิต ดังต่อไปนี้

ก. พระเขมาเถรี^๖ เกิดในตระกูลเจ้าครองนคร ณ สาคลนคร ในมัททชนบท เพราะฉวีวรรคของนางเหมือนสีทอง จึงได้ชื่อว่า "เขมา" นางเป็นสนมเอกของพระเจ้าพิมพิสารแห่งเมืองราชคฤห์ เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร พระนางไม่เคยขบถตั้งใจขึ้น^๗ เพราะทรงเกรงว่าพระพุทธองค์จะทรงตำหนิความงามที่พระนางกำลังหลงใหลอยู่ พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้นักกวีแต่งบทเพลงขับร้องยกย่องความรุ่งโรจน์แห่งเวฬุวันมหาวิหาร พระนางได้สดับเพลงขับนั้นแล้วใคร่จะเสด็จทอดพระเนตรเวฬุวันมหาวิหาร เมื่อพระนางเสด็จไปปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระพุทธองค์ ได้ทอดพระเนตรเห็นสตรีนางหนึ่ง ซึ่งสวยงามปานประหนึ่งว่าเทพธิดาในสรวงสวรรค์ ยืนถวายงานพัดแก่พระพุทธองค์อยู่ ครั้นพระนางทอดพระเนตรเห็นแล้ว คำริว่า ประชาชนต่างพากันกล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงตำหนิความงามของสตรี แต่สตรีที่กำลังถวายงานพัดแก่พระองค์อยู่นั้นสวยงามหาสตรีใดในแหล่งหล้านี้มาเทียมถึงได้ยาก คำกล่าวของประชาชนหาเป็นจริงไม่ เมื่อพระนางคำริดังนี้ก็ทรงตั้งพระทัยสดับพระธรรมเทศนา โดยมีได้ทรงกังวลว่าพระพุทธองค์จะทรงตำหนิความงามแห่งรูปของพระนาง เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบวาระจิตของพระนางแล้ว ทรงบันดาลรูปสตรีนิรมิตที่พระนางเขมา

^๑ ม.ญ. ๑๒/๔๑๔-๔๑๖/๔๔๗-๔๕๐. อุฎา ๓ ข้อ อฎภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๓๔, ข้อ [๔]

^๒ อญ. อ. ๑/๓๖๔.

^๓ ธ.อ. ๔/๘๗.

^๔ อญ. เอก. ๒๐/๑๔๘/๓๒. "ชิปปาภิญญา" หมายความว่า "ตรีสรูเร็วพลัน"

^๕ ธ.อ. ๘/๒๐.

^๖ อญ. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓; อญ. ธ.อ. ๘/๒๐; อญ. พุทธ. ๓๓/๒๖/๔๔๕; ชา.อ. ๑/๒๔-๒๖.

ทรงจ้องมองและทรงชมโฉมอยู่นั้นให้ค่อย ๆ ล่วงกาลผ่านวัยสาวเข้าสู่วัยชราถือไม้เท้ายื่นไปข้างหน้า แล้วเป็นลมตื่นสิ้นใจตาย ร่างกายเน่าเหม็นเป็นหนองเฟะ นก กา แร้งรุมกันยื้อแย่งกิน ทำให้พระนาง เฆมาสะดุ้งพระทัยกลัวมรณภัย ทรงพิจารณาเห็นความไร้สาระแห่งสรีระร่างกายที่น่าสงสารใจนี้ ในทันที่ ทันใดนั้น พระนางสำเร็จอรหัตผล เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบเช่นนั้น ทรงมีพระบรมราชานุญาต ให้พระนางได้บรรพชาอุปสมบท พระเฆมาเถรีได้รับยกย่องว่าเป็นอัครสาวิกาม่ายชวาและสูงสุดกว่า อริยสาวิกาทั้งหลายทางมีปัญญามาก^๑

ข. พระโสณาเถรี^๒ เป็นเยี่ยมในบรรดากิกษุณีทางปรารภความเพียร ถูกพวกเพื่อนกิกษุณี ด้วยกันคอยจับผิดอยู่เสมอ โดยเห็นว่าพระเถรีบวชเมื่อแก่ พระเถรีไม่ประสงค์จะให้กิกษุณีเหล่านั้นดำเนินกรกระทำเช่นนั้นต่อไป จึงเอนน้ำใส่อ่างแล้วบันดลให้ร้อนด้วยฤทธิ์ เมื่อพวกกิกษุณีไปหาพระเถรี พระเถรี บอกพวกกิกษุณีเหล่านั้นว่า ถ้าต้องการน้ำอุ่นหรือน้ำเย็น จงตักเอาจากอ่างนั้นได้ พวกกิกษุณี เห็นน้ำอุ่นและน้ำเย็นอยู่ในภาชนะเดียวกัน อัจฉริยะใจเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขมาโทษพระเถรีที่คิดคอย แสวงหาโทษอยู่เสมอ^๓

ค. พระกิสสาโคตมีเถรี^๔ เป็นเยี่ยมกว่ากิกษุณี อริยสาวิกาของพระพุทธองค์ในทางทรงจิวร เสร้าหมอง เมื่อพระเถรียังเป็นฆราวาสทำความอัจฉริยะใจให้แก่ญาติพี่น้องของสามีที่มีความเยอหยิ่งเหยียดหยามหล่อนว่า เป็นธิดาเศรษฐีตกยาก ให้กลับมานิยมชมชอบหล่อน โดยที่ทรัพย์สินสมบัติของพ่อผัว หล่อนกลายเป็นเจ้าถ่านหมด แต่พอหล่อนจับทรัพย์สินสมบัติที่กลายเป็นเจ้าถ่านนั้นขึ้นใจ มันก็กลับกลายเป็นทรัพย์สินสมบัติเต็มหมดทุกชิ้น ทำให้พวกญาติพี่น้องสามีที่เคยเหยียดหยามหล่อน ยอมรับนับถือหล่อน^๕ และเมื่อหล่อนบวชเป็นกิกษุณีบรรลอรหัตผลแล้ว มารผู้มีบาปเห็นพระเถรีทำความเพียรอยู่ในอันธวัณวิหาร เข้าไปทำให้พระเถรีตกใจกลัวจะได้เลิกละความเพียรเสีย แต่พระเถรีทำให้มารพ่ายแพ้ไป^๖

^๑ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๒ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓; พุ. เถรี. ๒๖/๔๔๖/๔๕๖-๔๕๗; พุ. อป.๓๓/๑๖๖/๓๔๘-๓๕๐.

^๓ อง. อ. ๑/๓๘๔-๓๘๖.

^๔ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓; ธ.อ. ๔/๑๒๘-๑๓๒.

^๕ ส. อ. ๑/๒๒๒-๒๒๓.

^๖ ส. ส. ๑๔/๔๒๘-๔๓๐/๑๘๐-๑๘๑.

ข. พระอุบลวรรณาเถรี^๑ เป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย และยอดเยี่ยมกว่าภิกษุณีทั้งหลายทาง เป็นผู้มฤตุมาก จะเห็นได้จากครั้งเมื่อพระพุทธองค์จะทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่ต้นคันทามพพุทฺธกัลป์ กรุงสาวัตถี พระเถรีทูลขอแสดงปาฏิหาริย์แทน แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธ^๒ เมื่อพระเถรีบวชใหม่ ๆ และได้สำเร็จจอร์หัตผลแล้ว มีชายหนุ่มผู้หนึ่งนามว่า นันทะ เป็นลูกเรียงที่เรียงน้องกับพระเถรี หลงรัก พระเถรีมาตั้งแต่เมื่อพระเถรียังเป็นผู้เยาวาส หลบซ่อนตัวอยู่ในกุฏิของพระเถรีในอันธวันวิหาร เมื่อ พระเถรีเดินมาจากข้างนอก เข้าภายในกุฏิ สายตายังไม่ทันชินกับบรรยากาศข้างในกุฏิ นายนันทะ ถือโอกาสเข้าปลุกปล้ำพระเถรี แม้พระเถรีจะคัดค้านสักเพียงใด เขาทำให้พระเถรีเสียพรหมจรรย์ จนได้ เล่ากันว่านายนันทะถูกแผ่นดินสูบ ตกนรกอเวจี ถูกไฟนรกเผาผลาญ^๓ ต่อมาพวกภิกษุณีทั้งหลาย ชัดขวางมิให้พระเถรีอยู่ในอันธวันวิหาร^๔ เล่ากันว่า^๕ ในกรณีเช่นนี้ เกิดปัญหาขึ้นว่า แม้พระอรหันต์ก็ ยังมีความยินดีรักใคร่ในกามคุณ มีความประสงค์ในการเสพเมถุนธรรมด้วยตัณหา ไม่ผิดกับฆราวาส เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายมิใช่ไม้หู มิใช่จอมปลวก แต่เป็นผู้มีชีวิตและเนื้อหนังยังสดชื่นอยู่ จนพระพุทธองค์ทรงประกาศว่า ความคิดทางตัณหาไม่เคยสิ้นสูญจิตใจพระอรหันต์ เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว และเมล็ดพันธุ์ผักกาดไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลม ฉะนั้น อีกครั้งหนึ่ง พระเถรีมีความเป็นอริยสาวิกา อย่างเห็นได้ชัด คือ พระเถรีมิได้ขัดเคืองในความทะเล้งของพระอุททายีภิกษุ^๖ ผู้ซึ่งทำหน้าที่เฝ้า โรงครัว (โรงทาน) เล่ากันว่า พระเถรีได้นำเนื้อสัตว์ที่สุกแล้ว ซึ่งนายพรานได้ถวายแก่พระเถรี

^๑ อญ. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๒ ธ.อ. ๖/๗๑๒-๗๓.

^๓ ธ.อ. ๓/๑๓๖.

^๔ ธ.อ. ๓/๑๓๗.

^๕ ธ.อ. ๓/๑๓๗.

^๖ "พระอุททายีภิกษุ" นั้น มีหลายรูป ที่พบบ่อย ๒ รูป คือพระอุททายีภิกษุคำเรียกว่า "กาฬุททายี" รูปนี้สำเร็จจอร์หัตผล เป็นบุตรที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งไปทูลเชิญพระพุทธองค์ให้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ กับอีกรูปหนึ่งคือ พระอุททายีภิกษุเหล่าละแผละ เรียกว่า "โลฬุททายี" รูปนี้ไม่บรรลุมรรคผลอะไร แต่เป็นต้นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทหลายสิกขาบท ในที่นี้ได้แก่ พระโลฬุททายีภิกษุรูปนี้เอง.

พระเถรก็นำเนื่อนั้นไปถวายแด่พระพุทธองค์ แต่ไม่พบพระพุทธองค์ จึงได้มอบหมายไว้แก่พระอุทายีภิกษุ เพื่อให้ท่านได้ถวายแด่พระพุทธองค์ แต่พระอุทายีภิกษุยืนกรานที่จะให้พระเถรมอบอังสะ (เสื้อชั้นใน) ให้แก่ตนเป็นการตอบแทนหรือเป็นรางวัลในการช่วยเหลือ^๑ พระเถรมิได้ถือสาในความทะลึ่งนั้น ถือว่า ความดีความชั่ว ใครทำก็เป็นของผู้นั้น จะทำแทนกันไม่ได้ เหมือนอาหารหรือยาพิษ ใครรับประทาน เข้าไปก็เป็นคุณหรือโทษแก่ผู้รับประทานนั่นเอง พระอุบลวรรณาเถรีนี้ ตามที่ลูกศิษย์ของพระเถรกล่าวไว้ว่า พระเถรได้ศึกษาขำนาถทางวินัย^๒ พระเชมาเถรกับพระอุบลวรรณาเถรีนี้ เป็นอัครสาวิกาวาชาลัยของพระพุทธองค์ ถึงกับพระพุทธองค์ทรงประกาศว่า ภิกษุณีที่มีศรัทธา ถ้าจะทะเยอทะยานให้ถูกทาง ควรทะเยอทะยานให้เหมือนกับพระเถรทั้งสองนี้^๓ พระอุบลวรรณาเถรีมีบุพกรรมที่น่าศึกษาองค์หนึ่ง^๔

^๑ วินย. ๒/๔๖-๔๗/๒๔-๓๐.

^๒ วินย. ๗/๕๓๒/๓๓๕.

^๓ อง. พุก. ๒๐/๓๗๖/๑๑๐; อง. จตุกก. ๒๑/๑๗๖/๒๒๒; ลี.นิ. ๑๖/๕๗๒/๒๗๗.

^๔ ชุ.อป. ๓๓/๑๖๒/๓๓๒. เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาบุพกรรมของพระอุบลวรรณาเถรี

คืออดีตชาติของพระเถรีปรากฏอยู่ในเรื่องอริยสาวิกา ๗ องค์ คือ พระเชมาเถรี, พระอุบลวรรณาเถรีนี้, พระปฐาจารย์เถรี, พระภัททาภุคคชาเถรี, พระกสิลาโคตมิเถรี, พระธรรมทินนาเถรี และนางวิสาขามหาอุบลิกา เพราะสตรี ๗ คนนี้เคยเกิดเป็นพระธิดา ๗ องค์ของพระเจ้ากักราชแห่งเมืองพาราณสี ซึ่งมีชื่อตามลำดับว่า นางสมณิ, นางสมณคุตตวา, นางภิกษุณี, นางภิกษุทาลิกา, นางธรรมมา, นางสุธรรมมา และนางสังฆทาสี.

พระอุบลวรรณาเถรีมีชื่อปรากฏในชาดกต่าง ๆ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเถรี คือ พระเถรีเคยเกิดเป็น กวางน้องสาวของพระโพธิสัตว์ในชราทียชาดก^๑ เป็นมารดาของราหู และเกิดเป็นกวางตัวผู้ในติปล- ลัตถมิตชาดก,^๒ เป็นหญิงชราแม่ยกของอัยยกาพกะในกัณโฑชาดก,^๓ เป็นนางมุกุลักขณาเทวี ในมุกุลักข- ณชาดก,^๔ เป็นนางพรหมณีในสารัมภชาดก,^๕ เป็นหญิงแพศยาในกुरुธรรมชาดก^๖ เป็นธิดาพรหมณ์ (น้องสาวของราหู) ในอุรชชาดก,^๗ เป็นสิริเทวีในสิริกาลกัณโฑชาดก,^๘ เป็นเทพธิดาในอุปลังฆปุผ- ชาดก^๙ เป็นน้องสาวของมโนชะ ในมโนชชาดก,^{๑๐} เป็นธิดาของฤๅษีในกุมภการชาดก,^{๑๑} เป็น เทวดาในชาครชาดก^{๑๒} ในสังขพรหมณชาดก^{๑๓} และในกัญฉันทชาดก,^{๑๔} เป็นน้องสาวใน

๑ ขา.อ. ๑/๒๔๓.
 ๒ ขา.อ. ๑/๒๔๔.
 ๓ ขา.อ. ๑/๒๔๕.
 ๔ ขา.อ. ๒/๑๐๕.
 ๕ ขา.อ. ๒/๒๐๘.
 ๖ ขา.อ. ๔/๑๓๒.
 ๗ ขา.อ. ๔/๔๓๘.
 ๘ ขา.อ. ๕/๔๕.
 ๙ ขา.อ. ๕/๑๐๔. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "ภิสปุผชาดก"
 ๑๐ ขา.อ. ๕/๑๒๘.
 ๑๑ ขา.อ. ๕/๒๐๗.
 ๑๒ ขา.อ. ๕/๒๓๖.
 ๑๓ ขา.อ. ๕/๔๔๗. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "สังขชาดก"
 ๑๔ ขา.อ. ๗/๑๔๑. ฉบับอักษรไทยว่า "เป็นเทพธิดา" ฉบับ Pali Text Society ว่า "เป็นเทวดา"

ภิงสกชาดก,^๑ เป็นสุตนาในโรหณมิตชาดก,^๒ เป็นน้องสาวคนสุดท้ายในชยัททิสชาดก,^๓ เป็นภุชชณีใน
 เศลภุชชาดก,^๔ เป็นนางอุมมทัตตีในอุมมทัตติชาดก,^๕ เป็นหิริเทพธิดาในสุตโกชนชาดก,^๖ เป็นเทพธิดา
 ประจำร่มกันแดดในเตมียชาดก,^๗ เป็นเทพธิดาประจำมหาสมุทรในมหาชนกชาดก,^๘ เป็นเทพธิดาใน
 สุวรรณสามชาดก,^๙ เป็นนางเสลาในจันทกุมารชาดก^{๑๐} เป็นนางอัจฉิมุขีในภุชชณีชาดก^{๑๑} เป็นภริ
 ปริพาชกาในโมหสถชาดก^{๑๒} และเป็นกัณฑาชีนาในเวสสันดรชาดก^{๑๓}, พระอุบลวรรณาเถรีได้เป็น
 อุปัชฌาย์บวชให้พระนางอโนชาอัคคมเหสีของพระเจ้ามัททกัปปินะกับ บริวารของพระนางตามพุทธประสงค์^{๑๔}

ง. พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี^{๑๕} เป็นยอดเยี่ยมกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายของพระพุทธ-
 องค์ทางมีประสพการณ์มาก (รัตตัญญู) พระเถรีเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการที่จะให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาต
 ให้สตรีได้บวชในพระพุทธศาสนา และพระเถรีเป็นภิกษุณีองค์แรกในพระพุทธศาสนา โดยยอมรับเงื่อนไข
 มาปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ๘ ข้อ^{๑๖} มีปัญหาเกิดขึ้นภายหลังว่า พระเถรีบวชโดยไม่มีอุปัชฌาย์

^๑ ชา.อ. ๖/๓๐๐. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "ภิงสกชาดก"

^๒ ชา.อ. ๗/๖๗. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "โรหณมิตชาดก"

^๓ ชา.อ. ๗/๒๒๕.

^๔ ชา.อ. ๗/๓๕๖.

^๕ ชา.อ. ๘/๕๒.

^๖ ชา.อ. ๘/๓๒๙. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "เป็นหิริเทพธิดา"

^๗ ชา.อ. ๘/๕๒. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "มุคณิกขชาดก"

^๘ ชา.อ. ๘/๑๑๓.

^๙ ชา.อ. ๘/๑๔๔. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "สามชาดก"

^{๑๐} ชา.อ. ๑๐/๑๓๗. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "ชกคพหาลชาดก"

^{๑๑} ชา.อ. ๑๐/๔๓.

^{๑๒} ชา.อ. ๘/๔๕๖. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "มหาอุมมทัตติชาดก"

^{๑๓} ชา.อ. ๑๐/๕๐๒.

^{๑๔} อัง.อ. ๑/๓๕๐.

^{๑๕} อัง.อ. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^{๑๖} วินย. ๗/๕๑๘/๓๒๖; อัง.อ.อภิสก. ๒๓/๑๔๓/๒๘๖. อุภาคผนวก หน้า ๒๕๔ ข้อ [๓๘]

แต่พระพุทธองค์ทรงตัดปัญหานี้ โดยทรงประกาศว่า พระองค์เป็นอุปัชฌาย์บวชให้พระเถรี^๑ เพราะฉะนั้น การบวชของนางสำเร็จด้วยการยอมรับเงื่อนไข (ครุธรรม) ๘ ประการที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ เพื่อ ฝึกหัดทั้งหลายได้ปฏิบัติ^๒ เล่ากันว่า พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ได้เย็บจีวรอันมีราคามาก บรรจงทำอย่าง ประณีต ถวายแด่พระพุทธองค์ แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธ แล้วทรงแนะนำว่า ควรถวายสงฆ์ พระเถรี ไม่สมประสงค์อย่างใหญ่หลวง จนพระพุทธองค์อธิบายว่า การแนะนำนั้น เป็นไปเพื่อมหาบุคคลแก่พระ- เถรี จะได้เป็นตัวอย่างของปวงชนที่ต้องการทำทานชนิดเดียวกันในอนาคต เพราะถวายสงฆ์ไม่เป็น ปฏิบัติกุศลทาน^๓ และเป็นโอกาสที่พระองค์จะทรงแสดงพระธรรมเทศนาทักษิณาทิวิภังคสูตร^๔ คราวหนึ่ง เมื่อพระเถรีล้มป่วย ไม่มีภิกษุรูปใดที่จะคอยพยาบาลพระเถรี เพราะภิกษุถือว่าปฏิบัติตามกฎของวินัย พระพุทธองค์จึงทรงแก้ไขกฎวินัยนั้นแล้วเสด็จไปช่วยเหลือพยาบาลพระเถรีด้วยพระองค์เอง^๕ พระเถรี มีอายุ ๑๒๐ ปี จึงกราบลาพระพุทธองค์ แสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แล้วนิพพาน อดีตชาติของพระเถรี คือ เป็นพระนางจันทาเทวีในจุลลธรรมपालชาดก^๖

จ. พระธรรมทินนาเถรี^๗ เยี่ยมกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายทางแสดงธรรม (เป็นพระธรรมกถึก) เมื่อเป็นฆราวาส นางเป็นภรรยาของวิสาขอุบาสก ชาวเมืองราชคฤห์ เมื่อวิสาขอุบาสกสามีนางได้ บรรลุนาคามิผล นางก็สละสมบัติออกบวช กล่าวกันว่า พระเจ้าพิมพิสารจัดคานหามทองคำให้นาง

^๑ ธ.อ. ๘/๑๐๐-๑๐๑. พระเถรีบวชด้วยการรับครุธรรม ๘ ปฏิบัติ อุดการอุปสมบท ๘ ประกาศ ในภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๘. ข้อ [๓๗]

^๒ วินย. อ. ๑/๔๔๔-๔๔๕.

^๓ หมายความว่า "การถวายเจาะจงบุคคล" มีผลน้อยกว่าถวายสงฆ์ ซึ่งไม่เจาะจงภิกษุ รูปใดรูปหนึ่ง

^๔ ม.จ. ๑๔/๗๐๖-๗๐๖/๔๕๖-๔๖๒; ม.อ. ๓/๗๐๔. นี่เป็นเหตุการณ์อ้างอิงถึงในมิลินทปัญหา หน้า ๕๐-๕๒

^๕ วินย. ๒/๔๓๐/๒๗๔-๒๗๕.

^๖ ชา.อ. ๔/๔๕๖.

^๗ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

ออกบวช^๑ เมื่อบวชแล้ว นางเข้าป่า อาศัยอยู่ในความสันโดษ ไม่เข้าสำเร็จจรหดผลพร้อมกับปฏิสัมภทา^๒ เมื่อบรรลจรหดผลแล้ว พระเถรก็กลับกรุงราชคฤห์ วิสาขบูชาสกคคิดว่า พระเถรกลับมาต้องการจะลาสิกขา จึงเข้าไปหาพระเถร ถามปัญหาธรรมแก่พระเถร พระเถรตอบปัญหาธรรมเหล่านั้นง่ายเหมือนกับตัดก้านบัวด้วยมีด ปัญหาและคำตอบแสดงไว้ในจุลลเวทิลลสูตร^๓ เมื่อวิสาขบูชาสกเห็นพระเถรตอบไม่ติดขัด จึงนมัสการลาพระเถร ไปกราบทูลการสนทนากับพระเถรแต่พระพุทธองค์ เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระเถรว่า มีปัญญามาก และทรงวิจารณ์ถึงคำพูดที่โนมน้าวจิตใจผู้ฟังให้เห็นตาม อติตชาติของพระเถรคือสมัยพระปฐมตตรพุทธเจ้า พระเถรเป็นหญิงรับใช้ ได้ถวายบิณฑบาตแด่พุทธสาวก ชื่อว่าสุชาต นายของนางจึงทำให้นางเป็นหญิงสะใภ้ นางไปวัดเห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปฐมตตระนั้นทรงแต่งตั้งภิกษุณีพุทธสาวการูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งพระธรรมกถึกที่เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย นางจึงตั้งความปรารถนาจะได้เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางเดียวกับภิกษุณีองค์นั้น^๔ ในสมัยพระปุสสพุทธเจ้า สามีนางแนะนำให้นางถวายทานแด่ภิกษุที่เป็นอรหันต์ ซึ่งเป็นน้องชายต่างพระมารดาของพระปุสสพุทธเจ้านั้น นางจึงได้รับส่วนบุญมาก^๕ ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า นางเกิดเป็นธิดาคนที่ ๖ ของพระเจ้ากัگیرาชแห่งกรุงพาราณสี ตั้งแต่นั้นมา นางได้ใช้ชีวิตด้วยการประพฤติพรหมจรรย์เป็นเวลาสองหมื่นปี^๖

ฉ. พระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรี^๗ เป็นธิดาพราหมณ์มีชื่อเสียงผู้หนึ่ง บวชเป็นภิกษุณีในสำนักของพระมหาปชาบดีโคตมี เพราะร่างกายสวยงามมาก จึงเรียกว่า สุภา เพราะพระเถรอาศัยอยู่ในชีวกัมพวัน จึงเรียกต่อท้ายว่า ชีวกัมพวนิกา วันหนึ่ง พระเถรจะไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่ชีวกัมพวันวิหาร

^๑ อก. เอก. ๑/๓๕๐-๓๕๑.

^๒ พุ.อป. ๓๓/๑๖๓/๓๓๘ ปฏิสัมภทท ๕ สุภาคณวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๑ ข้อ [๑๒]

^๓ ม.ญ. ๑๒/๕๐๕-๕๑๓/๕๔๗-๕๕๕.

^๔ อก. อ. ๑/๓๘๘.

^๕ อก. อ. ๑/๓๘๘.

^๖ อก. อ. ๑/๓๘๘-๓๘๙; พุ.อป. ๓๓/๑๖๓/๓๓๘-๓๓๘.

^๗ พุ.เถรี. ๒๖/๔๗๒/๔๘๐-๔๘๓.

ถูกนักเลงเจ้าชู้วัยรุ่นมาขวางหน้า พุดเกี้ยวพาราสี ชักชวนให้ร่วมสนุกสนานในกามคุณ บอกพระเถรีว่า เขาหลงรักพระเถรี โดยเฉพาะในความคมวาวของนัยน์ตา พระเถรีจึงคว้าเอาดวงตาออกมาข้างหนึ่ง ส่งให้นักเลงเจ้าชู้นั้นพร้อมกับกล่าวว่า "เอาไปเถอะ นี่คือดวงตาที่ทำให้ท่านต้องมัวหมอง ถึงกับล้มสภาพของความเป็นมนุษย์แห่งตนเอง" นักเลงเจ้าชู้ตกใจกลัว ขอโทษพระเถรีแล้วหนีไป พระสุภาเถรีไปเฝ้าพระพุทธองค์ ในขณะที่ได้เห็นพระพุทธองค์ นัยน์ตาของพระเถรีกลับคืนดี เกิดปิติยินดีถวายนมัสการพระพุทธองค์ และพระพุทธองค์ทรงสั่งสอน ประทานอุบายฝึกฝนจิตแก่พระเถรี พระเถรีอบรมจิตเจริญวิปัสสนาสำเร็จจอร์หัตผลในขณะนั้น

ช. พระเมธาเถรี^๑ เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าโกญจา แห่งมณฑลทศนคร พระบิดาและพระมารดาประสงค์จะให้พระนางได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอนิรัตต์แห่งวารณทศนคร พระนางมนสิการถึงสิ่งเปื่อยเน่า จนได้ปฐมฌาน พระบิดาและพระมารดาทรงรบเร้าให้พระนางได้อภิเษกกับพระเจ้าอนิรัตต์อย่างเดียว แต่พระนางกล่าวคำชักจูงใจพระบิดาและพระมารดาตลอดถึงพระเจ้าอนิรัตต์ให้เชื่อในศาสนาทุกเรื่องไป จนได้รับอนุญาตให้บวชในที่สุด หลังจากบวชแล้วไม่นาน พระนางก็สำเร็จจอร์หัตผล

ข. พระเสลาเถรี^๒ เป็นชาวเมืองอาฬวี ธิดาของมหาเศรษฐี คนมักจะเรียกว่า อาฬวีการวแรก นางหึงธรรมพระพุทธองค์ แล้วแสดงตนเป็นอุบาสิกา ต่อมา นางเดือดร้อนใจจึงบวช และเป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งในขณะที่พระเถรีนั่งพักในที่พักกลางวัน ในอันธวัณวิหาร มารใจบาปแปลงร่างเข้าไปทดลองพระเถรี แต่พระเถรีโต้แย้งคำพูดมารที่ยึดถือสิ่งชวนตาชวนใจในชีวิตของมรवास จนมารไม่สามารถทำให้พระเถรีสะดุ้งตกใจได้ ในที่สุด ต้องพ่ายแพ้อันตรธานไป

^๑ พุ.เถรี. ๒๖/๔๗๔/๔๔๔-๔๐๗; พุ.อป. ๓๓/๑๔๖/๒๕๔-๒๕๖.

^๒ พุ.เถรี. ๒๖/๔๓๖/๔๕๐-๔๕๑; พุ.อป. ๓๓/๑๘๐/๔๐๐-๔๐๑.

ณ. พระภัททกาปิลาณีเถรี^๑ มีประวัติเล่าไว้หลายครั้ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับลูกศิษย์ทั้งหลาย โดยเฉพาะกุลลันนทาภิกษุณีศิษย์ของพระเถรีมีความอัจฉริยภาพ ประพตินิกงนอกนอทางที่พระเถรีแนะนำพร่ำสอน เพื่อหมิ่นประมาทพระภัททกาปิลาณีเถรี^๒ คราวหนึ่ง พระภัททกาปิลาณีเถรีส่งข่าวไปเมืองสาเกต ขอร้องกุลลันนทาภิกษุณีให้หาที่ปักไฟในเมือง กุลลันนทาภิกษุณีรับปากจะจัดให้ แต่ทำกิจทุกอย่างให้ต่อเมื่อพระภัททกาปิลาณีเถรีมาถึงแล้ว^๓ อติตชาติของพระเถรี คือ เป็นนางพรามหณีในหัตถิปาลชาดก^๔ เป็นมารดาของสุวรรณสาม ในสุวรรณสามชาดก^๕

ญ. พระโสมมาเถรี^๖ ธิดาของปุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าพิมพิสาร ในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จกรุงราชคฤห์ครั้งแรก นางเป็นอริยสาวิกาที่เป็นคฤหัสถ์ ครั้นนางบวชเจริญวิปัสสนาเป็นพระอรหันต์วันหนึ่ง ขณะที่พระเถรีนั่งทำความเพียรในที่พักกลางวัน มารใจบาปต้องการจะขัดจังหวะการอยู่สงบสันโดษ จึงเข้าไปหาพระเถรี ล้อเลียนว่า สตรีทั้งหลายมีสติปัญญาเพียง ๒ นิ้ว^๗ พระเถรีโต้ตอบให้เหตุผลว่า เป็นสตรีไม่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าใจธรรม และบรรลุลิขิตเลย^๘

^๑ วินย. ๓/๔๐/๓๐; ๓/๑๘๘/๑๑๓; ๓/๑๘๑/๑๑๔. เป็นต้น

^๒ วินย. ๓/๓๖๔/๑๕๐-๑๕๑.

^๓ วินย. ๓/๒๓๒/๑๕๓-๑๕๔.

^๔ ชา.อ. ๗/๑๖๓.

^๕ ชา.อ. ๘/๑๕๘.

^๖ พุ. เถรี. ๒๖/๔๓๗/๔๕๑.

^๗ หมายความว่า สตรีเมื่อหุงข้าวต้มแกง บอกไม่ได้ว่า มันปรุงขึ้นมีรสอย่างไร

จึงชิมดู โดยเอานิ้ว ๒ นิ้ว หยิบขึ้นชิม ที่นี้เป็นการแสดงออก

^๘ ส.ส. ๑๕/๕๒๗/๑๘๘-๑๘๐.

๑. พระวชิราเถรี^๑ เป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งพระเถรีกำลังทำความเพียรอยู่ในที่พักกลางวัน ในอันธวันวิหาร ณ เมืองสาวัตถี ถูกมารเข้าไปถามถึงพิษพันธุผู้สร้าง และโทษชะตาของสัตว์เป็นอย่างไร พระเถรีตอบว่า ไม่มีสิ่งใดเช่นนั้นในฐานะเป็นสัตว์ นอกจากเหตุปัจจัยที่เป็นสภาวะบางอย่าง เช่นเดียวกับราชรถ ที่คงเรียกอย่างนั้น เนื่องจากส่วนประกอบต่าง ๆ ของมัน มารโงบมาไม่รู้ที่จะโต้ตอบพระเถรีอย่างไร จึงต้องพ่ายแพ้อันตรายกันไป คำตอบของพระเถรีตอนนี้ พระนาคเสนเถระนำไปตอบโต้พระคำรัสของพระเจ้ามิลินทะ ในมิลินทปัญหา^๒

๒. พระปัญจทิพทายิกาเถรี^๓ สำเร็จอรหัตผลเมื่อเป็นสามเณรี อายุ ๗ ขวบ พระเถรีจะมองไปได้ทั่วทิศ โดยไม่ต้องเอื้อมศีรษะ นี่เป็นผลสืบเนื่องมาจากในอดีตชาติ พระเถรีเป็นคาบสินีท่องเที่ยวจากวัดหนึ่งไปยังอีกวัดหนึ่ง จนไปถึงโคนต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในอดีต นางนั่งลง ณ โคนต้นไม้ นั้นในคืนเดือนมืดตลอดเวลา ๗ คืน โดยประสงค์ว่า ต้นไม้นั้นจะส่องแสงรังสีโชติช่วง ความประสงค์ของนางได้รับความสำเร็จในคืนวันที่ ๘ นางตามตะเกียงห้าดวงภายใต้ต้นไม้ ด้วยบุญญาธิการนี้ หลังจากนั้นนางสิ้นชีวิตไปแล้ว นางเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ วิมานประสาธของนางเป็นที่รู้จักกันในวงการของเทพ-ดาทั้งหลายว่า "ปัญจทิพวิมานปราสาท" มีรัศมีโชติช่วงไปทั่วทิศ เรื่องของพระเถรีองค์นี้เล่าไว้เหมือนกับพระเถรีอีกองค์หนึ่ง ที่ชื่อว่า "ปัญจทิพิกา"^๔ เรื่องของพระเถรีนี้ชี้ให้เห็นถึงมนุษย์ที่มีอะไรแปลกประหลาดในปัจจุบันชาติ มิใช่จะมีขึ้นโดยหาเหตุมิได้ ความแปลกประหลาดใดที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ ด้วยอาศัยเหตุที่เคยสร้างสมไว้ในอดีตชาติที่เรียกว่า "บุพกรรม" ในวรรณคดีบาลีตอนใด กล่าวผลก่อน มักจะย้อนกล่าวสาวไปจนถึงเหตุ ถ้ากล่าวเหตุก็มักจะกล่าวเรื่อยไปจนถึงผล

๓. พระหันทิกาเถรี^๕ เป็นธิดาของปุโรหิตอาจารย์ของพระเจ้าโกศลแห่งเมืองสาวัตถี นางบวชในสำนักพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นเวลานานไม่สำเร็จอรหัตผล วันหนึ่ง นางนั่งกรรมฐานในที่พักกลางวัน ณ ภูเขาศิขณภูฏ เห็นวิธีที่เขาฝึกขังให้อยู่ในอำนาจได้ นางนำเอาวิธีเช่นนั้นมาฝึกฝนจิตใจตนให้ตกอยู่ในอำนาจ และสำเร็จอรหัตผลด้วยอุบายวิธีนี้^๖

^๑ ส.ส. ๑๕/๕๕๒-๕๕๔/๑๔๗-๑๔๘.

^๒ มิลินท. หน้า ๓๔-๔๑.

^๓ ชุ. อป. ๓๓/๑๕๕/๒๗๗-๒๗๘.

^๔ ชุ. อป. ๓๓/๑๕๕/๒๖๗.

^๕ ชุ. เถรี. ๒๖/๔๓๓/๔๔๔-๔๕๐.

ท. พระสกุลาเถรี^๑ เป็นธิดาพราหมณ์แห่งเมืองพาราณสี เกิดเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เพราะเห็นอนาถบิณฑิกเศรษฐี ถวายวัดเซตวัน ออกบวชเพราะฟังธรรมที่ภิกษุอรหันต์แสดงระงับความ ปั่นป่วนใจของนาง สำเร็จอรหัตผล เพราะนางเจริญวิปัสสนาอบรมจิต เป็นเอตทัคคะทางทิพยจักขุ^๒ เพราะในอดีตชาติ นางเห็นพระปฐมุตตรพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งให้เป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าภิกษุณี ทั้งหลายทางเป็นผู้มีตาทิพย์ นางจึงทำบุญแล้วปรารถนาเพื่อความเป็นอย่างนั้นบ้าง^๓

ข. พระสุภากัมมารธิดาเถรี^๔ เพราะฉวีวรรณของนางงามเลิศ จึงชื่อว่า "สุภา" และ เพราะนางเป็นธิดาช่างทองที่ร่ำรวยคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์ จึงชื่อว่า "กัมมารธิดา" นางฟังธรรมของ พระพุทธองค์ เป็นโสดาบันบุคคลแล้วบวชในสำนักของมหาปชาบดีโคตมีเถรี ญาติของนางพยายามแนะนำ ให้นางลาลิกขากลับออกไปครองเรือนครั้งแล้วครั้งเล่า นางกล่าวโศลก ๒๔ โศลกเกี่ยวกับอันตรายใน ชีวิตครองเรือน นางทำความเพียรทางใจได้บรรลุอรหัตผล พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระเถรีด้วยคาถา ๒ บท^๕ ท้าวสักกเทวราชพร้อมด้วยเทพดาชั้นดาวดึงส์ มหาพระเถรีแล้วกล่าวสรรเสริญด้วยคาถาอื่นอีก^๖

ค. พระสีหาเถรี^๗ เป็นธิดาของสีหเสนาบดีในเมืองเวสาลี นางได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้า แสดงแก่พระสารีบุตร เลื่อมใสออกบวชด้วยความยินดีของบิดามารดา ทำความเพียรอยู่เป็นเวลา ๗ ปี ไม่สำเร็จอรหัตผล คิดจะผูกคอตาย เอาบ่วงผูกคอ ห่อเอาปลายบ่วงข้างหนึ่งผูกกับกิ่งไม้ นางสำเร็จ อรหัตผลทันที พระเถรีผู้เป็นอรหันต์ไม่ยอมทำอัศวินบาตกรรม จึงแก้บ่วงออก ดำเนินหน้าที่ของบรรพ- ชิตต่อไป

^๑ พุ.เถรี. ๒๖/๔๔๔/๔๕๖.

^๒ อง. ปุ. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๓ พุ.เถรี. ๒๖/๔๔๔/๔๕๖; พุ. อป. ๓๓/๑๖๔/๓๔๐; อง. อ. ๑/๓๕๖.

^๔ พุ.เถรี. ๒๖/๔๗๑/๔๘๖-๔๘๘.

^๕ ข.เถรี. ๒๖/๔๗๑/๔๘๘. คือคาถาว่า "อิมี ปสฺสสฺส ฌมฺมญฺฐึ ๗เปฯ กตฺถิจฺจา อนาสวา"

^๖ พุ.เถรี. ๒๖/๔๗๑/๔๘๘. คือคาถาว่า "ตํ สกฺโก เทวสฺสฺส ๗เปฯ สุภํ กมฺมารธิตฺร"

^๗ พุ.เถรี. ๒๖/๔๔๑/๔๔๔-๔๔๕.

ค. พระอภิรูปานันทาเถรี^๑ ธิดาของเขมกศากยะในกรุงกบิลพัสดุ์ เรียกกันว่า "นันทา" แต่เนื่องจากความงามและมีเสน่ห์ดึงดูดใจของนาง จึงเรียกกันว่า "อภิรูปานันทา" เมื่อมีการสมุพรจัดขึ้นเพื่อนาง เจ้าศากยะหนุ่มทั้งหลายทะเลาะวิวาทฆ่ากันตาย เพราะต่างคนต่างจะได้เป็นเจ้าของครองความงามของนางไว้ บิดานางเห็นว่าอย่าให้พวกศากยะฉิบหาย เพราะความงามของนางเลย จึงให้นางบวช เมื่อบวชแล้ว นางก็ยังหลงใหลในรูปของตัวเอง ไม่ยอมไปเฝ้าพระพุทธองค์ เพราะเกรงพระพุทธองค์จะทรงตำหนิรูปตน แม้แต่พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีผู้อุปัชฌาย์นัดไปฟังธรรมคำสอนพระพุทธองค์ นางให้ภิกษุณีรูปอื่นนั่งแทนที่ที่นางนั่ง พระพุทธองค์ไม่ทรงยินยอม บังคับให้นางฟังด้วยตนเองจนได้ เรื่องที่เหลือเหมือนกับที่กล่าวไว้ในเรื่องพระเขมาเถรี^๒

ค. พระภูษาจาราเถรี^๓ เลิศกว่าภิกษุณีสาวีภาทั้งหลายทางชำนาญวินัย เป็นธิดาเศรษฐีในเมืองสาวัตถี ชีวิตฆราวาสของนางน่าเศร้าที่สุด^๔ นางสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักไปหมด ถึงกับคลั่งเสียสติแต่ด้วยพุทธานุภาพ นางได้บวชเป็นภิกษุณี นางกลับจากทำกรรมฐาน ล้างเท้าก่อนเข้าห้องนอนเห็นน้ำล้างเท้าไหลไปไกลบ้างไกลบ้าง นางนำมาเปรียบเทียบกับชีวิตสัตว์โลก เจริญวิปัสสนาสำเร็จอรหัตผล มีภิกษุณีมากมายเป็นลูกศิษย์ บรรดาภิกษุณีเหล่านั้นส่วนใหญ่มิชีวิตฆราวาสแทบจะเหมือนกับชีวิตพระเถรี

อริยสาวิกาที่เป็นบรรพชิตมีอีกมาก แต่มีพฤติกรรมหรือบทบาทเป็นไปตามปกติ

๒) อุบาสิกาอริยสาวิกา

ส่วนอริยสาวิกาที่เป็นคฤหัสถ์ ที่มีพฤติกรรมหรือบทบาทสำคัญนำศึกษา อย่างเช่น

ก. นางชุชชุตตรา^๕ เป็นบุคคลประเภท "ต้นคดปลายตรง" เลิศกว่าอุบาสิกาพุทธสาวิกาทั้งหลายทางเป็นผู้มีพหุสูต สามารถแสดงธรรมตามที่ตนได้ฟังมา ให้สตรี ๕๐๐ นางฟัง แล้วสำเร็จโสดาปัตติผลในคราวเดียวกัน^๖

^๑ ขุ.อป. ๓๓/๑๓๖/๓๔๑-๓๔๔.

^๒ ดูเรื่อง เขมาเถรี หน้า ๔๒-๔๓ ในเล่มนี้

^๓ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๔ ธ.อ. ๔/๑๒๑-๑๒๔.

^๕ อง. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔

^๖ ธ.อ. ๒/๔๔.

ข. นางภุชสีภรรยาของท้าวเวสสุวรรณ ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เป็นสาวิกาผู้มีศรัทธาของพระพุทธองค์ ครึ่งหนึ่งท้าวสักกเทวราชเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ณสลลาकारวิหาร เห็นพระพุทธองค์เข้ามาบัตินอยู่ จึงขอร้องนางภุชสีให้ถวายความเคารพแทนพระองค์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงออกจากสมาบัติ (สมาธิ)^๑ ตอนนี้พระพุทธโฆสะเสริมเข้ามาว่า^๒ นางภุชสี ได้บรรลุสกทาคามีผล นางมีได้โยคีกับความหรรษาในสวรรค์ นางมาสู่สถานที่บารุงพระพุทธองค์พนมมือเหนือเศียร ยิมนมัสการพระพุทธองค์ เป็นประจำ

ค. นางกาติยานี (กัจจანიก็เรียก) เป็นคหปตานีที่พระพุทธองค์ทรงประกาศว่า เป็นผู้มีศรัทธาเป็นเยี่ยม ในบรรดาคหปตานีที่มีความเลื่อมใสไม่เปลี่ยนแปลง (อเวจุปปุสทา)^๓ นางเกิดในเมืองกุรขร นางมีเพื่อนที่รักใคร่กันชื่อว่า กาฬิมารดาของพระโสณภิกษุภิกษุภิกษุภิกษุ วันหนึ่งขณะที่นางกับนางกาฬินั่งฟังธรรมอยู่ในวิหาร พวกโจรเข้าปล้นบ้านนาง บังคับสาวใช้ให้ไปตามนางกลับบ้าน, แต่นางกาติยานีปฏิเสธที่จะกลับจนกระทั่งพระเถระแสดงธรรมจบ หัวหน้าโจรที่คอยจ้องดูเหตุการณ์อยู่ที่วิหาร กลับพอใจในพฤติกรรมของนางที่มีได้ทวงแทนทรัพย์สมบัติแต่อย่างใด ต่างกับพวกคนที่หาไม่ได้ทางสุจริต ก็คิดหาทางทุจริตจิตใจหลงละโมภในทรัพย์สมบัติอย่างมาก แม้จะเอาชีวิตเข้าเสี่ยงก็ยอม ขอให้ได้สิ่งที่ต้องประสงค์มาเป็นของตัวเองเป็นพอ เมื่อคิดดังนี้ หัวหน้าโจรกลับออกคำสั่งพวกโจรให้ขโมยของเหล่านั้นกลับคืนที่เดิมให้หมด เวลาจบธรรมเทศนา นางกาติยานีเป็นโสดาบัน พวกโจรมาขอมาโทษนางในการกระทำล่วงเกินนาง นางนำพวกโจรเหล่านั้นไปหาพระเถระ พวกโจรเหล่านั้นทั้งหมดขอบวช พระเถระก็ให้บวชพวกเขาทุกคนสำเร็จอรหัตผล เรื่องนี้แสดงถึงความหนักแน่นของนาง สามารถโน้มน้าวจิตใจของโจรใจหมีพินชาติให้อ่อนลงได้ แสดงถึงนิสัยโจรสมัยนั้น กับนิสัยโจรสมัยนี้แตกต่างกันลิบลับ

^๑ ที.ม. ๑๐/๒๕๒/๓๐๔. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า "ภุชสี"

^๒ ที.อ. ๒/๔๐๓

^๓ อัง. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

ข. นางสุชาดา^๑ เป็นยอดของอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้ถึงรัตนตรัยก่อน เพราะนางได้ตั้งความปรารถนาไว้ในสมัยพระปฐมุตตรพุทธเจ้า นางเป็นธิดาของเสนานิกุมพี เจ้าของที่ดินแห่งหมู่บ้านเสนานิใกล้กับอุรุเวลาเสนานิคม นางบนบานเทพดาประจำต้นไทรใกล้กับสถานที่ที่นางถวายข้าวมธุปายาส^๒ แก่เทพดาว่า ถ้านางคลอดลูกคนแรกเป็นชาย ความประสงค์ของนางย่อมเต็มเปี่ยม เมื่อนางคลอดลูกชายนางใช้นางปทุมมาให้เตรียมสถานที่ที่จะถวาย วันที่ถาวยนั้นตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นางปทุมมาพบพระโคตมประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ คิดว่าเป็นรุกขเทวดามาในร่างของมนุษย์ เพื่อจะรับเครื่องบูชา จึงกลับไปบอกนางสุชาดาให้นำข้าวมธุปายาสใส่ภาชนะทองคำไปถวายแด่พระพุทธองค์ พระโคตมรับภักษาอาหารแล้วเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำ ทรงสร้างน้ำที่ท่าอุปคุต แล้วทรงเสวยพระกระยาหารนี้เป็นอาหารพอไป ๔๔ วันสำหรับพระองค์^๓ อาหารที่นางสุชาดาถาวยนั้นเป็นอาหารสำคัญมื้อหนึ่ง ในบรรดาอาหารสำคัญที่สุดในการถวายแด่พระพุทธองค์

^๑ อก. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔

^๒ ชา.อ. ๑/๑๐๗-๑๐๘. ไต่กล่าวถึงน้ำนมที่นำมาหุงข้าวมธุปายาสนั้น คือ ตอนแรกปล่อยแม่โคนม ๑,๐๐๐ ตัวในป่าสะเอมเครีอ ให้มันเหยือกินหน่อสะเอมเครีอแล้วกับเอาแม่โคนม ๕๐๐ ตัวให้ดื่มน้ำนมของแม่โคนมทั้ง ๑,๐๐๐ ตัว กันเอา ๒๕๐ ตัวให้ดื่มน้ำนมของแม่โคนมทั้ง ๕๐๐ ตัว กันเอา ๑๒๕ ตัวให้ดื่มน้ำนมของแม่โคนม ๒๕๐ ตัว ทำอย่างนี้จนเหลือแม่โคนม ๘ ตัวดื่มน้ำนมของแม่โคนม ๑๖ ตัว รีดเอาน้ำนมจากแม่โคนม ๘ ตัวที่แห้งและมีโอชามาเป็นเครื่องปรุงหุงข้าวมธุปายาส

^๓ ชา.อ. ๑/๑๑๐- ๑๑๑.

ง. นางธัญยานี^๑ เป็นพราหมณ์อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ ภรรยาของพราหมณ์ภาร์ทวาชโคตร ในวันมงคลวันหนึ่ง ขณะที่นางกำลังเลี้ยงอาหารเย็นแก่สามีและพวกพราหมณ์ นางปลั่งปากยกย่องพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ สามีนางโกรธคุกคามนางแล้วไปหาพระพุทธองค์จะตำหนิพระองค์ ที่ภรรยาของเขาทำให้เขาขายหน้าพวกพราหมณ์ เขาได้โต้ตอบปัญหากับพระพุทธองค์ และในที่สุดกลับใจเปลี่ยนแปลง นับถือศาสนาพุทธเป็นภิกษุแล้ว ไม่เข้าสำเร็จจอร์ทัตผล พระพุทธโฆสะกล่าวเสริมว่า^๒ นางธัญยานีเป็น โสดาบัน ทำอะไรปลั่งพลาตมกอุทานสรรเสริญพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ก่อนวันมงคลวันหนึ่ง พราหมณ์ผู้สามีขอร้องนางไม่ให้อุทานยกย่องพระรัตนตรัยในขณะที่เลี้ยงดูพวกพราหมณ์ นางปฏิเสธที่จะให้ คำมั่นสัญญาอะไร ๆ แม้ว่าพราหมณ์สามีจะโกรธ ชูจะตัดร่างกายของนางออกเป็นชิ้น ๆ ก็ตาม นางยอม รับทุกข์ทรมาน และจะร้องอุทานสักร้อยครั้งพันครั้งตามวิธีการของนาง พราหมณ์สามีจึงปล่อยนาง ขณะที่ นางกำลังเลี้ยงดูพวกพราหมณ์อยู่จริง ๆ ในวันรุ่งขึ้น นางเดินพลาตอย่างแรง ล้มลงพร้อมกับภาชนะและ ทัพพี นางเริ่มยกย่องพระรัตนตรัยเพื่อคลายความเจ็บปวด พวกพราหมณ์ได้ยินก็เอะอะ ฤษม่มขากอาหาร ออกจากปากรีบหนีไป เสียใจว่าพวกตนเสียความบริสุทธิ์แห่งความเป็นพราหมณ์ เพราะตัวแทนของคนนอก ศาสนาเขิญมาเลี้ยง สามีนางตำหนินางที่ทำให้พิธีมงคลนั้นเสียไป นางต้องรับผิดชอบ แต่ภาร์ทวาชพราหมณ์ ไม่สามารถจะทำอะไรนางได้ คิดจะทำลายสิ่งที่นางเคารพนับถือ จึงไปหาพระพุทธองค์ที่ทรงสำราญพระ อิริยาบถอยู่ในบ้านปัจจลกะปะ^๓ พุทธามปัญหาต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงแก้ปัญหานั้น จนกระทั่งภาร์ท- วาชพราหมณ์เสื่อมใสบวช และเป็นพระอรหันต์

^๑ ขา.อ. ๑/๑๑๐-๑๑๑.

^๒ ส.อ. ๑/๒๖๓-๒๖๖

^๓ ม.ม. ๑๓/๗๓๖-๗๓๗/๖๖๔-๖๖๕. ในฉบับ Pali Text Society ชื่อว่า

จ. นางสุปเปีย^๑ ชาวเมืองพาราณสี ภรรยาของนายสุปปิยะ นางยอดเยียมกว่าอุบาสิกา
 สาวิกาผู้พยาบาลภิกษุไซ้ นางเป็นต้นบัญญัติที่ทำให้พระพุทธองค์ ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุฉันเนื้อมนุษย์
 แม้เมื่อตายถวายด้วยความประสงค์ เล่ากันว่า^๒ นางสุปเปียเห็นภิกษุอาพาธแล้ว ถ้ามถึงความต้องการ
 แก่ภิกษุ ทราบว่าท่านต้องการฉันขบเนื้อ นางกลับบ้านสั่งสาวใช้ไปหาซื้อเนื้อในตลาด แต่ไม่มีเนื้อขาย
 ทั้งเมืองพาราณสี ด้วยแรงศรัทธากลับ นางกลัวพระจะอด จึงเอามัดเนื้อมันขึ้นเนื่องจากซาอ่อนแล้วให้
 สาวใช้จัดทำขบเนื้อไปถวายภิกษุไซ้รูปนั้น สามีนางกลับมาทราบเรื่องนี้ ดีใจที่ภรรยาไม่ศรัทธาหาตัวจับยาก
 จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลนิมนต์ฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น ครั้นพระพุทธองค์เสด็จไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์
 ตรัสถามหานางสุปเปียในทันทีที่พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นนางนั้น บาดแผลหาย หน้าปกปิดสนิท มีขน
 อ่อนเหมือนเดิม พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทมิให้ภิกษุฉันเนื้อมนุษย์.

ฉ. นางอุตตรานันทมารดา^๓ เป็นอริยสาวิกายอดเยียมในการเจริญธรรม (ฌายีน) นางรักษา
 ศิลอุโบสถอย่างเคร่งครัด ถึงกับว่าจ้างนางสิริมาให้ทำหน้าที่ภรรยาแทนนาง อยู่กับสามีของนางเมื่อนาง
 จะรักษาอุโบสถศีล^๔ หล่อนเป็นธิดาของปุณณสีหะ (ปุณณกะ) คนใช้ของสมณเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ เมื่อ
 ปุณณสีหะได้รับการแต่งตั้งเป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก เหตุที่เขามีทรัพย์สมบัติมากขึ้นนี้ เนื่องจากกุศลที่ได้ถวาย
 อาหารแด่พระสารีบุตรผู้ออกจากสมณบัตินี้ใหม่ ๆ เขาได้จัดทานบริจาคนแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน
 เป็นเวลา ๗ วัน ในวันที่เจ็ด เวลาจบอนุโมทนาภาดา ปุณณสีหะ ภรรยา และนางอุตตรานันทมารดา^๕
 เป็นโสดาบันบุคคล^๕ เมื่อครอบครัวของปุณณสีหะมั่งคั่งขึ้น สมณเศรษฐีนายเก่าของนางอุตตราให้กับลูกชาย
 ของตน แต่เพราะสกุลสมณเศรษฐี เป็นสกุลที่ไม่มีศาสนา ปุณณสีหะให้คำตอบว่า อุตตราธิดาของตนเป็น
 พุทธสาวิกา ต้องเอาดอกไม้ไปบูชาพระพุทธองค์ประจำวัน วันละ ๑ กหาปณะ ฝ่ายสมณเศรษฐีสัญญาที่จะ
 ให้นางเพิ่มขึ้นวันละเท่าตัว เพื่อมิให้เสียใจกัน ปุณณสีหะเศรษฐีจึงตกลง เมื่อนางอยู่บ้านสามีมิได้รักษา
 อุโบสถศีล จึงว่าจ้างนางสิริมาให้ทำหน้าที่แทน อยู่กินกับสามีนาง นางจึงมีโอกาสรักษาอุโบสถศีล นาง-
 สิริมารับอยู่ในเรือนสามีนาง สิมตัวไปว่าเป็นเจ้าของบ้าน กลับเห็นนางอุตตราเป็นคนใช้ไป ในวันสุด
 ท้ายของการถือศีลอุโบสถ ขณะที่นางอุตตรากำลังจะวายอยู่กับการตระเตรียมทานที่จะถวายแก่ภิกษุสงฆ์

^๑ อง. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๒ วินย. ๔/๔๔-๔๕/๖๔-๗๓.

^๓ อง. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๔ อง. อ. ๑/๔๘๕-๔๘๖.

^๕ ธ.อ. ๖/๑๕๘.

สามีของนางเดินคู่มากับนางสิริมา เห็นนางอุตตรากำลังทำงานหนักอยู่อย่างนั้นก็ยิ้ม โดยคิดว่า "นางโจคนี่ไม่ยินดีสมบัติของตน คิดจะบำรุงสมณะโฉนโฉนอีก" ฝ่ายนางอุตตราเมื่อเห็นสามีก็ยิ้ม เพราะคิดว่า "เป็นความโง่ของเขาที่ไม่ทำสมบัติของตนให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม" ส่วนนางสิริมาคิดว่า "ชายหนุ่มหญิงสาวกำลังยิ้มให้กัน" ลืมคิดถึงรางวัล อารมณ์ร้ายวูบขึ้น ฉวยเอาหมอน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านเทราดลงบนศีรษะและร่างกายอุตตรา แต่น้ำมันไม่ทำอันตรายแก่นางอุตตราเลย ด้วยเมตตาภาพที่นางมีต่อนางสิริมา ทำให้นางสิริมาสำนึกตัวขึ้นมาได้ ขอขมาโทษนางอุตตรา นางจึงพานางสิริมาไปเฝ้าพระพุทธองค์ เล่าเรื่องทั้งหมดให้พระองค์สดับ กราบขอร้องให้พระองค์ทรงอดโทษแก่นางสิริมา พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่นางสิริมาและนางสิริมาก็เป็นโสดาบัน^๑

ข. พระนางมัลลิกาอัคมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระราชธิดากับพระองค์เพียงองค์เดียวคือนางวชิรี^๒ เล่ากันว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงรู้สึกไม่สนพระทัยที่ได้สดับว่า ทารกนั้นเป็นหญิง แต่พระพุทธองค์ทรงกระทำให้ท้าวเธอมีพระทัยว่า บางครั้งสตรีฉลาดกว่าบุรุษ^๓ พระนางมัลลิกาเป็นสตรีคนหนึ่งที่มีความจงรักภักดีต่อพระพุทธเจ้า บันดาลให้เกิดผลในชาตินี้ และมีกิตติศัพท์ขจรไปแม้ในหมู่เทพคาเพียงครั้งเดียวเท่านั้นที่พระนางมัลลิกาได้ตั้งปัญหาขึ้นทูลถามพระพุทธองค์ว่า ทำไม สตรีบางคนไม่สวย บางคนสวย บางคนร่ำรวย บางคนยากจน พระพุทธองค์ทรงอธิบายแก่นางถึงเหตุที่สร้างไว้แตกต่างกัน^๔ ในปิยชาติกสูตรว่า^๕ พระนางมัลลิกาถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลตำว่า เพราะฤๅษีโคดมะของพระนางได้พูดว่า คนรักทั้งหลายนำความเศร้าโศกเสียใจ และความลำบากยากแค้นมาให้ พระนางตอบว่าต้องเป็นอย่างที่พระคุณเจ้าพูด แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงเชื่อ จึงทรงส่งนายนาฬิขังมะ ไปสืบความลับจากพระพุทธองค์ว่า เพราะเหตุใด พระพุทธองค์จึงตรัสดังนั้น พระนางมัลลิกาทราบความจริงเข้า จึงทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระทัยว่า "คนรักนำความเศร้าโศก และความลำบากยากแค้นมาให้" นั้นเป็นการถูกต้อง พระนางมัลลิกามีส่วนอยู่แห่งหนึ่งชื่อว่า มัลลิการาม มีศาลาอยู่ระหว่างต้นมะพลับ พระนาง

^๑ ธ.อ. ๕/๘๖; ธ.อ. ๖/๑๖๓.

^๒ ม.ม. ๑๓/๕๔๓/๕๔๔.

^๓ ส.ส. ๑๕/๓๗๗/๑๒๕.

^๔ อง. จตุกก. ๒๑/๑๙๗/๒๗๕-๒๗๙.

^๕ ม.ม. ๑๓/๕๓๕-๕๔๘/๕๔๙-๕๕๗.

กันไว้ต่างหากสำหรับการโต้ตอบกันทางศาสนาในระหว่างสมาชิกทั้งหลายแห่งลัทธิต่าง ๆ ที่เรียกว่า "สมัชชุปาสาทา"^๑ เล่ากันว่า ขณะที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกำลังเข้าเฝ้าพระพุทธองค์อยู่ คนนำข่าวเข้ากราบทูลว่า พระราชินีมีลลิกาสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสะดุ้งตกพระทัยอย่างแรง ประหนึ่งว่าพระพาหาของพระองค์ขาดหาย พระโอรสของพระองค์บิดแน่นสนิท พระองค์ประทับนั่งซิม ไม่สามารถจะตรัสอะไรได้^๒

ช. พระนางสุนนา^๓ พระกนิษฐภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เขตวันมหาวิหารกับบริวาร ๕๐๐ คน ทูลถามพระพุทธองค์ว่า สวากสองรูป มีข้อปฏิบัติเหมือนกันในศรัทธาศิลและปัญญา องค์หนึ่งถวายทาน อีกองค์หนึ่งไม่ถวาย ในสององค์นั้นแตกต่างกันอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า สวากทั้งสองนั้นเกิดในเทวโลกหรือมนุษย์โลก ผู้ที่ให้ทานจะเป็นผู้ประเสริฐกว่า ในช่วงชีวิตทางความงาม, ความสุข, เกียรติและอำนาจ ยังคงมีความแตกต่างกันในระหว่างพวกเขา แม้ในชีวิตตอนท้ายทั้งสองออกบวช แต่ความแตกต่างกันจะหยุดคงที่อยู่ในภาวะแห่งอรหัตต์^๔ ในอรรถกถาเสริมความข้อนี้เข้ามาว่า^๕ คำถามของพระนางสุนนา เป็นผลสืบเนื่องมาจากการสนทนาระหว่างเด็ก ๒ คน ที่เกิดในราชสำนักของพระเจ้าโกศล คนหนึ่งเป็นพระราชโอรส อีกคนหนึ่งเป็นลูกชายของสตรีคนใช้ ที่เลี้ยงวางเด็กทั้งสองให้นอนใกล้กันบนเตียงทั้งสอง เพียงพระราชโอรสสูงและดีกว่า ในชาติก่อนพวกเขาเคยเป็นภิกษุม่าทั้งคู่ พระราชโอรสเคยเป็นภิกษุสาราณียธรรมปุระกะ^๖ ลูกชายคนใช้เคยเป็นภิกษุภักตคคปุระกะ^๗ พระราชโอรสเห็นชีวิตในอดีตของคนทั้งสองแล้วตระหนักว่า อีกคนหนึ่งไม่เชื่อถือคำแนะนำของตน จึงได้รับทุกข์มัวหมอง แล้วกล่าวกับลูกชายคนใช้ที่นอนอยู่บนเตียงถัดไป พระนางสุนนาได้สดับการสนทนาของเด็กทั้งสอง จึงได้นำเรื่องนี้ไปทูลถามพระพุทธองค์^๘

^๑ ม.ม. ๑๓/๓๕๖-๓๖๖/๓๕๒-๓๕๑.

^๒ อัง. ปญจก. ๒๒/๔๔/๖๓-๖๔.

^๓ อัง. ปญจก. ๒๒/๓๑/๓๔-๓๖.

^๔ กัมภีร์, ข้อและหน้าเดียวกัน.

^๕ อัง. อ. ๓/๒๐-๒๑.

^๖ อัง. อ. ๓/๑๔. ให้ความหมายว่า "ผู้บำเพ็ญธรรมอันคารวะลึกถึง", สาราณียธรรม

^๗ ประการ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๓๕๐ ข้อ [๓๐]

^๘ อัง. อ. ๓/๑๔. ให้ความหมายว่า "ผู้จัดการในโรงอาหาร, ผู้แจกอาหาร"

^๙ อัง. อ. ๓/๒๐-๒๑.

ณ. พระนางสามาวดี^๑ อัครมเหสีของพระเจ้าอุเทนแห่งกรุงโกสัมพี เป็นผู้ยอดเยี่ยมในบรรดาอุบาสิกาสาวิกาของพระพุทธองค์ทางเจริญเมตตา (ออคฺ เมตตาวีหารินี) จะเห็นได้จากเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระนาง คือ เมื่อพระนางมาคันทียา อัครมเหสีองค์ที่สามของพระเจ้าอุเทน คิดประทุษร้ายพระนางสามาวดี ด้วยทรงเห็นว่า พระนางสามาวดีเป็นพุทธสาวิกา เมื่อพระนางมาคันทียาทำลายพุทธสาวิกาก็เหมือนกับได้แก้แค้นพระพุทธองค์นั่นเอง เหตุที่พระนางมาคันทียาได้ผูกอาฆาตพระพุทธองค์ เพราะเมื่อบิดามารดาของพระนางยกพระนางให้เป็นบาทบริจาริกาของพระพุทธองค์ แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยยอหิตผลของผิวเมียทั้งสอง จึงทรงแสดงธรรมให้สองผิวเมียได้สดับ โดยยกเอาพระนางขึ้นเปรียบเทียบกับหม้อที่เต็มด้วยมูตรและกรีส^๒ เมื่อพระนางได้เป็นอัครมเหสีคิดที่จะแก้แค้นโดยกรรมวิธีต่าง ๆ เช่นว่าจ้างทาสกรรมกรให้เที่ยวตามคำพระพุทธองค์ ด้วยอักโกสนวัตถุ ๑๐ ประการ^๓ จนพระอนนทเถระกราบทูลเชิญพระพุทธองค์ให้เสด็จไปเมืองอื่น แต่พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่ออริกรรมเกิดขึ้นแล้วควรให้ระงับก่อนจึงจะหลีกเลี่ยง เรื่องประเพณีนี้จะเกิดขึ้นแก่ตถาคตภายในเจ็ดวันเท่านั้น และว่าพระองค์เป็นเหมือนพญาช้างสารที่ก้าวลงสู่สมรภูมิ ไม่พรั่นพริ้งต่อลูกศรที่กระหน่ำมาจากทิศต่าง ๆ เหมือนท่าผ่น เมื่อพระพุทธองค์ไม่เสด็จหลีกเลี่ยงไปจากกรุงโกสัมพี พระนางมาคันทียา ยิ่งเพิ่มความเคียดแค้นขึ้น จึงทรงเห็นพระนางสามาวดี เป็นพุทธสาวิกานั้นเป็นปฏิปักษ์กับพระนางเหมือนกับหนามแหลมคอยตำพระเนตรอยู่เสมอ คำริที่จะกำจัดพระนางสามาวดีและสตรีบริวารพระนางเสียให้ได้ ครั้งแรก พระนางมาคันทียาใส่โทษว่า พระนางสามาวดีคิดตีตนออกห่าง จากพระเจ้าอุเทน โดยเจาะช่องที่ฝาผนังปราสาท เพื่อทอดพระเนตรดูพระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ พระนางมาคันทียานำเรื่องขึ้นกราบทูลพระเจ้าอุเทน ครั้นพระเจ้าอุเทนเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นช่องมีที่ฝาผนังปราสาทของพระนางสามาวดีจริง ๆ ตรัสถามเหตุผลแล้วรับสั่งให้สร้างหน้าต่างที่ปราสาท เล่ากันว่า หน้าต่างได้เกิดขึ้นในสมัยนั้น^๔ เมื่อพระนางมาคันทียาทรงเห็นว่าอุบายของนางไม่สำเร็จผล จึงสั่งอาให้หน้าไก่เป็นกับไก่ตายชนิดละแปดตัวมาให้พระนาง แล้วพระนางรับสั่งให้คนไข่น้ำไก่เป็นไปถวาย พระเจ้าอุเทนขณะที่ทรงเสวยน้ำจืด พระเจ้าอุเทนทรงดำริหาผู้

^๑ อญ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๒ ธ. อ. ๒/๓๔

^๓ ธ.อ. ๒/๔๖. อักโกสนวัตถุ คือ เรื่องที่นำมาสำหรับค้ำกัน ฎภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๖

ข้อ [๔๖]

^๔ พ.ธ. ๒๔/๓๓/๔๗; ธ.อ. ๒/๔๗

^๕ ธ.อ. ๒/๔๖.

ที่จะปรุกับแก้มถวายพระองค์ พระนางมาคันทิยาอยู่ใกล้ ๆ จึงกราบทูลว่า พระนางสามาวดีและบริวารมีเวลาว่างสามารถจะปรุถวายพระองค์ได้ พระราชาจึงรับสั่งให้นำไก่เป็นไปให้พระนางสามาวดีปรุกับแก้มถวาย ครั้นคนให้นำไปให้พระนางสามาวดีและบริวารปรุกับแก้มถวายตามคำสั่งพระเจ้าอุเทน ได้รับการปฏิเสธว่าพวกนางไม่สามารถจะฆ่าสัตว์ตัดชีวิตได้ คนให้นำไก่เป็นคืนไปกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระนางมาคันทิยา ซึ่งยืนดูเหตุการณ์อยู่ ณ ที่นั้น กราบทูลว่า ขอพระองค์จงรับสั่งให้สตรีเหล่านั้นเอาไก่เหล่านั้นไปจัดภัตตาหารถวายพระมหาสมณโคดม กับพระภิกษุสงฆ์ พระราชาทรงรับสั่งดังนั้น ครั้นคนให้นำไก่เป็นออกไปจากที่นั่นแล้ว พระนางมาคันทิยาสั่งให้เปลี่ยนเอาไก่ตายไปให้พระนางสามาวดี และบริวารจัดภัตตาหารถวายพระภิกษุสงฆ์ ปรากฏว่าพระนางสามาวดีและบริวารยินดีปฏิบัติตามคำสั่งของพระเจ้าอุเทน พระนางมาคันทิยาได้โอกาสจึงกราบทูลพระเจ้าอุเทนให้ทรงพิจารณาถึงพฤติกรรมของพระนางสามาวดี พระเจ้าอุเทนทรงออกฉันทะให้ พระนางมาคันทิยาไม่วายพยายาม รับสั่งให้อานาปุเห่าที่ถอนเขี้ยวแล้วมาให้พระนางหนึ่งตัว เล่ากันว่า พระเจ้าอุเทนมีพระอัครมเหสี ๓ พระองค์ คือ พระนางสามาวดี พระนางवासลหัตตา และพระนางมาคันทิยา พระองค์เสด็จไปประทับที่ปราสาทของพระมเหสีทั้งสามนั้นองค์ละ ๒ วัน พร้อมกับทรงนำเอาพิณหัสติกันต์^๑ไปับพระองค์ทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้ พระนางมาคันทิยา จึงทูลถามพระเจ้าอุเทนว่า วันนี้พระองค์จะเสด็จไปประทับ ณ ตำหนักของพระอัครมเหสีพระองค์ใด ครั้นได้ทราบว่า พระราชาจะเสด็จไปประทับยังปราสาทของพระนางสามาวดี พระนางทูลทัดทานว่า หม่อมฉันมีมิตรฝืนร้าย อันตรายอาจจะถึงแก่พระชนมชีพของพระองค์ก็เป็นได้ เมื่อทรงเห็นว่าพระราชาไม่ทรงฟังคำทัดทาน พระนางจึงลอบเอางูใส่ไว้ในรางพิณหัสติกันต์ แล้วปิดไว้ด้วยกลุ่มดอกไม้ แล้วพระนางขอตามเสด็จไปด้วย ครั้นพระราชาเสด็จไปตำหนักพระนางสามาวดี ทรงวางพิณหัสติกันต์ไว้ข้างพระเชนย พอลับพระเนตรพระราชา พระนางสามาวดีและบริวาร พระนางมาคันทิยาทรงดึงกลุ่มดอกไม้ออกจากรางพิณ งูเห่าที่ออกอาหารอยู่ในรางพิณนั้นเลื้อยออกมาแผ่พังพานอยู่กลางตำหนัก พระนางมาคันทิยาทรงแสดงอาการตกพระทัยยิ่ง ทรงบริภาษพระนางสามาวดีและพระเจ้าอุเทนว่าเป็นคนไม่มีวาสนา มีพระมเหสีก็เป็นคนนอกใจ คิดจะปลงพระชนม์อยู่เสมอหวังที่จะได้เป็นใหญ่ในกรุงโกสัมพีแต่ผู้เดียว พระเจ้าอุเทนทรงเชื่อพระนางมาคันทิยา จะสำเร็จโทษพระนางสามาวดีและบริวารให้หมดสิ้นไป รับสั่งให้พระนางสามาวดียืนเรียงเป็นแถวเดียวกันกับบริวารทั้ง ๕๐๐ พระองค์ทรงโก่งธนูที่มีกำลังโก่งด้วยเรียวแรงบุรุษพันคน ทรงพาดลูกศร เล็งร่างพระนางสามาวดีเป็น

^๑ ธ.อ. ๒/๔๔; คำบาลีว่า "หตุถิกันตฺวิณ" แปลว่า "พิณที่ตีแล้วทำให้ข้างรักใคร่" แต่มักแปลกันทับศัพท์ว่า "พิณหัสติกันต์"

เป้าหมาย พระนางสามาวดีให้โอราบทแก่สตรีบริวารให้แม่เมตตาไปยังพระราชชา พระนางมาคันธียา และตนเองให้เท่า ๆ กัน อย่าให้มีความลำเอียงแต่อย่างใด เมื่อพระเจ้าอุเทนปล่อยลูกศรไป ลูกศร ประหนึ่งย้อนกลับประหารดวงหทัยของพระองค์ พระเจ้าอุเทนทรงตกพระทัยยิ่งนัก ขอให้พระนางสามาวดี เป็นที่พึ่งของพระองค์ ทรงพระราชทานพรให้พระนางสามาวดีทรงเลือกเอา พระนางเลือกเอาการ นิมนต์พระพุทธรองค์เสด็จมายังพระราชวังประจำทุกวัน แต่พระพุทธรองค์รับสั่งให้พระอานนทเถระไปแทน พระนางสามาวดีและบริวารได้ถวายภัตตาหารแก่พระอานนท และฟังธรรมทุกวัน วันหนึ่ง สตรีเหล่านั้น เอาผ้า ๕๐๐ ผืนที่พระราชทานแก่พวกนาง ถวายแก่พระอานนททั้งหมด ตอนแรกพระราชาทรงกริ้วมาก แต่เมื่อพระอานนททูลอธิบายให้พระราชาสดับว่า ไม่มีอะไรเสียหาย เพราะนำไปถวายภิกษุที่มีจีวรเก่า คร่ำคร่าและภิกษุเหล่านั้นก็ได้ถวายจีวรเก่าของตนให้แก่ภิกษุที่มีจีวรเก่ากว่า ภิกษุที่มีจีวรเก่ากว่านั้นจะ ได้ทำเป็นผ้าเช็ดเท้า ในที่สุดนำเอาจีวรที่เช็ดเท้าไม่ได้ไปดำปนกับดินเหนียวโขกฝานึงกุฎีได้อีก พระราชาทรงเลื่อมใส จึงทรงถวายเพิ่มอีก ๕๐๐ ผืนด้วยพระองค์เอง^๑ ในที่สุด แผนการของนางมาคัน- ธิยา สำเร็จ โดยที่พระนางสามาวดี และบริวารถูกเผาสิ้นชีวิตในปราสาทของพระนางเอง ขณะที่พระ- เจ้าอุเทนเสด็จประทับอยู่ในพระราชอุทยาน เมื่อพระองค์เสด็จกลับพบว่า สตรีเหล่านั้นถูกไฟครอกสิ้น ชีวิตหมดแล้ว เมื่อภิกษุทูลถามพระพุทธรองค์ถึงภพที่สตรีเหล่านั้นไปเกิด พระพุทธรองค์ตรัสว่า สตรีเหล่านั้ นบางพวกบรรลุมผลที่หนึ่ง^๒ บางพวกบรรลุมผลที่สอง^๓ บางพวกบรรลุมผลที่สาม^๔ คงจะไม่ไร้สวรรค์อันเป็น ภพที่จะไปบังเกิด เล่ากันว่า^๕ ในอดีตชาติ พระนางสามาวดีกับบริวารเป็นสนมของพระเจ้าพาราณสี วันหนึ่ง สตรีเหล่านั้นไปอาบน้ำกับพระเจ้าแผ่นดิน เลิกอาบน้ำแล้วรู้สึกเย็น จุดไฟที่กองหญ้าใกล้ ๆ เมื่อ หญ้าถูกไฟไหม้ยุบลง ร่างของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่นั่งเข้าสมาธิอยู่ในกองหญ้านั้น ปรากฏแก่ตาพวกนาง

^๑ ธ.อ. ๒/๕๓.

^๒ หมายถึง "โสดาปัตติผล"

^๓ หมายถึง "สกทาคามีผล"

^๔ หมายถึง "อนาคามีผล"

^๕ ธ.อ. ๒/๕๖-๕๗.

พวกนางจึงท้าวทักแล้วว่าพระราชาก็ทำโทษ เพราะทำร้ายร่างกายพระบิณฑุเจ้าประจำราชสำนักให้ถึงแก่ชีวิต เพื่อลอบรอกแห่งอาชญากรรมนั้น พวกนางต่างก็ทหาญกึ่งไม้สุมเพิ่มเข้ารอบร่างพระบิณฑุเจ้า ทาน้ำมันมาเทลงในกองทัญญาแล้วจุดไฟ ในตอนแรกไม่มีเจตนา แต่เพราะกลัวจึงเจตนาในตอนหลัง เล่ากันว่า^๑ พระบิณฑุเจ้ากำลังเข้าสมบัติอะไร ๆ จะทำอันตรายท่านไม่ได้ แต่การกระทำของพวกนางนำเอาผลกรรมมาสู่พระนางสามาวดีและบริวาร ในปัจจุบันชาตินี้^๒ พระเจ้าอุเทนทรงสลดพระทัยอย่างยิ่ง แต่ทรงทำที่ว่า ดีพระทัยที่พระนางสามาวดีสิ้นพระชนม์ จนพระนางมาคืนทิยาทรงเชื่อสนิทใจ ทูลสารภาพการกระทำนั้นออกมาว่า พระนางให้อาเภาน้ำมันชุบผ้าพันเสาปราสาท แล้วชิงพระนางสามาวดีกับบริวารไว้ข้างใน พระเจ้าอุเทนตรัสว่า จะปูนบำเหน็จและรางวัลให้วงศ์ศานตภาณูติของพระนาง คนที่ไม่ใช่ญาติของพระนางก็ติดสินบนให้บอกญาติ เพราะโลกในรางวัล ในที่สุดพระเจ้าอุเทนรับสั่งให้ประหารชีวิตญาติพระนางทั้งหมด ส่วนพระนางนั้นพระเจ้าอุเทนรับสั่งให้เสียนพระมิ่งสาทนต์น้ำมันให้พระนางเสวย จนสิ้นพระชนม์อย่างทรมาณ^๓

^๑ ธ.อ. ๒/๕๗

^๒ ธ.อ. ๒/๕๗. เรื่องพระนางสามาวดี กล่าวไว้ในลำดับเรื่องพระเจ้าอุเทน รายละเอียดเพิ่มเติมจาก "อัมมปทัญญูกถา"

^๓ ตอนที่ให้ผู้ทำผิดสารภาพ และสำเร็จโทษพระนางมาคืนทิยา^๓ มีแนวความคิดคล้ายกับที่ท้าวพิไชยพิชฌุกรรับสั่งให้สำเร็จโทษพระวิมาดา (พระมารดาเลี้ยง) เพราะเป็นเจ้าก็เจ้าการให้ทหารฆ่าพระเพื่อนพระแพง ในลิลิตพระลอ หน้า ๑๓๗-๑๓๘. ความว่า "...อภีทำฉันชนมิโกรธ ว่าข่านักโทษทั้งหลาย ตายตามกันหน้าใจ แต่ผู้ใดกล้าสามารถ อาจลาสามาล้างเขา ให้มาเอารางวัล ผู้ใดอันแกลัวหาญจะบำนาญยิ่งรู้หลัก เราจะให้ศักดิ์เป็นขุน ปุนเป็นหมื่นเป็นพัน เขาก็หากันมาบมิข่า มาถ้วนหน้าบหลอได้ อภีให้เอาเชือกสรวมคอ ปอลับรัดมัดศอก แล้วเอาหอกร้อยขา ตราชื่อถ้วนทุกคน ก็ให้พันกลพันหยวก คาบจวกกลิ้งเกลือกตาย ส่วนหมื่นนายนั้นไว้ อภีให้ต้มให้คลอก แต่คนย่ำคอกไล่ให้แล้ไขแม่ตัวเจ้าหล้า อภีให้ฆ่าให้ลำบาก..." เข้าใจว่า ผู้เขียนลิลิตพระลอกได้แนวความคิดไปจากวรรณคดีบาลี (ผู้เขียน)

ญ. นางวิสาขา^๑ ยอดเยี่ยมกว่าอุบลิกาอริยสวริกาของพระพุทธองค์ในทางถวายนทาน (ทายิกานัน ออคฺ) นางเกิดในเมืองภัททิยะ แคว้นอังคะ เป็นโสตาบันบุคคตตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ นางติดตามธนญชัยเศรษฐีผู้บิดาไปอยู่เมืองสาเกต นางสามารถกลับใจพ้อผัว ซึ่งนับถือพวกนิครนถ์ (ศาสนาเซน) ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา พร ๘ ประการ^๒ ที่นางทูลขอพระพุทธองค์ ที่บรรดาพุทธศาสนิกชนชาวไทยในปัจจุบัน นิยมถือปฏิบัติกันทั่วคือ ข้อที่นางทูลขอถวายนทานน้ำฝน (วสุสวาลิกสาฎก) ส่วน ๖ ข้อนอกนี้ (เว้นข้อสุดท้าย คือถวายนทานน้ำแก่ภิกษุทั้งหลาย เพราะปัจจุบันไม่มีภิกษุ) แม้จะไม่ถือปฏิบัติกันทั่วไป แต่ทายกทายิกาในอารามต่าง ๆ ยังถือปฏิบัติกัน โดยถือว่าเป็นประเพณีอันดีงาม นางวิสาขาเคยนำผ้าเช็ดหน้าถวายแด่พระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าทรงรับในฐานะเป็นทานพิเศษ^๓ อีกครั้งหนึ่ง นางวิสาขานำเอาหมอนน้ำ ไม้กวาด และที่เช็ดเท้าทำด้วยดินเผาไปถวายแด่พระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงรับแต่หมอนน้ำ กับไม้กวาด แต่ไม่ทรงรับที่เช็ดเท้าทำด้วยดินเผา^๔ นางวิสาขามีลูกหลาน เหลน โหลนมากมาย เดินร่วมกับลูกหลานเหล่านี้ มองไม่ออกเลยว่า นางวิสาขาเป็นแม่ ย่า ยาย มองนางไปในฐานะเป็นที่ เพราะนางประกอบด้วยลักษณะเบญจกัลยาณี ๕ ประการ^๕

พฤติกรรมหรือบทบาทในฐานะเป็นอริยสวาริกานั้น บางอย่างสำเร็จมาจากกรรมเก่า บางอย่าง เป็นพฤติกรรมที่สตรีเหล่านี้ได้สร้างขึ้นในปัจจุบันชาตินี้ เป็นที่น่าสังเกตอยู่ว่า วรรณคดีบาลีก้าวอย่างมีเหตุผล แม้เหตุผลนั้นจะเป็นอดีตชาติหรือบุพกรรมก็ตาม แต่ไม่ทิ้งหลักเหตุผล

^๑ อญ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๒ วินย. ๕/๑๕๓/๒๑๐. พร ๘ ประการ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๐ ข้อ [๓๔]

^๓ วินย. ๕/๑๕๔/๒๑๗.

^๔ วินย. ๗/๑๒๖/๕๐-๕๑

^๕ ธ.อ. ๓/๓๗; เบญจกัลยาณี ๕ ประการ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๖ ข้อ [๒๒]

๗. สตรีในฐานะเป็นเอตทัคคะในพุทธศาสนา

คำว่า "เอตทัคคะ" หมายความว่าตามรูปของคำว่า "นั่นเลิศ" ในสำนวนภาษาบาลีมักมากู้กับคำว่า "ยทิท" อย่างในประโยคที่ว่า "เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อุตฺตกาเรณฺ ยทิท" ราหุ อสุรินฺโท เอตทคฺคํ ภิกฺขเว กามโกคฺคินฺ ยทิท ราชา มนุสฺสาตา เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อาชิปเตยฺยานํ ยทิท มาโร ปาณิมา"^๑ เป็นต้น นักปราชญ์ทางภาษาบาลีของไทยสมัยโบราณนิยมแปลเติมคำว่า "ชนธัญจก" เข้ามา เพื่อรักษา ลิงค์ วจนะ วิภคติ ทางไวยากรณ์ของภาษาไว้ มิให้คลาดเคลื่อน เพราะท่านเคารพภาษาบาลีว่า เป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ ไม่ยอมแปลตัดคำออก เพื่อให้ได้ความหมายในภาษาอีกภาษาหนึ่ง ในประโยคนี้จึงนิยมแปลกันว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชนธัญจก"^๒ นี้ใด คืออสุรินทรราหู ชนธัญจกนี้นั้นเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายผู้มีอัฐภาพ (ใหญ่), ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชนธัญจกนี้ใด คือพระเจ้านันทชาติ ชนธัญจกนี้นั้นเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายผู้เสวยกาม, ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชนธัญจกนี้ใด คือมารผู้มีบาป ชนธัญจกนี้นั้นเลิศกว่าผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย" แต่ปัจจุบันนี้ ไม่คิดถึงคำว่า "เอตท"^๓ และ "ยท"^๔ นั้นว่าจะจะเป็นลึงค์อะไร ถือเสียว่าเป็น "ลึงค์วิปลาส" แปลเป็นนิยมานิยมสรรพนามของคำนามที่ตนเข้าไปชี้ความแน่นอนและไม่แน่นอนเลยทีเดียว และยังแปลตัดประโยค ย, ต ให้เป็นสังกรประโยคในภาษาไทย ไม่ใช้คำ "นั่น" และ "ใด" เข้ามาเลยและยังมุ่งถึงสิ่งที่นำมาเปรียบ (อุปมา) มีภาวะเป็นอย่างนั้นกับสิ่งที่ควรเปรียบ (อุปไมย) เลิศกว่าสิ่งที่นำมาเปรียบในด้านนั้นด้านนี้แล้ว นักศึกษาเลยถือเอาความว่า "เลิศกว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้" ไปทีเดียว ผู้ที่บัญญัติศัพท์หรือนำคำภาษาบาลีมาใช้ในความหมายของภาษาไทย ตีความหมายของคำว่า "เอตทัคคะ" แล้วให้ความหมายในภาษาไทยว่า "ผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่งเป็นพิเศษ เช่นเป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึก หมายความว่า

^๑ อง. จตุกก. ๒๑/๑๔/๒๖

^๒ คำนี้แปลว่า "หมวดห้าแห่งชนธ" โบราณจารย์ถือว่า "เป็นความหมายของสัตว์โลกทั้งหมด เพราะสัตว์โลกมีชนธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ"

^{๓-๔} การแยกศัพท์แบบนี้ ผู้เขียนพอใจตามหลักสนธิภาษาสันสกฤตมากกว่าที่จะแยกตามหลักสนธิภาษาบาลีว่า "เอต" และ "ย" แล้วแปลงนึกคิดเป็น "ท" เมื่อสนธิกับคำหลังที่ขึ้นต้นด้วยสระ

ว่ายอดเยี่ยมทางแสดงธรรมเป็นพิเศษ"^๑ เข้ากับความหมายของภาษาบาลีเป็นอย่างดี อย่างในประโยคที่ยกมาข้างต้นนี้ เมื่อจะแปลให้ถูกตามความมุ่งหมายในภาษาบาลี น่าจะแปลว่า "อสุรินทราหู เลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายในทางมีร่างกายใหญ่ พระเจ้ามันธาตุเลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในทางเสวยกามสุข มารใจบาปเลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในทางเป็นผู้ยิ่งใหญ่"^๒ สตรีที่เป็นเอตทัคคะนั้นหมายความว่ายอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่งเป็นพิเศษ ในที่นี้จะกล่าวเป็นสองพวกคือ ภิกษุณี กับ อุบาสิกา

๑) ภิกษุณีเอตทัคคะ สตรีที่บวชในพระพุทธศาสนา หลายท่านที่เป็นเอตทัคคะ เช่น

ก. พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นภิกษุณีองค์แรกในพระพุทธศาสนา เลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางรัตตัญญู (รัตตัญญู = รู้ราตรีนาน, มีประสบการณ์มาก)^๓

ข. พระเขมาเถรี สำเร็จอรหัตผลทั้ง ๆ ที่ยังครองเพศเป็นฆราวาส^๔ ได้รับการแต่งตั้งเป็นอัครสาวิกาฝ่ายขวา เลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางมีปัญญามาก^๕

ค. พระอุบลวรรณาเถรีตามประทีปกวาดโรงอุโบสถ ที่อนิมิตในเปลวประทีป แลดูบ่อย ๆ ยังฉนวนมีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ให้เกิด บรรลอรหัตผล เป็นผู้ชำนาญที่อบรมมาในการแผลงฤทธิ์ ในวันที่พระพุทธองค์จะทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ พระเถรีบรรลือสีหนาทจะกระทำแทน แต่มิได้รับพุทธอนุญาต พระพุทธองค์ทรงทำเรื่องนี้ให้เป็นเหตุ เมื่อประทับอยู่ในเขตวันมหาวิหาร^๖ ทรงแต่งตั้งพระเถรีในตำแหน่งอัครสาวิกาฝ่ายซ้ายและเลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางเป็นผู้มีฤทธิ์มาก^๗

^๑ราช... , พจนานุกรม... , เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๔๔.

^๒ อง. จตุกก. ๒๑/๑๕/๒๒.

^๓ อง. เอกก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๔ อง. อ. ๑/๓๗๒-๓๗๓.

^๕ อง. เอกก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๖ อง. อ. ๑/๓๘๔-๓๘๕.

^๗ อง. เอกก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

ข. พระภูษาจารย์เถรี ศึกษาพระพุทธพจน์จนชำนาญในวินัยปิฎก^๑ จึงเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางเป็นผู้ทรงจำวินัย^๒

ง. พระธรรมทินนาเถรี สามารถตอบปัญหาวิสาขบูชาสก สามีก่าของพระเถรีเอง ปัญหาและคำตอบปรากฏอยู่ในจุฬาทลลสูตร^๓ เมื่อวิสาขบูชาสกนำเรื่องราวทั้งหมดขึ้นกราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงรับรองว่า ถ้าวิสาขบูชาสกมาทูลถามพระองค์ พระองค์ก็จะทรงตอบอย่างนั้น^๔ ทรงปรารภเรื่องนี้ จึงทรงแต่งตั้งพระเถรีในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางเป็นพระธรรมกถึก^๕

จ. พระนันทาเถรี เป็นผู้เอภาาระธุระในระหว่างเพื่อนภิกษุณีทั้งหลายที่ยินดีในฉาน^๖ จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางเพ่งฉาน^๗

ฉ. พระโสณยาเถรี บวชเมื่ออายุมากแล้ว ปรารภความเพียรอย่างแรงกล้า จนบรรลอรหัตผล^๘ จึงได้รับแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางปรารภความเพียร^๙

ช. พระสกุลาเถรี มีความชำนาญในการเล็งทิพยจักขุ^{๑๐} พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องพระเถรีว่าเลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายทางเล็งทิพยจักขุ^{๑๑}

^๑ อง. อ. ๑/๓๘๘.

^๒ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๓ ม.ญ. ๑๒/๕๐๕-๕๑๓/๕๔๗-๕๕๕.

^๔ อง. อ. ๑/๓๘๕.

^๕ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๖ อง. อ. ๑/๓๘๕.

^๗ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๘ อง. อ. ๑/๓๘๖.

^๙ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^{๑๐} อง. อ. ๑/๓๘๗.

^{๑๑} อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

ข. พระภัททาภุณฑลาเถรี เป็นต้นเรื่องให้มีการสนทนากันขึ้นในระหว่างบริษัท ๔^๑ ว่า พระเถรีทั้งคาถา ๔ บาท ๓๖ พยางค์เท่านั้น สามารถที่จะบรรลอรหัตผลได้ พระพุทธองค์ทรงปรารภ เรื่องนี้เป็นเหตุ^๒ จึงทรงแต่งตั้งพระเถรีไว้ในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุณีหรือสาวิกาทั้งหลายในทางตรัสรู้ เร็วพลัน (ชิปปาภิกษุญา)^๓

ฌ. พระภัททกัจจนาเถรี หรือพระภัททกัจจนาเถรี ก็อพระราหุลมารดาเถรีนั่นเอง^๔ ครั้นบรรลอรหัตผลแล้วมีความชำนาญในอภิญญาทั้งหลาย นั่งบนอาสนะเดียวสามารถระลึกคราวเดียว ได้ถึงหนึ่งอสงไขยกับแสนกัลป์ได้^๕ เมื่อกิติคุณอันนี้แพร่สะพัดไป พระพุทธองค์จึงทรงแต่งตั้งไว้ใน ตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุณีหรือสาวิกาทั้งหลายในทางมิมหาภิญญา (รู้ได้มากมาย)^๖

ญ. พระกิสาโคตมีเถรี เป็นผู้ปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ในการใช้สอยบริวาร กล่าวคือครองจีวร เสราหมอง ๓ อย่าง^๗ พระพุทธองค์ทรงเห็นความมกน้อยของพระเถรี^๘ จึงทรงยกย่องว่าเลิศกว่า ภิกษุณีหรือสาวิกาทั้งหลายในทางครองจีวรเสราหมอง^๙

^๑ บริษัท ๔ คือ ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา.

^๒ อง. อ. ๑/๔๐๔.

^๓ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๔ อง. อ. ๑/๔๐๖-๔๐๗.

^๕ อง. อ. ๑/๔๐๗.

^๖ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๗ อง. อ. ๑/๓๕๖. จีวรเสราหมอง ๓ อย่าง คือ ๑) วัตถุลลข = ผ้าเสราหมอง คือ ได้มาจากป่าช้า ๒) สุตตลลข = ด้ายที่เย็บเสราหมอง คือ ได้จากคนที่เขาให้ โดยมีต้องออกปากขอ และ ๓) รัฏษณกลลข = เครื่องย้อมเสราหมอง ได้แก่น้ำย้อมที่ได้จากเปลือกไม้แท้ มีใช้สีในท้องตลาด

^๘ อง. อ. ๑/๔๑๐.

^๙ อง. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

ฎ. พระสังคาลมมารดาเถรี พึงธรรมเทศนาของพระพุทธองค์แล้วได้ลัทธินทรีย์อย่างยิ่ง^๑ พระพุทธองค์ทรงทราบว่าพระเถรี ตัดแน่นในการกำหนดด้วยศรัทธาอย่างเดี่ยว จึงทรงแสดงธรรมที่เหมาะสมเจาะกับอุปนิสัยของพระเถรี ครั้นพระเถรีกำหนดลักษณะศรัทธาก็บรรลุอรหัตผล^๒ พระเถรีจึงเลิศกว่าภิกษุณีอริยสาวิกาทั้งหลายในทางบรรลุคุณวิเศษด้วยศรัทธา (สทุธาธิมุตตาน^๓)^๓

๒) อุบาสิกาเอศทัคคะ สตรีที่เป็นคหปตานี ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลาย คือ

ก. นางสุชาคา ธิดาของเสนานิกุมพี เจ้าของที่ดิน นางเป็นมารดาของพระยัสเถระ นางพึงธรรมครั้งแรกของพระพุทธองค์บรรลุโสดาปัตติผลพร้อมกับภรรยาเก่าของพระยัสเถระ เป็นสตรีที่ถึงสรณะ ๓ เป็นคนแรกกับสะภี^๔ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องว่าเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายในทางได้ถึงสรณะก่อน (ปฐม สรณ คจณติน^๕)^๔

ข. นางวิสาขามีการมารดา ให้คนนำอำมิส (ภัตตาหาร) ไปถวายภิกษุสงฆ์ในตอนเช้าถึงเที่ยง ครั้นตอนเย็นให้คนถือเภสัช และน้ำปานะ ๘ อย่าง^๖ ไปถวายภิกษุสงฆ์แล้วพึงธรรมเทศนา^๗ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแต่งตั้งไว้ในฐานะเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายในทางถวายทาน^๘

^๑ ลัทธินทรีย์ คือ มีความเชื่ออย่างแน่นแฟ้นอย่างเดียวกับบรรลุคุณวิเศษได้

^๒ องฺ. อ. ๑/๔๑๑.

^๓ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๐/๓๓.

^๔ องฺ. อ. ๑/๔๓๕.

^๕ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔

^๖ วินย. ๕/๘๖/๑๒๓. น้ำปานะ ๘ อย่าง หรือที่เรียกกันว่า "อัฐปาน" คือ น้ำดื่ม ๘ ชนิด

ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๖๒ ข้อ [๔๒]

^๗ องฺ. อ. ๑/๔๕๐-๔๕๑.

^๘ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

ค. นางขุชชุตตราอุบาลิกา และพระนางสามาวดี อัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน สตรี ทั้งสองท่านนี้มีเรื่องเกิดขึ้นในระหว่างบริษัท ๔ ว่า นางขุชชุตตราอยู่ในภาวะของมาตุคาม (สตรี) สามารถแสดงธรรมให้สตรี ๕๐๐ นาง มีพระนางสามาวดีเป็นประมุขฟังแล้วได้สำเร็จโสดาปัตติผล ฝ่ายพระนางสามาวดีทรงแม่เมตตาป้องกันลูกศรที่พระเจ้าอุเทนทรงกริ้วแล่งประหารพระนางกับบริวาร ได้อย่างน่าอัศจรรย์ ประชาชนกล่าวกิติคุณของพระนางในทำนองนั้น^๑ พระพุทธองค์จึงทรงยกย่อง นางขุชชุตตราในฐานะ เลิศกว่าอุบาลิกาสาวิกาทั้งหลายในทางพหุสุต^๒ และทรงยกย่องพระนางสามาวดีไว้ในฐานะ เลิศกว่าอุบาลิกาสาวิกาทั้งหลาย ในทางเจริญเมตตา (เมตตาวิหาริน)^๓

ข. นางอุตตราอันทมารดา ถูกนางสิริมาเอาหมอน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านเทราครตนาง แต่นางมิได้รับอันตรายจากน้ำมันนั้น เพราะนางเพ่งถึงคุณงามความดีของนางสิริมาที่มีต่อนาง^๔ พระพุทธองค์ทรงยกย่องในฐานะ เลิศกว่าอุบาลิกาสาวิกาทั้งหลาย ในทางเพ่งจาม (จายิน)^๕

ง. นางสุปปวาสาพบพระพุทธองค์ครั้งแรกพึงธรรม สำเร็จโสดาปัตติผล หลังจากคลอด พระสีวลีเถระแล้ว นางถวายทานมีรสอันเลิศต่าง ๆ แก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข^๖ พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาว่า อริยสาวิกาดวยโภชนะ เท่ากับถวายฐานะทั้ง ๕ ประการ^๗ แล้ว ทรงยกย่องไว้ในฐานะ เลิศกว่าอุบาลิกาสาวิกาทั้งหลายในทางถวายของอันประณีต^๘

จ. นางสุปปิยาเห็นภิกษุอาพาธต้องการฉันขุบเนื้อ ให้คนใช้ไปหาซื้อเนื้อในตลาดไม่ได้มา นางจึงเดือนเนื้อขาของตนให้คนใช้จัดขุบเนื้อถวายภิกษุอาพาธ^๙ พระพุทธองค์ทรงปรารภเรื่องนี้เป็น

^๑ องฺ. อ. ๑/๔๘๐-๔๘๑.

^๒ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๓ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๔ องฺ. อ. ๑/๔๘๗-๔๘๘.

^๕ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๖ องฺ. อ. ๑/๔๘๘.

^๗ องฺ. อ. ๑/๔๘๘. ฐานะ ๕ ประการ ดูภาคผนวกในเล่มนี้ หน้า ๒๔๔ ข้อ [๒๗]

^๘ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๙ องฺ. อ. ๑/๔๘๐-๔๘๑.

เหตุจึงทรงยกย่องนางไว้ในฐานะ เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายในทางบำรุงรักษาอาพาธ (ศิลา
ปฐฐานัน)^๑

ฉ. นางกาติยานีกำลังฟังธรรมเทศนาของพระโสมกฐิกัณเฑระอยู่ สาวใช้มาบอกว่า
โจรเข้าปล้นบ้านนาง นางมีจิตใจมั่นคงในการฟังธรรมเทศนา ไม่สะทกสะท้านตื่นตกใจแต่อย่างใด
หัวหน้าโจรคอยสังเกตการณ์อยู่ที่คิดว่า เราทำคนเช่นนี้ให้ได้รับทุกข์ไม่ได้ ความทุกข์นั้นจะตกถึงตัว
เราเอง จึงขอมาโทษนาง นางให้หัวหน้าโจรกับสมุนโจรทั้งหมดบวชกับพระเถระ และสำเร็จ
อรหัตผลทั้งหมด^๒ นางจึงได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายในทาง
มีความเลื่อมใสไม่ย่อมนั่น (อเวจฺจบุปฺสนานัน)^๓

ช. นางกาฬิอุบาสิกาชาวกรุงศรีวิชัย เมื่อมีครรภ์แก่ คิดว่าจะกลับไปคลอดที่เรือนของ
พ่อแม่ตน คิดว่าที่จะคลอดในเรือนของผู้อื่น ครั้นกลับไปเมืองตนเองแล้ว ในตอนกลางคืนได้ยิน
สาตาศิรยักษกับเหมวัตยักษยืนอยู่ในอากาศเหนือเรือนของตน กล่าวพรรณนาคุณของพระรัตนตรัย เกิด
ความเลื่อมใส เพราะได้ยินกิติคุณเช่นนั้น ยังไม่ทันได้เห็นพระพุทธองค์ก็บรรลุโสดาปัตติผล^๔ จึง
ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายในทางเลื่อมใสเพราะได้ยินได้
ฟัง (อนุสฺสวบุปฺสนานัน)^๕

ซ. นางนกุลมารดาหปตานิยอตเยี่ยมกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายในทาง เป็นผู้คุ้นเคย
กับพระพุทธองค์ (วิสุตาสิกานัน)^๖

ประวัติความเป็นมาของพระเถรีที่เป็นเอตทัคคะปรากฏอยู่ในมโนรถปุรณิรรถกถาอังกฤษ
ตรีภายเล่ม ๑^๗ และประวัติความเป็นมาพร้อมทั้งบุพกรรมที่ได้รับเอตทัคคะของอุบาสิกา ก็ปรากฏ

^๑ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๒ องฺ. อ. ๑/๔๔๑-๔๔๓.

^๓ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔

^๔ องฺ. อ. ๑/๔๔๔.

^๕ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๖ องฺ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๗ หน้า ๓๖๕-๔๑๑.

อยู่ในคัมภีร์เดียวกัน^๑ คัมภีร์นั้น แสดงให้เห็นว่า กว่าสตรีเหล่านั้นจะได้รับเอตทัคคะในปัจฉิมชาตินี้ ต้องสร้างสมอบรมมามีใช้น้อย ทั้งในด้านกายภาพ และปรีชาสามารถไม่หย่อนไปกว่าพวกบุรุษอบรม สิ่งสมมาเหมือนกัน ดังนั้นรุกขเทวดาไม่เห็นความแตกต่างระหว่างบุรุษกับสตรีในด้านกำลังกายและ กำลังความคิด จึงกล่าวยกย่องนางกุนทลเกสา และนางสุลลสาว่า "บุรุษไม่ใช่เป็นคนฉลาดกว่าสตรี ในที่ทุกสถาน"^๒

๘. สตรีในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา

การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาต่อมาเป็นไปได้ด้วยทานการให้ หรือบูชา หรือสังคหะ Rhys Davids และ Stede ได้ให้ความหมายของ "อุปัถุมภ" คำนี้ไว้ว่า "สนับสนุน, คำจุน, ช่วยเหลือ, สงเคราะห์, ไม้ค้ำ"^๓ ที่หมายความว่า "สนับสนุน, คำจุน, ช่วยเหลือสงเคราะห์" เช่นในคำว่า "รากอุปัถุมภ... วจอุปัถุมภ... ปัสสาวอุปัถุมภ... วาตอุปัถุมภ... อุจจาสิงคปายกทฏฐอุปัถุมภ... โมเจตี" ที่หมายความว่า "ไม้ค้ำ" เช่นในคำว่า "...อุปัถุมภนีทตทกั ทตวา..."^๔

^๑ อง. อ. ๑/๔๓๒-๔๔๔.

^๒ พ. อป. ๓๓/๑๖๑/๓๒๘; พ.ชา. ๒๗/๑๑๔๑-๑๑๔๒/๒๔๑-๒๔๒.

^๓ Rhys Davids and Stede, The Pali Text Society's Pali-English Dictionary, (London; Luzac & Company, Ltd., 1959), P. 142.

^๔ วินย. ๑/๓๐๕/๒๒๑. แยกออกเป็น "ราก + อุปัถุมภ, วจ + อุปัถุมภ, ปัสสาว + อุปัถุมภ, วาต + อุปัถุมภ, อุจจาสิงคปายกทฏฐ + อุปัถุมภ" แปลว่า "ความกำหนด...อุจจา...ปัสสาวะ...ลม...ผู้ชน ช่วยทำให้องค์กำเนิดเป็นอวัยวะใช้การได้"

^๕ มงฺคล. ๑/๒๗๒/๒๔๘. แปลว่า "สอดไม้ค้ำไว้"

ในที่นี้ หมายถึง สนับสนุน, คำจูน, ช่วยเหลือ, สงเคราะห์ ซึ่งได้แก่ทาน บูชา หรือสังคหะนั้นเอง แต่ละอย่างมี ๒ คือ อามิสทาน กับ ธรรมทาน^๑ อามิสบูชา กับธรรมบูชา^๒ และอามิสสังคหะกับธรรมสังคหะ^๓ ในแต่ละ ๒ อย่างนั้น พระพุทธองค์ทรงยกย่องทานว่า "การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน ย่อมชนะการให้ทุกประเภท"^๔ ทรงยกย่องธรรมบูชาว่า "เราตถาคตไม่จัดว่าได้รับสักการะเคารพ นับถือบูชาด้วยดอกไม้ทิพย์ และด้วยดุริยสังคีตทิพย์ แต่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ประพฤติปฏิบัติ ธรรมดียิ่ง นั้นแหละชื่อว่า สักการะเคารพนับถือบูชาเราตถาคตด้วยเครื่องบูชาชั้นยอด"^๕ แม้ธรรมสังคหะ พระพุทธองค์ทรงยกย่องเหมือนกับธรรมทาน และธรรมบูชาข้างต้นนั้น ที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องดังนี้ เพราะทรงอนุเคราะห์พุทธบริษัท และทรงประสงค์ให้พุทธศาสนาดำรงอยู่สืบกาลนาน^๖ แม้พระอรหันตญาณจะกล่าวไว้ในสมังควลลาลินีว่า "อามิสบูชาไม่สามารถรักษาศาสนาไว้ได้แม้เพียงวันเดียว หรือแม้ชั่วเวลาประทับประทานข้าวต้มเพียงอีกเดียว การถวายวิหารพันวิหาร และเจดีย์พันเจดีย์ ย่อมรักษาศาสนาไว้ไม่ได้ ส่วนการปฏิบัติชอบเป็นการบูชาเหมาะแก่ตถาคต และการปฏิบัตินั้นสามารถรักษาศาสนาไว้ได้"^๗ ถึงพระพุทธองค์ไม่ทรงยกย่องอามิสทาน อามิสบูชา และอามิสสังคหะก็ตาม แต่นั่นก็เป็นการให้ การบูชาและการสงเคราะห์อย่างหนึ่งเหมือนกันที่จะช่วยให้ผู้ต้องการข้ามโอฆสงสาร^๘

^๑ อง. พุท. ๒๐/๓๘๖/๑๑๔. อามิสทาน = การให้สิ่งของ, ธรรมทาน = การให้ธรรม การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

^๒ อง. พุท. ๒๐/๔๐๑/๑๑๗; ที.ม. ๑๐/๑๒๔/๑๖๐. อามิสบูชา = บูชาด้วยสิ่งของ, ธรรมบูชา = บูชาด้วยการปฏิบัติตาม เป็นตัวอย่างที่ดีของผู้อื่น

^๓ อง. พุท. ๒๐/๓๕๓/๑๑๕. อามิสสังคหะ = สงเคราะห์ด้วยสิ่งของ, ธรรมสังคหะ = สงเคราะห์ด้วยการแนะนำ และปฏิบัติให้เป็นตัวอย่าง.

^๔ ช. ธ. ๒๕/๓๔/๖๓

^๕ ที. มหา. ๑๐/๑๒๔/๑๖๐-๑๖๑.

^๖ ที.อ. ๒/๒๓๕

^๗ ที.อ. ๒/๒๓๕-๒๓๖.

^๘ แปลว่า "สงสาร (วัฏ) เพียงดั่งห้วงน้ำ" ในที่นี้หมายถึงกิเลส

ไปสู่ฝั่งคือนิพพานได้ เปรียบเหมือนคนจะข้ามฟากต้องอาศัย เรือซึ่ง เปรียบเหมือนอามิสไปฉะนั้น ถ้าผู้
ต้องการข้ามฝั่งจะลงหลงไหลติดอยู่ในความทุกข์ และความสะทกสบายของเรืออยู่ ย่อมไม่สามารถ
จะขึ้นฝั่งได้ ผู้ที่ต้องการไปสู่ฝั่งคือนิพพาน ถ้ามีภะวงหลงลืมติดอยู่กับอามิส ย่อมไม่สามารถจะถึงฝั่ง
คือนิพพานได้ฉันนั้นเหมือนกัน บุพกรรมของพระเถระ พระเถรี อุบาสก อุบาสิกาที่ได้รับเอตทัคคะ
ตามที่กล่าวแล้วในข้อ ๗. นั้น ส่วนใหญ่ได้สร้างสมความดีมาด้วยอามิสทาน อามิสบูชา และอามิส
สังคหะแทบทั้งนั้น ผู้ที่อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยธรรมทาน ธรรมบูชา หรือธรรมสังคหะเพียง
อย่างเดียว ผลจะแตกต่างกันในปัจจุบันชาติ^๑ อย่างเช่นพระพาทิยทวารุจิรยเถระ แม้ท่านจะสำเร็จ
อรหัตผลแต่ยังเป็นภคทัสส^๒ ได้เป็นเอตทัคคะทางตรัสรู้เร็วพลันและถูกแม่โคขวิดนิพพานไปขณะที่เที่ยว
เสาะแสวงหาจีวรอยู่ ท่านย่อมไม่ได้รับจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์อย่างที่พระเถระและพระเถรีอื่น ๆ บาง
องค์ได้รับ ก็เพราะในอดีตชาติ ท่านมิได้ให้อะไรแก่ใครมา จึงมีผลเป็นอย่างนี้ในปัจจุบันชาติ^๓ แม้
พระพุทธเจ้า เมื่อพระนางสมณาทูลถามว่า "สาวกสองรูปมีศรัทธา ศีล และปัญญาเหมือนกัน"^๔
แต่รูปหนึ่งถวายทาน รูปหนึ่งมิได้ถวาย ทั้งสองรูปนั้นจะแตกต่างกันอย่างไร? ก็ตรัสตอบว่า "รูปที่
ให้ทาน^๕ จะเป็นผู้ประเสริฐกว่าทางความงาม ความสุข เกียรติ และอำนาจในช่วงชีวิต แม้ในชีวิต
ตอนท้ายทั้งสองจะสำเร็จอรหัตผลเหมือนกันก็ตาม"^๕ ด้วยเหตุนี้ การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วย
อามิสทาน อามิสบูชา หรืออามิสสังคหะ จะไม่ช่วยให้ศาสนามั่งคั่งอยู่ได้นานก็ตาม แต่ช่วยส่งเสริม
ให้ผู้ที่ทำมีผลประเสริฐกว่าผู้ที่มุ่งแต่ธรรมทาน ธรรมบูชา และธรรมสังคหะอย่างเดียว ที่จะกล่าวถึง
สตรีในฐานะอุปถัมภ์พระพุทธศาสนานั้น จะได้กล่าวในการอุปถัมภ์ด้วยอามิสทาน อามิสบูชา และ
อามิสสังคหะ ควบคู่ไปกับผู้อุปถัมภ์นั้น ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วย การอุปถัมภ์ด้วยการให้ การบูชา และ

^๑ คือเกิดครั้งสุดท้าย ได้แก่สำเร็จอรหัตผลในชาตินั้น ย่อมไม่เกิดอีก

^๒ ธ.อ. ๔/๑๐๑-๑๐๒; อภ. อ. ๑/๓๐๖-๓๐๗.

^๓ คือประพฤติดีปฏิบัติชอบเหมือนกันทั้งสองรูป

^๔ คือรูปที่มีธรรมทาน ธรรมบูชา และธรรมสังคหะแล้วยังสร้างอามิสทาน อามิสบูชา
และอามิสสังคหะด้วย

^๕ อภ. ปญจก. ๒๒/๓๑/๓๔-๓๖.

การสงเคราะห์จะมีผลน้อยหรือมากขึ้นอยู่กับทายก^๑ และปฏิคาหก^๒ ในฉฬังกานสูตรว่า "ทายกมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือก่อนให้มีใจยินดีเรียกว่า นุพเจตนา ขณะที่ให้จิตใจมุ่งใสเรียกว่า มุญจนเจตนา และเมื่อให้ไปแล้วไม่รู้สึกละอายเรียกว่า อปรเจตนา ปฏิคาหกก็มีองค์ประกอบ ๓ อย่างเหมือนกัน คือผู้รับปราศจากราคะหรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ ปราศจากโทสะหรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ และปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ"^๓ ตามพระสูตรนี้แสดงความบริสุทธิ์ทั้งสองฝ่ายไม่บ่งบอกวัตถุสิ่งให้ เพราะสิ่งที่ให้จะสำคัญหรือจำนวนมากน้อยเพียงใด จะมีผลมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผู้ให้และผู้รับ อย่างเช่น เวลามพรหมณ์ให้รูบียะ, ทองคำ, เงิน, ช้าง, รถ, แม่โคนม, หญิงสาว, บัลลังก์, ผ้า, อย่างละ ๔๔,๐๐๐ แก่ปฏิคาหกที่ไม่เป็นทักขิไฉยบุคคล ย่อมมีผลน้อยกว่าผลของการให้ การบูชา และการสงเคราะห์บุคคลที่มีทิสฺสมบุรณ^๔ สิ่งที่ให้หรือบูชาหรือสงเคราะห์นั้น ในเวลามสูตรจัดไว้ ๑๔ ประเภทตามความแตกต่างกันของปฏิคาหก คือ ผู้มีทิสฺสมบุรณท่านเดียว, หลายท่าน, พระสกทาคามีท่านเดียว, หลายท่าน, พระอนาคามีท่านเดียว, หลายท่าน, พระอรหันต์ท่านเดียว, หลายท่าน, พระปัจเจกพุทธเจ้าท่านเดียว, หลายท่าน, พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข, พระภิกษุสงฆ์ที่มาจากจตุรทิศ และผู้ให้มิจิตเลื่อมใสถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่ระลึก ย่อมมีผลมากกว่ากันตามลำดับ^๕ ด้วยเหตุนี้ ทำให้เข้าใจว่า จะมีผลมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผู้ให้กับผู้รับ แต่สตรีบางคนในสมัยพุทธกาลเข้าใจว่า อะไรก็ได้ เมื่อถวายพระภิกษุแล้ว ย่อมเป็นการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา อย่างที่ปรากฏในวินัยปิฎกว่า นางสุภัททาอุบาสิกาชาวเมืองราชคฤห์^๖ และนางสัทธาอุบาสิกาชาวเมืองสาวัตถี^๗ มีความเลื่อมใสอ่อน^๘ มีความคิดเห็นว่า "สตรีที่ถวายเมถุนธรรม

^๑ ทายก คือผู้ให้

^๒ ปฏิคาหก คือผู้รับ..

^๓ อง. จก. ๒๒/๓๐๘/๓๗๕-๓๗๗.

^๔ อง. นวก. ๒๓/๒๒๔/๔๐๖-๔๐๗. ผู้มีทิสฺสมบุรณนั้นในมจ. ๒/๒๐/๑๒ หมายถึง

"พระโสดาบัน"

^๕ อง. นวก. ๒๓/๒๒๔/๔๐๗-๔๐๘.

^๖ วินย. ๑/๗๒/๗๑-๗๒.

^๗ วินย. ๑/๗๓-๗๔/๗๒-๗๓.

^๘ อาจจะมีศรัทธามากกว่าปัญญา

แก่ภิกษุ จักว่าถวายทานอันเลิศ" จึงเข้าไปทักทายพระภิกษุแล้วถวายตัวเอง แต่ถูกพระภิกษุปฏิเสธไป^๑ นี่เป็นการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่ถูกหลัก แม้สิ่งที่ถวายมิได้ระบุไว้อย่างชัดเจน แต่พอจะคาดหมายได้คือปัจจัย ๔ ได้แก่เครื่องนุ่งห่ม อาหารบิณฑบาต ที่อยู่อาศัย ตลอดจนยารักษาป้องกันและรักษาโรค ปัจจัย ๔ นี้เรียกตามวินัยโฆซนว่า "นิสัย" ได้แก่ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ ประการ คือ ปิตติยาโลปโกชนะ, บังสุกุลจีวร, รุกขมูลเสนาสนะ และปุตติมุตตเกลลัช^๒ ส่วนที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตนอกเหนือจากนี้เรียกว่า อคิเรกลาก สตรีที่อุปถัมภ์บำรุงภิกษุลงขันในพระพุทธศาสนาด้วยการให้ บูชา และสงเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเกลลัชนั้น มีมากมาย เช่น

ก. พระนางสามาวดีกับสตรีบริวารถวายจีวรและบิณฑบาตแก่พระอานนทเถระ และภิกษุ ๕๐๐ รูปเป็นประจำ^๓

ข. นางสิริมาหลังจากนางเป็นโสดาบันอริยบุคคลแล้ว ได้ถวายทานแก่ภิกษุวันละ ๘ รูปที่บ้านของนางทุกวัน^๔

ค. นางจันทพุมารรยาเมณฑกเศรษฐี ๗ ภักทียนคร เป็นอุบาสิกาที่รู้จักกันมากที่สุดว่านางได้สร้างบุญญาธิการไว้มาก และเป็นพุทธสาวิกา^๕

ง. นางสุจิมุขี เป็นสตรีนักบวชนอกศาสนาพุทธ หลังจากนางถามปัญหาและได้ฟังคำตอบที่พระสารีบุตรเถระเฉลยให้เป็นที่เข้าใจแล้ว นางก็ช่วยเหลือพุทธศาสนา ด้วยเที่ยวเดินป่าวประกาศไปทั่วกรุงราชคฤห์ และสรรเสริญพระภิกษุในพระพุทธศาสนา^๖

^๑ วินย. ๑/๗๒-๗๔/๗๑-๗๓.

^๒ วินย. ๔/๘๗/๑๐๖. ๑) ปิตติยาโลปโกชนะ = โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังบดแข็ง, ๒) บังสุกุลจีวร = ผ้าที่เขาทิ้งตามกองขยะหรือตามป่าช้า ๓) รุกขมูลเสนาสนะ = อยู่อาศัยโคนต้นไม้และ ๔) ปุตติมุตตเกลลัช = ยาน้ำมูตรเน่า

^๓ ธ.อ. ๒/๔๒.

^๔ ธ.อ. ๕/๘๖-๘๗.

^๕ อง. อภฺฐก. ๒๓/๒๐๐/๓๕๔; ธ.อ. ๗/๒๖.

^๖ ส.ช. ๑๗/๕๑๗/๒๔๕-๒๔๗; ส.อ. ๒/๔๒๑.

ข. นางมธุรสปาจิภา^๑ ชาวเมืองสวาทดี ได้ถวายภัตตาหารแด่ภิกษุแก่สามีนาง กับภิกษุ สหายสามีนั้นเป็นประจำ โดยถวายเป็นปาฏิบุคลิกทาน เมื่อนางตายไปด้วยโรคปัจจุบันทันด่วน ภิกษุสามีนับกับภิกษุสหายพากันร้องไห้ ร่ำไรถึงนาง เป็นต้นเหตุให้พระพุทธรูปองค์ศรีสวาทกษัตริย์^๒

ง. นางมัลลิกา อัครมเหสีพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงจัดอสนีสถานถวายแด่ภิกษุสงฆ์มี พระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุข ซึ่งอสนีสถานนี้กล่าวกันว่า พระพุทธรูปองค์หนึ่ง ๆ มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น^๓

จ. นางสุปวาสาโกสิยธิดา หลังแต่นางตั้งครรภ์พระสวามีเป็นเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน และคลอดพระเถระโดยสวัสดิภาพแล้ว นางได้รับการพรรณนาไว้ในฐานะอุบาสิกายอดเยี่ยมในทางถวาย ทานประณีต (อศุคฺ ปณีตทายิกาน)^๔

ฉ. นางอัมพปาสีคณิกาแห่งเมืองเวสาลี เมื่อได้ทราบว่าพระพุทธรูปองค์ประทับอยู่ในอัมพวัน อันเป็นส่วนของนาง นางเข้าไปเฝ้าทูลนิมนต์พระพุทธรูปองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารที่บ้านของ นางในวันรุ่งขึ้น ในวันนั้นเอง นางได้ปฏิเสธการเชื่อเชิญของพระเจ้าลิจฉวีหนุ่มทั้งหลาย แม้ด้วย การมอบเมืองเวสาลีพร้อมทั้งชนบท^๕ ให้นาง แต่นางไม่ยอมเลิกละที่จะจัดภัตตาหารถวายภิกษุสงฆ์ และเมื่อนางถวายเสร็จแล้ว ก็ได้ถวายสวนอัมพวันของนางให้เป็นอารามแด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรูปเจ้า เป็นประมุข เมื่อนางยังเป็นคหปตานีอยู่ได้อุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนาตลอดมา จนในที่สุด นางได้พึงธรรม เทศนาของพระวิมลโกณฑัญญเถระพระลูกชายของนาง^๖ นางจึงออกบวชบำเพ็ญเพียร เจริญวิปัสสนา สำเร็จอรหัตผล^๗

^๑ ธ.อ. ๗/๖๗. ใน ชา.อ. ๒/๓๔๔ เรียกชื่อนางว่า "มธุรสกัณธา"

^๒ ชา. อ. ๒/๓๔๔-๓๔๖.

^๓ ธ.อ. ๖/๔๔

^๔ อญ. เอก. ๒๐/๑๕๒/๓๔.

^๕ ที.ม. ๑๐/๔๒/๑๑๔

^๖ ชุ. เถร. ๒๖/๒๐๑/๒๗๔-๒๗๕.

^๗ ชุ. อป. ๓๓/๑๗๘/๓๘๗.

ช. นางวิสาขามิคารมารดา ได้สร้างวัดพุทธาราม และปราสาท (วิหาร) โดยการ
 จ่าหน้ายเครื่องประดับช้อมหาดาปสาน^๑ ซึ่งช่างทองชำนาญการจำนวน ๕๐๐ คนได้สร้างขึ้นเป็น
 ชุดวิเวกของนาง ใช้เวลาในการสร้าง ๔ เดือน^๒ นางจ่าหน้ายได้ราคา ๕๐ ล้านกหาปณะ กับ
 นางต้องจ่ายค่าจ้างช่างทองตีราคาอีกหนึ่งแสนกหาปณะ แต่ก็ไม่สามารถจ่าหน้ายได้ เพราะสตรีที่
 สามารถจะประดับในชมพูทวีปสมัยนั้นมีอยู่เพียง ๓ คนเท่านั้น คือ นางวิสาขามิคารมารดา นางมัลล
 กากรยาของพันธุเสนapati และธิดาเศรษฐีเมืองพาราณสี^๓ เหตุที่นางต้องจ่าหน้ายเครื่องประดับนี้
 เพราะมีเรื่องอยู่ว่า วันหนึ่งนางไปฟังธรรมในเขตวันมหาวิหาร เปลื้องมอบให้สาวใช้เก็บไว้ เสร็จ
 จากฟังธรรมแล้วก็กลับออกจากวัดไป ครั้นนางเรียกหาเครื่องประดับจากสาวใช้ ปรากฏว่าสาวใช้
 ลืมไว้ที่ศาลาการเปรียญในวัด นางเข้าใจระเบียบวินัยของภิกษุสงฆ์คิดว่า พระอานนทเถระทำหน้าที่
 ดูแลศาลาการเปรียญ หากใครลืมของมีค่าไว้ พระเถระต้องเก็บรักษาไว้ให้เจ้าของ ตามระเบียบ
 วินัยว่า "ภิกษุเก็บของมีค่าไว้ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ของนั้นอยู่ในวัด และเก็บของมีค่าได้ต้องตั้งใจ
 ว่าเจ้าของจะมาเอาไป นี่เป็นข้อปฏิบัติของพระ"^๓ ดังนั้น นางจึงสั่งสาวใช้ว่าถ้าพระอานนทเถระ
 เก็บไว้แล้วก็ไม่ต้องเอาคืนมา นางจะถวาย ครั้นสาวใช้กลับไปดูเห็นพระเถระเก็บไว้แล้ว สาว
 ใช้ก็ไม่เอาคืนมา แต่นางวิสาขาคิดว่า พระสงฆ์จะเอาเครื่องประดับไปทำอะไร ควรที่จะเอามา
 จ่าหน้าย แล้วสร้างถาวรวัตถุไว้ดีกว่า นางจึงให้สาวใช้ไปนํากลับคืนมา เมื่อไม่สามารถจะจ่าหน้าย
 ให้คนอื่นได้ นางจึงซื้อเสียเอง ในราคา ๕๐ ล้านกหาปณะ เฉพาะการสร้างวัดพุทธาราม นาง
 วิสาขามิคารมารดาจ่ายทรัพย์ทั้งสิ้น ๒๗๐ ล้านกหาปณะ คือ ซื้อที่ดิน ๕๐ ล้าน ค่าวัสดุก่อสร้าง
 ปราสาท ๕๐ ล้าน และฉลองปราสาทอีก ๕๐ ล้าน บทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนานั้นไม่อาจ
 จะประมาณออกเป็นราคาได้ เพราะนางจัดปัจจัย ๔ ถวายภิกษุสงฆ์เป็นประจำ พร.๘ ประการที่
 นางทูลขอพระพุทธองค์ ล้วนแต่เป็นการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มิใช่แต่เท่านั้น นางยังชวนชายช่วย

^๑ ธ.อ. ๓/๕๐-๕๑

^๒ ธ.อ. ๓/๖๗

^๓ วินย. ๒/๗๔๐/๔๔๑.

เหลือในการที่ผู้อื่นสร้างกุศลกรรมอีกด้วย^๑ กิจการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา^๒ นางวิสาขามิคารมารดา มีบทบาทมากเช่น ช่วยอบรมกุลสตรีภรรยาของกุลบุตร ๔๐๐ คน^๓ ช่วยเหลือในการตัดสินอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุณีสาว ซึ่งตั้งครรภ์ปรากฏขึ้นในภิกษุณีภาวะ นางคำนวณระยะเวลาตั้งครรภ์กับเวลาที่ภิกษุณีสาวนั้นบวชทราบว่า ภิกษุณีสาวตั้งครรภ์มาแต่ยังไม่บวช จึงประกาศความบริสุทธิ์ของภิกษุณีนั้นในท่ามกลางสงฆ์ทั้งสองฝ่าย^๔ ความบริสุทธิ์ของภิกษุณีสาวนั้นปรากฏชัดเจนในภายหลัง เมื่อภิกษุณีนั้นและลูกชายคือพระกุมารกัสสปเถระ สำเร็จรอดผลทั้งสองคน^๕ ถ้าความบริสุทธิ์ไม่มี ภิกษุณีนั้นไม่สามารถสำเร็จรอดผลได้เลย เพราะอาบัติปาราชิกทำอันตราย^๖ トラบเท่าที่ยังปฏิญญาว่าเป็นสมณะอยู่ อาบัติสังฆาติเสสทำอันตรายトラบเท่าที่ยังไม่อยู่กรรม อาบัตินอกจากนั้นทำอันตรายトラบเท่าที่ยังไม่แสดง^๖ แต่ภิกษุณีสาวนั้นสำเร็จรอดผลแสดงถึงความบริสุทธิ์ยังมีอยู่ การพิจารณาและพิสูจน์ว่าภิกษุณีสาวนั้นบริสุทธิ์หรือไม่ เป็นความสามารถของนางวิสาขามิคารมารดา ความสามารถเช่นนี้เป็นการพยุพระพุทธศาสนาไว้มิให้เป็นที่ยึดคดของปวงชนว่า พระพุทธศาสนาไม่สามารถพิสูจน์เรื่องเพียงเท่านี้ให้เห็นจริงได้ จะป่วยกล่าวไปใยถึงเรื่องอื่น ๆ ที่พุทธศาสนาจะพิสูจน์ได้เล่า

แม้สตรีอื่น ๆ ที่อุปถัมภ์คำพุทธศาสนาก็ยังมีมากมาย โดยวิธีให้ บุษบา และสังเคราะห์ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เพราะสตรีจำนวนมากบำรุงพุทธศาสนา ประชาชนปัจจุบันนี้มักพูดกันติดปากว่า

^๑ ธ.อ. ๑/๑๓๔

^๒ ธ.อ. ๔/๘๓-๘๖

^๓ ธ.อ. ๖/๑๒; ซา.อ. ๑/๒๒๕-๒๒๖.

^๔ ธ.อ. ๖/๑๓-๑๔.

^๕ คำว่า "ทำอันตราย" หมายความว่า "ทำผู้ที่ล่วงละเมิดนั้นไม่ให้เข้าถึงสวรรค์

และนิพพาน (อรหัตผล)"

^๖ วินย. อ. ๒/๔๖๔. คำว่า "ยังไม่แสดง" คือ "ยังมีได้ปลงอาบัติ"

"เทพธิดาในสวรรค์มากกว่าเทพบุตร"^๑ และเมื่อสำรวจดูสตรีที่เกิดในสวรรค์จากวิมานวัตถุ^๒ จะเห็นว่าวิมานเทพธิดามากกว่าวิมานของเทพบุตร ในทำนองเดียวกัน เมื่อสำรวจดูสตรีที่ทำความชั่วแล้วตกนรก เศษกรรมที่เลือนบันดาลให้เกิดในปิตติวิสัย^๓ จากเปรตวัตถุ^๔ ก็ จะเห็นว่าเปรตบุรุษมากกว่าเปรตสตรี

๔. สตรีที่มีอาชีพทางเป็นหญิงโสเภณี

เมื่อว่าถึงอาชีพทางเป็นหญิงโสเภณี ผู้ที่มีอาชีพอย่างนี้ มักเรียกว่า "เว लिया" หรือ "เว ลิกา"^๕ บ้าง, "คณิกา"^๖ บ้าง, "รูปุชรีณี"^๗ บ้าง, "นครโสภณี"^๘ บ้าง ในสมัยพุทธกาล สตรีเหล่านี้มีใช้มีหน้าที่บำรุงบำเรอบุรุษอย่าง เดียว แต่สตรีเหล่านี้สามารถใช้ความงามของตนรับจ้างหลอกล่อบุรุษให้หลงใหล หรือทำลายชื่อเสียงของบุรุษ จึงเรียกสตรีแบบนี้ว่า "รูปุชรีณี" อันหมายความว่า อาศัยรูปโฉมเลี้ยงชีวิต อย่างเช่นหญิงคณิกาชาวเมืองสาวัตถีผู้หนึ่ง เห็นมารดาของพระสุนทรสมุทรเถระร้องไห้ เพราะพระเถระไม่ยอมลาสิกขาออกเป็นฆราวาสตามคำขอร้องของ

^๑ น่าจะเป็นเพราะบุรุษสร้างสมบารมีไว้มากและสำคัญ จึงไปสู่นิพพานกันหมด ไม่ไปติด อยู่แค่สวรรค์ (ผู้เขียน)

^๒ พุ. วิมาน. ๒๖/๑-๔๕/๑-๑๕๔. วิมานเทพธิดามี ๕๐ วิมาน วิมานเทพบุตรมี ๓๔ วิมาน.

^๓ เป็นฎีหนึ่ง ในอบายฎี ๔ อฎีกาผนวกในเล่มที่ หน้า ๒๔๒ ข้อ [๖๔]

^๔ พุ. เปต. ๒๖/๘๖-๑๓๖/๑๕๗-๒๕๗. เรื่องเปรตบุรุษ มี ๒๕ เรื่อง, เรื่องเปรตสตรี มี ๑๗ เรื่อง และเวมานิกเปรต (คือเปรตที่เสวยทุกข์กลางวัน อยู่วิมานกลางคืน หรือเสวยทุกข์กลางคืน อยู่วิมานกลางวัน) เวมานิกเปรตผู้หญิงมากกว่าเวมานิกเปรตผู้ชาย

^๕ พุ. เถร. ๒๖/๓๖๑/๓๓๗. แปลว่า "หญิงหากิน"

^๖ วินย. ๔/๑๒๔/๑๖๔. แปลว่า "หญิงคลุกคลีในหมู่คณะ"

^๗ องฺ. อ. ๑/๔๒๔. แปลว่า "หญิงที่อาศัยรูปโฉมเลี้ยงชีวิต"

^๘ ธ.อ. ๖/๑๓๕. แปลว่า "สตรีทำเมืองให้งาม" หรือ "สตรีงามในเมือง"

มารดา หึงคะณิกานัสนั้นรับอาสาหลอกล่อให้พระเถระลี้ก หากนางได้รับรางวัลค่าจ้างเป็นอันมาก เมื่อมารดาพระเถระรับรองที่จะรับนางมาเป็นสะใภ้ปกครองทรัพย์สมบัติทั้งหมดในบ้าน นางเดินทาง ไปกรุงราชคฤห์ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระสุนทรสมุทรเถระ อาศัยอยู่ นางกำหนดหนทางที่พระเถระเดิน บิณฑบาต แล้วไปเข้าบ้านอยู่ใกล้ทางสายนั้น จัดรักษาหารบิณฑบาตถวายพระเถระ ต่อมาไม่กี่วัน นางนิมนต์พระเถระเข้าไปฉันภายในบ้านของนาง แล้วแสดงลีลา แง่อนของสตรีประการต่าง ๆ ประดับประดาร่างกาย นุ่งห่มผ้าใหม่ ๆ ย้อมเท้าให้มีสีแดงคังสีครึ่ง สวมรองเท้า ยืนประคอง อัญชสีตรงหน้าพระเถระพูดประเล้าประโลมอ่อนหวานยิ่งนักว่า "ท่านเป็นบรรพชิตหนุ่ม ดิฉันก็เป็นหญิงสาว มีเวลาอีกนานที่จะถึงจุดจบของชีวิตอันมีค่านี้ บัดนี้เราทั้งสองยังหนุ่มยังสาว สมควรที่จะหมก มุ่นอยู่ในกามคุณทั้งหลายดีกว่า จักบวชต่อเมื่อแก่เฒ่าชรามือถือไม้เท้าแล้ว"^๑ เมื่อพระอานนทเถระ ทูลถามถึงเหตุที่พระพุทธร่องค์ทรงแยมพระสรवल ฌ เขตวันมหาวิหาร พระพุทธร่องค์ตรัสบอกเรื่อง ที่พระสุนทรสมุทรเถระกับหญิงแพศยา กำลังทำสงครามจิตวิทยากันอยู่บนปราสาทชั้นที่เจ็ด ฌ กรุงราชคฤห์^๒ เมื่อพระอานนทเถระทูลถามว่าใครจะมีชัย พระพุทธร่องค์ตรัสตอบว่า ภิกษุสุนทรสมุทรจะมีชัย ในทันใดนั้นเอง พระสุนทรสมุทรเถระเห็นกิริยาอาการที่หญิงแพศยาประเล้าประโลมนั้น เป็นเหมือนกับบัวของพญามัจจุราช พิจารณาโทษในสังขาร จิตหลุดพ้นจากกิเลส^๓ และเหาะขึ้นสู่อากาศไป ถวายบังคมพระพุทธร่องค์ที่เขตวันมหาวิหาร ฌ กรุงสาวัตถี

เรื่องที่สตรีใช้รูปโฉมทำลายเกียรติยศชื่อเสียงของบุรุษ พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวไว้ว่า^๔ แม้พระพุทธร่องค์ผู้ทรงเป็นศาสดาเอกของโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก และพรหมโลก ก็ยังถูก นางจัญจมาณวิกาสาวิกาของพวกเดียรถีย์ทำที่ประหนึ่งเป็นหญิงแพศยา อาศัยรูปสัคราญของตนรับใช้ พวกเดียรถีย์จะทำลายกิตติศัพท์ของพระพุทธร่องค์ โดยวิธีการคือ เวลาเย็นขณะที่ประชาชนฟังธรรม แล้วเดินออกจากวัดเขตวันวิหาร นางถือดอกไม้อื่นสวนทางประชาชนเข้าสู่วัดเขตวัน เริ่มต้นทำให้ประชาชนเกิดความระแวงสงสัย แล้วนางก็ไปค้างคืนในวัดเดียรถีย์ที่อยู่ใกล้กับเขตวัน ครั้นรุ่งขึ้น

^๑ พุ.เถร. ๒๖/๓๖๑/๓๓๗.

^๒ ธ.อ. ๘/๑๔๐.

^๓ พุ.เถร. ๒๖/๓๖๑/๓๓๗.

^๔ ธ.อ. ๖/๔๒-๔๔.

ประชาชนนำอาหารไปเซตวันวิหาร นางเดินสวนทางคนเหล่านั้นออกจากเซตวัน ครั้นถูกถาม นางตอบว่า พวกท่านต้องการรู้ที่ติดันอาศัยอยู่ทำไมกัน ยิ่งเพิ่มความสนเท่ห์ให้แก่ประชาชนที่โง่เขลา พอเวลาล่วงเลยไปประมาณ ๔-๕ เดือน นางเอาผ้าซีริวาคาท้องแสดงว่าตั้งครรภ์ เอาท่อนไม้กลมคาดติดไว้ที่ท้องน้อย เอาไม้คางโค ติปลายมือปลายเท้าให้บวมขึ้น เดินเข้าไปหาพระพุทธรองค์ ซึ่งกำลังแสดงธรรมเทศนาอยู่ที่ท่ามกลางบริษัท ๔ คำพระตถาคต เหมือนกับเอาก้อนคูปายีวางดวงจันทร์ว่า "พระองค์มีสุ้มเสียงไพเราะยิ่งนัก ติแต่แสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่น หม่อมฉันมีครรภ์เพราะอาศัยการกระทำของพระองค์นั้นยังไม่รู้ว่าจะคลอดที่ไหน แม้พระองค์จะไม่จัดสถานที่คลอดด้วยตนเอง ก็ควรสั่งบังคับบุญสุภาว เช่น อนาคตบัณฑิต เศรษฐี หรือนางวิสาขามหาอุบาสิกาให้จัดให้ แม้แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลราชาแห่งพระนครสาวัตถี พระองค์ก็น่าจะบอกให้ทรงทราบทันทีทันใดนั้น พระพุทธรองค์ทรงหยุดพระธรรมเทศนา ตรัสตอบนางว่า ตถาคตกับเธอเท่านั้นรู้เรื่องนี้^๑ ซึ่งเป็นคำตอบที่สั้นและแน่นอนที่สุด ทันใดนั้นไม้ท่อนตกลงดำเท้านาง ลมหัวตันพัดผ้าถุงนางขึ้น ความจริงปรากฏแก่มหาชน ด้วยอานุภาพของท้าวสักกเทวราช โดยบัญชาเทพบุตรสี่ท่านให้แปลงเป็นหนูกัดเชือกที่ผูกไม้ท่อนและบันดาลพระพายให้กระพือพัด เมื่อประชาชนเห็นดังนั้นต่างก็ลงประสาธน์แก่ นาง ขว้างก้อนอิฐก้อนหิน ถ่มน้ำลายรดนาง ไล่ออกจากเซตวันวิหารไป พอนางลับพระเนตรพระพุทธรองค์เท่านั้น แผ่นดินใหญ่ไม่สามารถรองรับความช้ำช้ำลามกของนางไว้ได้ จึงแยกออกเป็นสองส่วนให้ช่องแก่นาง เพื่อตกลงไปสู่เวจิมทานรก (แผ่นดินสูบ)^๒ นางจึงจมาตริกาแม่จะเป็นปริพาชิกานักบวชก็ตาม แต่พฤติกรรมหรือบทบาทของนางไม่ต่างอะไรกับพฤติกรรมของหญิงแพศยาที่อาศัยรูปโฉมประกอบกิจ

^๑ ธ.อ. ๖/๔๔.

^๒ ผู้ที่ถูกแผ่นดินสูบ ๔ คน คือ พระเทวทัต เพราะทำร้ายพระพุทธเจ้าด้วยวิธีการต่าง ๆ (ธ.อ. ๑/๑๓๑), นันทมาถพ เพราะข่มขืนชำเราพระอุบลวรรณาเถรี (ธ.อ. ๓/๑๓๖), พระเจ้าสุปปพุทธสาภยะ เพราะปิดหนทางโดยนั่งขวางทางมิให้พระพุทธรองค์เสด็จ (ธ.อ. ๔/๓๔), นางจัญจมาตริกา เพราะคำพระพุทธรองค์ด้วยคำไม่เป็นจริง (ธ.อ. ๖/๔๕),

นางสุนทรอีกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นสาวิกาของพวกเดียรถีย์ ถูกพวกเดียรถีย์รับเร้าให้นางใช้รูปโฉมอันอุดมลักษณะทำลายชื่อเสียงพระพุทธรองค์ให้เสื่อมถอยลง เรื่องของนาง เหมือนกับเรื่องนางจัญจมาลวีกา แต่พฤติการณ์ตอนหลังของนางสุนทร นางถูกพวกนักเลงรับจ้างพวกเดียรถีย์ฆ่า นางหมกกองขยะไว้ใกล้พระคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า แล้วพวกเดียรถีย์ทำที่เที่ยวก้นหานาง ไปพบศพนางในกองขยะนั้น จึงสร้างข่าวขึ้นให้ประชาชนหลงเชื่อว่า นางถูกสาวกของพระมหาสมณโคตมฆ่าตายเพื่อปกปิดความชั่วที่พระมหาสมณโคตมได้ร่วมกรรมกับนาง แต่ความจริงปรากฏออกมาจากพวกนักเลงที่เมาสุราแล้วเปิดเผยออกให้ประจักษ์แก่สายตาชาวโลก พฤติกรรมหรือบทบาทของสตรีทั้งสองนั้นคล้ายกับหญิงโสเภณี เพราะเอารูปโฉมโฉมพรรณอันเลอเลิศของตนมาสร้างคามฉงนสนเท่ห์ให้เกิดขึ้นแก่ชาวโลก^๑

สตรีในสมัยนั้นจะประกอบอาชีพเป็นหญิงงาม เมืองหรือนครโสเภณีได้ ย่อมได้รับการแต่งตั้งอย่างเช่น

ก. นางอัมพปาลีศกิกาประจำราชสำนักของพระเจ้าลิจจวี ในเมืองเวสาลี ก็ได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าลิจจวี ทั้งหลายให้ประกอบอาชีพในทางนั้น อาชีพของนางเป็นที่ดึงดูดใจของชาวต่างแดนให้สนใจไปทำธุรกิจในเมืองเวสาลี ทำให้คนต่างถิ่นนำเงินทองไปทุ่มเทในเมืองนั้นเป็นอันมาก จนกลายเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์มั่งคั่งทั้งประชาชนชวักไขว้ไปมามิได้ขาดทั้งกลางวันกลางคืน จะเห็นได้จากคราวหนึ่ง เมื่อชาวเมืองราชคฤห์ไปเมืองเวสาลีด้วยธุรกิจบางอย่าง เห็นนางอัมพปาลีศกิกาหญิงงามเมืองทรงโฉมสะคราญน่าเสน่ห์อย่างยิ่ง ประกอบด้วยผิวพรรณเด็ดฉาย ชำนาญในการพ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี คนทั้งหลายที่มีความประสงค์ต้องการตัวนางไปร่วมกรรมด้วยในราคาตัวตัวสินละ ๕๐ กษาปณ์^๒ ครั้นชาวเมืองราชคฤห์เหล่านั้นกลับคืนสู่กรุงราชคฤห์ก็กราบทูลพระเจ้าพิมพิสารให้ทรงทราบแล้ว ได้รับพระบัญชาจากพระเจ้าพิมพิสารให้เสาะแสวงหากุมารีที่มีอุดมลักษณะงามเลิศเช่นนั้น พวกเขาคัดเลือกได้นางสาลาวตีกุมารี แต่งตั้งเป็นหญิงงามเมืองประจำ

^๑ ธ.อ. ๗/๑๒๒-๑๒๔.

^๒ กษาปณ์ คือ กหาปณะ ๑ กษาปณ์มีราคาเท่ากับ ๔ บาท , ๑ บาทเท่ากับ ๔ มาสก ,

๑ มาสกเท่ากับ ๒๐ สตางค์ ของมาตราเงินไทย

กรุงราชคฤห์^๑ ใครประสงค์ต้องการตัวนางไปร่วมอภิรมย์ ต้องจ่ายค่าตัวนางวันละ ๑๐๐ กษาปณ์ เป็นธรรมดาสำหรับหญิงงาม เมืองที่เมื่อคลอดลูกเป็นผู้ชายแล้วไม่เลี้ยงดู หญิงงามเมืองเลี้ยงดูเฉพาะ ลูกผู้หญิง^๒ นางสาละวดีมีลูกชายคนหนึ่ง ชื่อชากโกมารภัก ซึ่งเจริญเติบโตขึ้นด้วยการชุบเลี้ยงรักษา ของอภัยราชกุมาร และได้ศึกษาจบวิชาแพทย์จากตักกสิลา กลับมาเป็นนายแพทย์ที่มีชื่อเสียงที่สุดใน สมัยนั้นประจำเมืองราชคฤห์^๓ และนางมีลูกหญิงคนหนึ่งนามว่าสิริมา ผู้ซึ่งมีรูปร่างผิวพรรณล้นหลาม อุดมลักษณะ อยู่ในอารักขาของมารดา และให้คำเน้นรอยตามอาชีพของมารดา คือ เป็นหญิงนคร โสเภณี^๔ แต่นางสิริมาหลังจากนางพึงธรรมเทศนาของพระพุทธองค์เป็นโสดาบันบุคคลแล้ว นางก็ ได้จัดภัตตาหารถวายภิกษุสงฆ์วันละ ๘ รูปเป็นประจำ^๕ และเมื่อนางทำกาลกิริยาไปแล้วได้ไปเกิด ในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี^๖

ข. นางกาฬีเป็นหญิงงามเมืองประจำเมืองพาราณสี หล่อนได้ให้บทเรียนอันมีค่าแก่ลูกชาย เศรษฐี ผู้ที่ให้รางวัลแก่นางวันละ ๑,๐๐๐ กษาปณ์ ในฐานะเป็นขาประจำในการที่ลูกชายเศรษฐีชอบ เข้าไปยุ่งกับเรื่องราวของผู้อื่น ทำนอง "หมูเขาจะห้ามเอาคานเข้าไปสอด" เล่ากันว่า นายตุลหิละ น้องชายของนางกาฬีเป็นคนเหลวไหล ใช้จ่ายเงินที่หล่อนให้อย่างสุรุ่ยสุร่าย จนกระทั่งนางไม่ยอมให้ การช่วยเหลือ วันหนึ่งนายตุลหิละแพ้การพนัน เปลื้องเครื่องนุ่งห่มของตนจำนวน นุ่งเปลือกไม้ไผ่ไม้ กลับบ้าน สาวใช้นางกาฬีก็คิดกันมิให้เขาเข้าบ้าน ลูกชายเศรษฐีมาเห็นเขา แล้วขอร้องนางกาฬีให้ ช่วยเหลือน้องชาย แต่นางปฏิเสธ ตามจารีตประเพณีของผู้ที่ไปหานางกาฬีศึกษาในสมัยนั้น **มีอยู่ว่า** ต้องวางเงิน ๕๐๐ กหาปณะให้แก่นางและจ่ายอีก ๕๐๐ กหาปณะเป็นค่าเครื่องนุ่งห่ม ดอกไม้ และ

^๑ วินย. ๕/๑๒๔/๑๗๐-๑๗๑.

^๒ อัง.อ. ๑/๔๒๔.

^๓ วินย. ๕/๑๒๔/๑๗๐-๑๗๑.

^๔ ขุททก.อ. ๑/๓๓๑.

^๕ อ.อ. ๕/๘๗.

^๖ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๖/๒๒. แต่ใน ขุททก.อ. ๑/๓๓๒ กล่าวว่า นางสิริมาทำกาลกิริยา แล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นยาม และเป็นที่ของท้าวสยามเทวราชาแห่งสวรรค์ชั้นยามนั่นเอง

ของหอม^๑ ครั้นลูกชายเศรษฐีจ่ายค่าเหล่านี้ครบแล้ว สวมเครื่องนุ่งห่มสำหรับผู้ที่อยู่ร่วมอภิรมย์กับนาง เอาเครื่องนุ่งห่มของตนให้นายตุณฑิละนุ่งห่ม นายตุณฑิละจึงพาเครื่องนุ่งห่มของลูกชายเศรษฐีหนีไป ครั้นรุ่งขึ้น สาวใช้ของนางกาฬีเอาเครื่องนุ่งห่มประจำสำนักโสเภณีคืน ปล่อยลูกชายเศรษฐีให้เปลือยกายกลับบ้าน^๒ เพราะเหตุที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องของคนอื่นเขา

เหตุที่อาชีพเป็นหญิงนครโสเภณีมีการแต่งตั้งอย่างสตรีประจำราชสำนัก เพราะพวกหล่อนทำความเจริญให้แก่บ้านเมืองถึง ๒ ประการคือ ประการแรก ทำบ้านเมืองให้เป็นสถานที่น่าเที่ยว ยิ่งขึ้น ดึงดูดคนต่างด้าวชาวต่างแดนให้สนใจไปเที่ยว อย่างที่พ่อค้าชาวเมืองราชคฤห์กราบทูลแต่พระเจ้าพิมพิสารให้ทรงทราบถึงความมั่งคั่งสมบูรณ์แห่งเมืองเวสาลี เพราะอาศัยนางอัมพปาสึกณิกา^๓ ประการที่สอง สตรีที่มีอาชีพทางเป็นหญิงนครโสเภณีนั้นต้องเสียภาษีให้แก่บ้านเมืองไม่น้อย จะเห็นได้จากที่นางอัทธมาสีกณิกาชาวเมืองพาราณสี แต่ไปประกอบอาชีพทางเป็นหญิงโสเภณี ๓ เมืองราชคฤห์ โดยประชาชนชาวเมืองราชคฤห์ได้แต่งตั้งนางขึ้น กล่าวไว้ความว่า นางเสียภาษีวันละ ๑,๐๐๐ กษาปณ์ โดยผู้ที่อยู่ร่วมอภิรมย์กับนางต้องจ่าย นางจึงได้ชื่อว่า กาสี^๔ ภายหลังประชาชนที่อยู่ร่วมอภิรมย์กับนาง ไม่สามารถจะเสียวันละ ๑,๐๐๐ กษาปณ์ได้ เสียให้นางเพียงครึ่งพัน นางจึงได้ชื่อใหม่ว่า อัทธมาสีกา^๕ มักพูดกันติดปากเสมอว่า สิ่งที่มีคุณอนันต์ ย่อมมีโทษมหันต์ สตรีที่มีอาชีพทางเป็นหญิงนครโสเภณีนี้อีกเช่นเดียวกัน ทำคนให้กลายเป็นพระอรหันต์ไปแล้วหลายท่าน เช่นพวกภิกษุวัคคีย์ ๓๐ คน อาศัยพฤติกรรมของหญิงแพศยาผู้หนึ่ง ขโมยของมีค่าหนีไป พวกภิกษุวัคคีย์เที่ยวตามหาสตรีผู้นั้น ไปพบพระพุทธองค์ในไร่ฝ้าย ได้ฟังคำสอนของพระพุทธองค์ว่า ควรแสวงหาตัวเองดีกว่าที่จะแสวงหาสตรี ทั้ง ๓๐ คนนี้ได้บวชเพื่อแสวงหาตนเองว่ามีธรรมอะไรบ้างประจำอยู่

^๑ ขา.อ. ๒/๒๑๒.

^๒ ขุ.ขา. ๒๗/๑๔๒๗/๓๕๗.

^๓ วินย. ๕/๑๒๘/๑๗๐-๑๗๑.

^๔ กาสี แปลว่า "หนึ่งพัน"

^๕ Davids..., Pali Text..., Op. Cit., P.17, แปลว่า "ครึ่งพัน"

^๖ วินย. ๕/๓๖/๔๓-๔๔.

เพราะพฤติกรรมของหญิงแพศยาสะท้อนผลให้แก่พวกภิกษุภิกษุณีในทางดี ความปรากฏในอรรถกถาธรรมบทว่า^๑ พวกภิกษุภิกษุณีทั้ง ๓๐ รูปเหล่านี้เป็นชาวเมืองปาฐา บวชที่ไร่ฝ้ายแล้วสมาทานอุตงศ์ ๑๓^๒ ปฏิบัติอยู่เป็นเวลานาน ภายหลังได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่เขตวันมหาวิหาร พงอนมัตถคธรรมเทศนา^๓ สำเร็จรอดผลพร้อมกัน พฤติกรรมหญิงแพศยาผู้ซึ่งมีคุณอนันต์แก่พวกภิกษุภิกษุณีเหล่านั้น แต่ก็มีโทษหนักเหมือนกัน ถ้าใช้ไม่เป็น เช่น พระเจ้าลิจจวีทั้งหลาย ตอนเข้าประทับประกาศตกแต่งร่างกายไม่มีใครเหมือน และไม่เหมือนใคร เสด็จออกจากพระนครไปประพาสอุทยาน พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นแล้วตรัสชวนให้พวกภิกษุดูว่า จงดูพวกพระเจ้าลิจจวีเหล่านี้ เกิด ผู้ที่ยังไม่เคยเห็น เทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็จงดูพวกพระเจ้าลิจจวีเหล่านี้ แต่ไม่หันตกเย็น พวกพระเจ้าลิจจวีเหล่านั้น ถูกพวกราชบุรุษยกขึ้นแคร่หามกลับยังราชฐาน เนื่องจากความอิจฉาริษยากัน เพราะต่างคนต่างใครร่วมภิรมย์กับหญิงโสเภณี ซึ่งมีอยู่เพียงผู้เดียว จึงเกิดประหัดประหารกันขึ้น จนนองเลือด^๔ ถึงกับต้องหามกลับ

^๑ ธ.อ. ๓/๑๒๒-๑๒๓.

^๒ ธ.อ. ๓/๑๒๒ อุทกคณวกในเล่มนี้ หน้า ๒๗๑ ข้อ [๕๑]

^๓ คือ "ธรรมเทศนาว่าด้วยสงสารซึ่งไม่ปรากฏที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลาย"

ใน ส.นิ. ๑๖/๔๒๑-๔๖๘/๒๑๒-๒๒๘. เรียกว่า "อนมัตถคสังยุตต์" ใน Mhv. XII. P. 32 กล่าวไว้ว่า หลังจากสังคายนาครั้งที่ ๓ ในชมพูทวีป พระรักษิตเถระไปประกาศพระศาสนาในแคว้นวนวาสิ ได้แสดงอนมัตถคสังยุตต์นี้ ทำให้ประชาชน ๖๐,๐๐๐ คน เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ใน Mhv. XV P.114 และ P.186 กล่าวไว้ว่าพระมหินทเถระไปลังกาทวีป ในวันที่ ๔ ได้แสดงอนมัตถคสังยุตต์นี้ ในนั้นทวัน ๗ เมืองอนูราธปุระ และใน ธ.อ. ๓/๑๒๒ กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พวกภิกษุภิกษุณีทั้ง ๓๐ รูป ที่เข้าเฝ้า ณ เขตวันมหาวิหาร

^๔ ธ.อ. ๖/๑๓๔-๑๓๕.

อาชีพทางเป็นหญิงนครโสเภณีนั้นมิใช่ช่วยเหลือบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองอย่างเดียวนั้น สตรีเหล่านี้ยังอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอีกโสดหนึ่งด้วย เช่น นางอัมพปาสีคณิกา นอกจากนางบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการถวายจีวร และอาหารบิณฑบาตแล้ว นางยังได้มอบถวายสวนมะม่วงของนางให้เป็นอารามสำหรับพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธองค์เป็นประมุข^๑ สตรีเหล่านี้มิใช่บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยอามิสบูชาเท่านั้น พวกนางยังมอบกายถวายชีวิตในพระพุทธศาสนาด้วยการบวชตัวเป็นธรรมบูชา จนสำเร็จจอร์หัตผลก็มี เช่น พระอัมพปาสีเถรี^๒ พระอัชฌกาสิ^๓ และ พระวิมลปวารณคณิกาเถรี^๔ เป็นต้น ถ้าจะมองอีกมุมหนึ่งก็จะเห็นว่าพระพุทธศาสนามีได้ขีดขึ้นจำกัดเพศ และอาชีพของผู้ที่จะยอมรับนับถือ บุคคลไม่ว่าจะเป็นเพศใด ประกอบอาชีพประเภทไหน หากประพฤติปฏิบัติชอบ ก็ย่อมสามารถเข้าถึงนิพพานอันเป็นอุดมคติสูงสุดได้เท่าเทียมกัน

^๑ วินย. ๕/๗๗/๔๗

^๒ ชุ. เถรี. ๒๖/๔๕๗/๔๗๕ ; ชุ. อป. ๓๓/๑๗๔/๓๕๘-๔๐๐.

^๓ ชุ. เถรี. ๒๖/๔๒๓/๔๔๖ ; ชุ. อป. ๓๓/๑๗๗/๓๕๔.

^๔ ชุ. เถรี. ๒๖/๔๔๐/๔๕๓.